

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra politologie a evropských studií

JIRÍ KUTTELWASCHER

Proces normalizace v Československu po roce 1968 na
příkladu ministerstva vnitra

Diplomová práce

Vedoucí práce: Doc. Mgr. Pavel Šaradín, Ph.D.

Olomouc
2011

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci, dne 10. prosince 2011

Děkuji Doc. Mgr. Pavlu Šaradinovi, Ph. D. za věcné připomínky, za její ochotu a profesionální přístup.

Obsah

ÚVOD	6
1. KAPITOLA: TEORETICKÝ RÁMEC, DEFINICE, ZÁKLADNÍ POJMY	16
1.1 TOTALITARIMUS A AUTORITÁŘSKÝ REŽIM.....	17
1.2 AUTORITÁŘSKÝ REŽIM	21
1.3 MARXISMUS A ORTODOXNÍ KOMUNISMUS	22
1.3.1 KLASICKÝ MARXISMUS.....	23
1.3.2 ORTODOXNÍ KOMUNISMUS	26
1.3.3 KRITIKA KOMUNISTICKÉHO MYŠLENÍ.....	28
1.4 KOMUNISTICKÉ MYŠLENÍ V ČESKOSLOVENSKU	30
1.5 KLASIFIKACE KOMUNISTICKÉHO REŽIMU V ČESKOSLOVENSKU	32
1.6 SHRNU TÍ	34
2. KAPITOLA: POLITICKÁ SITUACE V ČESKOSLOVENSKU PŘED ROKEM 1968 A PO ROCE 1968	36
2.1 CHRONOLOGIE UDÁLOSTÍ.....	37
2.1.1 SITUACE PŘED LEDNEM 1968	37
2.1.2 LEDEN 1968 – SRPEN 1968	40
2.1.3 SRPEN 1968 – PROSINEC 1968	44
2.1.4 LEDEN 1969 – SRPEN 1969	50
2.1.5 SRPEN 1969 – KVĚTEN 1975.....	52
2.2 POLITICKÉ SKUPINY A JEJICH CÍLE	54
2.3 VÝZNAMNÉ FAKTORY V OBDOBÍ NORMALIZACE	57
3. KAPITOLA: PROCES NORMALIZACE V APARÁTU BEZPEČNOSTNÍCH SLOŽEK	59
3.1 STRUKTURA BEZPEČNOSTNÍCH SLOŽEK A HLAVNÍ AKTÉŘI	61
3.1.1 STRUKTURA BEZPEČNOSTNÍCH SLOŽEK.....	61
3.1.2 HLAVNÍ AKTÉŘI	74
3.2 KLÍČOVÉ POLITICKÉ UDÁLOSTI Z POHLEDU MINISTERSTVA VNITRA.....	84
3.2.1 SRPEN 1968	85
3.2.2 FEDERALIZACE ČESKOSLOVENSKA	87
3.2.3 BŘEZEN – DUBEN 1969	90
3.2.4 SRPEN 1969	92
3.2.5 ROK 1970.....	94

3.3 CELKOVÝ POHLED NA MINISTERTSVO VNITRA V PRŮBĚHU LET 1968-1975	97
ZÁVĚR	101
ANOTACE.....	108
LITERATURA.....	111
ABSTRAKT.....	113

ÚVOD

Československá republika a později Česká republika prošla po druhé světové válce složitým politickým obdobím. V roce 1948 došlo ke komunistickému převratu a takto vzniklý režim vydržel u moci po dalších 41 let. Období vlády Komunistické strany Československa (KSČ) není však jednolitým obdobím. Je možné sledovat vývojové tendence tohoto režimu. V počátcích se jednalo o tvrdou a brutální vládu, která si především kladla za cíl udržet se u moci a zároveň vyjít všemožně vstříc politice Sovětského svazu. V tomto období probíhají nechvalně známé politické procesy, například proces s Miladou Horákovou.¹ Později, podle sovětského vzoru se komunistická strana uzavírá sama do sebe, aby i ve svých řadách hledala nepřátele režimu.²

Období tvrdých perzekucí postupně opadá především po smrti Josifa Stalina a Klementa Gottwalda v roce 1953. Za Gottwaldova nástupce je vybrán Antonín Zápotocký, Gottwaldův dlouholetý spolupracovník a také sok³ v otázkách vedení komunistické strany. Zápotocký je v čele do roku 1957, kdy se na jeho pozici poněkud překvapivě dostává Antonín Novotný. Začíná dlouhá Novotného vláda, která končí až na počátku jara 1968, kdy je smeten právě začínajícím procesem zvaným Pražské jaro.

Novotného vláda se liší od vlády Gottwalda a Zápotockého. Například dochází k rychlému uznání faktu, že Československo se stalo socialistickou společností, ačkoliv ekonomické ukazatele hovoří o pravém opaku, tedy že ekonomicky začíná Československo zaostávat. Dále jsou také propuštěni političtí vězni, kteří byli odsouzeni v politických procesech. Tento fakt je velice důležitý, neboť právě v roce 1960 se z vězení vrací zpět Gustáv Husák, který postupně začne bojovat o znovunabytí svého postavení.

Proces Pražského jara, tedy první polovina roku 1968, byl postupně nastartován v 60. letech, během Novotného vlády.⁴ Nejednalo se o proces náhodný, ale o proces zdlouhavý a pomalu se probouzející. Postupně je omezována cenzura. Noviny, televize a rozhlas tak mohou začít otevřeně hovořit o problémech, které

¹ Dokument Proces H, který přibližuje soudní proces s Miladou Horákovou,

<http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10153697395-proces-h/20756226864/> (15. 8. 2011)

² Proces s Rudolfem Slánským popsán například v: KAPLAN, Karel – KOSATÍK, Pavel: *Gottwaldovi muži*. Praha 2004, 334 s.

³ Více o vzájemných sympatiích a antipatiích můžeme nalézt například v: PERNES, Jiří: *Takoví nám vládli*. Praha 2009, 326 s.

⁴ KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy*. Praha 2000, 326 s.

společnost nejvíce trápí. Dále je povoleno, aby vznikaly nové organizace, které nejsou sdruženy v Národní frontě. Postupně dochází ke vzniku nejen zájmových organizací, ale také ke vzniku organizací, které mají potenciál ovlivňovat politiku. Velice známými organizacemi jsou například Klub angažovaných nestraníků (KAN) nebo K231.⁵ Celý proces vrcholí odvoláním Antonína Novotného nejprve z pozice prvního tajemníka KSČ a později i jeho sesazením z funkce prezidenta Československé socialistické republiky. Na pozici prvního tajemníka je zvolen Alexander Dubček, doposud první tajemník Komunistické strany Slovenska a prezidentem se stává generál Ludvík Svoboda. Kromě těchto dvou předních politiků se na uvolněné pozice po Novotného příznivců dostávají lidé blízcí reformnímu smýšlení. Jako příklad lze uvést Josefa Smrkovského nebo Josefa Pavla. Skupina lidí, kteří mají toto reformní smýšlení, bývá často v odborné literatuře označována jako reformisté nebo také progresivisté.⁶ V souvislosti s tímto reformním křídlem vzniká poměrně často problém s výkladem jejich politických cílů. Je důležité uvést, že cílem reformistů nebo progresivistů nebylo nastolení demokratické společnosti, Jejich cílem byl tzv. socialismus s lidskou tváří. Byla to tedy snaha o vytvoření jakési třetí cesty v oblasti budování socialismu. Hlavní změny se týkaly především ekonomických otázek, neboť bylo patrné, Československo ekonomicky zaostává.

Řada autorů se shoduje v názoru, že i samotní reformisté byli zaskočeni mírou uvolnění, která nastala v období Pražského jara. Pražské jaro bylo ukončeno v srpnu 1968, kdy bylo Československo v rámci operace Dunaj obsazeno vojsky pěti států Varšavské smlouvy. Samotnému obsazení předcházela řada jednání, ať už bilaterálních (například setkání mezi československými a sovětskými představiteli v Čierné nad Tisou) tak multilaterálních (například v Bratislavě na účasti států Varšavské smlouvy). Ta se však ukázala být neúspěšnými, neboť Dubčekovi se nepodařilo přesvědčit ostatní představitele států Varšavské smlouvy a především pak Leonida Brežněva o tom, že v Československu nehrozí žádná kontrarevoluce.

Bezprostředně po vpádu sovětské armády došlo k pokusu o vytvoření tzv. dělnicko-rolnické vlády. Tento pokus byl řízen skupinou kolem Vasilu Bil'aka. Jejich snahou bylo vytvořit vládu, která bude plně spolupracovat s okupanty (jedná

⁵ Více v knize HOPPE, Jiří: *Opozice 68. Sociální demokracie, KAN a K231*. Praha 2009, 390 s.

⁶ BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce, Katedra historie filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 2010, 133 s.

se o jasný příklad kolaborace), nicméně prezident Svoboda odmítl tuto vládu jmenovat a trval na legitimitě stávající vlády. Nicméně tento moment je důležitý právě z toho důvodu, že od této chvíle se začíná vytvářet druhá mocenská skupina vedle reformistů, a sice ortodoxní nebo také konzervativci. Tato skupina si klade za cíl být plně loajální sovětským pokynům a v řadě otázek jde dokonce a za rámec sovětských požadavků. Mezi hlavní představitele patřil již zmíněný Vasil Bil'ak, dále pak Alois Indra, Miloš Jakeš nebo Radko Kaska.

Vpád vojsk Varšavské smlouvy je ukončen Moskevskými protokoly, které stanovují další podmínky, jak bude vypadat pobyt sovětských vojsk. Zde se nám poprvé objevuje pojem normalizace nebo konsolidace poměrů. Normalizace začíná postupně a pomalu. Nejdříve je možné sledovat především rétorické snahy hlavních politických aktérů, že proces socialismu s lidskou tváří bude i nadále zachován, a že okupační vojska v brzké době odejdou. Postupně je opět zaváděna cenzura, nespolehliví lidé jsou nahrazováni novými, spolehlivými kádry.

V dubnu 1969 dochází ke změně ve vedení KSČ. Po velkém nátlaku na politické elity Československa je odvolán Alexander Dubček a je nahrazen Gustávem Husákem. Husák v tomto období prožívá silné zadosťuchinění, neboť strávil několik let v kriminále jako oběť politických čistek v 50. letech. Husák zpočátku patřil do tábora reformistů a snažil se podporovat Dubčekovu politiku, nicméně po jednáních v Moskvě nastává v jeho politice zlom. Právě kolem Husáka se vytváří třetí mocenská skupina, která je nazývána skupinou realistů.⁷ Husákovi se tedy zpočátku daří uchopit moc, která je ukryta právě v pozici prvního tajemníka Komunistické strany Československa a nikoliv ve funkci prezidenta. Nicméně v roce 1975 je zvolen také prezidentem. Nastává tak dlouhá Husákova éra, která potrvá až do konce komunistického režimu v Československu.

Cíle práce

Tato práce si klade za cíl popsat a ukázat, jak postupovaly československé politické elity v rámci ministerstva vnitra od invaze vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 do roku 1975. Jak již bylo zmíněno výše, je možné sledovat celkem tři základní

⁷ BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce, Katedra historie filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 2010, 133 s.

skupiny, které se chtějí podílet na moci, popřípadě ji mít pod svou kontrolou. Jedná se o skupinu realistů v čele s Husákem, dále pak o skupinu reformistů v čele s Dubčekem a o skupinu konzervativců v čele s Biřákem. Hlavním cílem práce je vysvětlit, proč došlo k uchopení moci skupinou realistů vedenou Husákem a které byly klíčové faktory pro uchopení této moci. Současně s tím je třeba vysvětlit příčiny neúspěchu ostatních skupin a také ukázat, zda a do jaké míry se na moci podílely po uchopení moci Husákovou realistickou skupinou.

Výše uvedený hlavní cíl práce bude sledován na fungování a chování aparátu ministerstva vnitra a ministerstva národní obrany. Obě ministerstva totiž sehrála zásadní roli během roku 1968, a především později v první fázi normalizace. Na první pohled by se mohlo zdát, že obě ministerstva byla velkou oporou pro konzervativní křídlo uvnitř KSČ, nicméně i uvnitř těchto aparátů bylo dostatek lidí, kteří odmítali postup promormalizačních politiků. Průběh politických čistek uvnitř ministerstev tak může poodhalit, jakým způsobem bylo uvažováno o normalizaci a jak byla vládnoucí elita připravena na případné střety s občany, kteří odmítali konsolidaci poměrů.

Teoretická východiska

Tato práce si neklade za cíl vytvářet nové teoretické rámce. Jako základní teoretické východisko poslouží práce, které se obecně věnují problematice totalitních a autoritativních režimů.⁸ Kromě samotné problematiky totalitních a autoritativních režimů bude stručně připomenut teoretický rámec pro přechody k demokracii, který může některé snahy reformních komunistů z období 60. let lépe vysvětlit.⁹

Zmíněný teoretický rámec se bude pouze snažit objasnit povahu komunistického režimu v Československu a to, jak tento režim vypadal před invazí vojsk Varšavské smlouvy a poté. Teoretická východiska jsou právě z tohoto pohledu považována za jistou slabinu práce, neboť nebudou zcela vysvětlovat mocenské soupeření mezi jednotlivými názorovými skupinami. O to více bude

⁸ Zde je možné uvést například práce Hannah Arendtové nebo Juana Linze.

⁹ Především se jedná o práci Zbygniewa Brzezinského. V české politologii se pak této problematice věnují Dvořáková s Kuncem v práci O přechodech k demokracii.

právě kladen důraz na důkladnou analýzu všech událostí a bude snaha ukázat, které faktory hrály klíčovou roli v uchopení moci.

Sledované období

Sledované období bude začínat ještě před srpnem 1968, avšak je nutné podotknout, že toto období bude zahrnuto pouze z toho důvodu, aby bylo ukázáno, kdo byl v té době u moci a jaké vztahy mezi jednotlivými mocenskými skupinami panovaly. V tomto období mají jasnou převahu reformní síly v čele Alexanderem Dubčekem. Zmíněné období je možné také označit jako první fázi.

Druhá fáze potom započne s příchodem okupačních vojsk a bude trvat až do dubna 1969, kdy v čele Komunistické strany Československa stane Gustáv Husák. Toto období je pro práci obdobím nejdůležitějším, neboť zde se naplno projevuje mocenský souboj mezi zmíněnými skupinami a není zcela jasné, kdo z něj vyjde jako vítěz.

Poslední období nastává po uchopení moci Gustávem Husákem a jeho realistickou skupinou. V této době je již jasné, která koncepce zvítězila, nicméně i přesto musí Husák svádět nové souboje především s konzervativním křídlem Komunistické strany Československa vedené Vasilem Biľakem. Třetí fáze končí v roce 1975, kdy se Husák stává prezidentem.

Metodologie

Práce bude vycházet z empiricko-analytického přístupu. Nejdříve bude přesně a jasně vymezen problém (někdy označován jako téma výzkumu), dále budou formulovány hypotézy. Následně budou tyto hypotézy prověřovány a na základě jejich prověření budou činěny závěry.¹⁰ Bude se jednat o metodu deduktivní, která je založena určitým předpokladu a z tohoto předpokladu se poté vyvozují určité závěry.¹¹

¹⁰ ŘÍCHOVÁ, Blanka: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha 2006, s. 21.

¹¹ ŘÍCHOVÁ, B.: c. d., s. 22.

Ambicí této práce není srovnávat, nýbrž analyzovat. Dále bude použita metoda případové studie. Metoda komparace nebyla vybrána z důvodu obsáhlosti zvoleného tématu (nebylo by možné v tak krátké práci komparovat podobné případy ze zahraničí). Navíc se jedná o jev naprosto unikátní, a proto bude lepší metoda případové studie. I přesto je však metoda případové studie zařazována do metod komparativních, i když se to může jevit jako sporné.¹²

Práce nevychází z metody teorie potvrzující případová studie. Zmíněný případ byl vybrán z toho důvodu, že se jedná o případ neprozkoumaný z pohledu bezpečnostního aparátu. Proto se dá hovořit o tom, že bude částečně využita metoda ateoretické případové studie, tedy, že bude celý případ důkladně popsán a zkoumán především na základě deskripce. Tento postup je zvolen z několika důvodů. Za prvé, jedná se o tematiku, která není v české politologii prozkoumána, a proto zde chybí relevantní teoretická východiska. Za druhé, celý případ je jedinečný, proto není zcela vhodné provádět komparativní metodu. Díky tomuto postupu bude možné tak získat relevantní analýzu událostí po roce 1968 a zároveň se pokusit vyslovit a zpřesnit některé hypotézy týkající se tohoto výzkumu.

Případová studie má své limity, především pokud se podíváme na její vypovídací hodnotu. Neexistuje zde totiž srovnání s ostatními případy. Takové srovnání totiž může nahradit experiment. I z toho důvodu není možné zkontrolovat hodnotu proměnných.¹³ Případová studie tak může pouze konstatovat, zda existuje vztah mezi závislou a nezávislou proměnou.¹⁴

Výzkumná otázka a hypotézy

Jak již bylo popsáno v předchozí části, která se zabývala metodologií, ambicí této práce je především analyzovat události v letech 1968 – 1975 v rámci ministerstva vnitra. Proto i výzkumná otázka a následně i hypotézy budou spíše obecnější povahy s tím, že na základě analýzy pak dojde ke zpřesnění hypotéz, jejich úpravě nebo se také může ukázat, že hypotézy nebudou dostatečně pro danou tematiku relevantní.

¹² CABADA, Ladislav – KUBÁT, Michal: *Úvod do studia politické vědy*. Praha 2004, s. 86.

¹³ DRULÁK, Petr: *Jak zkoumat politiku*. Praha 2009, s. 39.

¹⁴ DRULÁK, P.: c. d., s. 40.

Základní výzkumná otázka je tedy velice obecná a zní:

„Které faktory vedly k tomu, že se podařilo politické skupině uvnitř Komunistické strany Československa vedené Gustávem Husákem (skupina tzv. realistů) uchopit moc po událostech v roce 1968 v Československé socialistické republice?“

Na základě této výzkumné otázky je pak možné stanovovat hypotézy, které budou dále zpřesňovány a upravovány. Nicméně ještě předtím je třeba definovat jednotlivé mocenské skupiny, které o moc soupeřily (viz ve výzkumné otázce zmínka realistech) a také faktory, které sehrály zásadní roli při uchopování moci.

V práci budou identifikovány, popsány a analyzovány následující tři politické skupiny, které vznikly uvnitř KSČ.

1. Skupina reformistů nebo také progresivistů – Tato skupina byla vedena především Alexanderem Dubčekem.
2. Skupina konzervativců nebo také ortodoxních – Tato skupina byla vedena především Vasilem Biľakem
3. Skupina realistů – Tato skupina byla vedena Gustávem Husákem.

Všechny tyto tři politické skupiny, které jsou definovány obecně a především na nejvyšší vládní úrovni měly za cíl ovládnout obě zmiňovaná ministerstva. Proto jsou také oba aparáty do značné míry odrazem událostí v Československu. Komunistický režim totiž používal bezpečnostní složky jako klíčový nástroj při udržování moci, a tak bylo naprosto zásadní pro každou politickou skupinu takový aparát ovládat.

Na základě výše zmíněné výzkumné otázky byly definovány hypotézy, které mají přispět k vysvětlení celého procesu. Jak již bylo podotknuto v části věnované metodologii, je zde použita metoda hypotézy zpřesňující případové studie, tudíž i vytvořené hypotézy mají obecný charakter, který bude následně analýzou zpřesňován.

H1: Bezpečnostní složky jsou nejdůležitějším faktorem uchopení moci pro politickou skupinu uvnitř Komunistické strany Československa.

H2: Během invaze vojsk Varšavské smlouvy se aparát bezpečnostních složek jevil jako konzervativní a naprosto loajální Sovětskému svazu.

H3: Proces normalizace nezasáhl aparát bezpečnostních složek, protože zde působili pouze lidé naprosto oddaní konzervativnímu a realistickému křídlu uvnitř Komunistické strany Československa.

Členění práce

Práce je rozdělena do tří kapitol. První kapitola se bude věnovat úvodnímu teoretickému vymezení. V rámci tohoto vymezení budou popsány základní mechanismy fungování totalitního a autoritářského komunistického režimu. Dále se bude podrobně rozpracovávat povaha komunistického režimu v Československu. Komunistický režim nebyl rozhodně nějakým monolitickým totalitním obdobím, můžeme zde najít mnoho vybočení více k autoritářskému režimu nebo i snahu nějakým způsobem celý režim reformovat.

Druhá kapitola přiblíží chronologii jednotlivých událostí od jara 1968 až po rok 1975. Nicméně tento výčet bude pouze stručný a bude sloužit především pro pochopení všech souvislostí. Následně budou zmíněny jednotlivé politické skupiny, které byly definovány. Třetí kapitola se pak bude zabývat podrobným popisem a analýzou situace uvnitř bezpečnostních složek ministerstva vnitra. Budeme zde ukazovat vzájemnou závislost mezi politickými skupinami a bezpečnostními složkami. V této části se budou také zpřesňovat a doplňovat hypotézy.

V poslední části práce (Závěr) pak budou veškeré poznatky získané k této problematice shrnuty a budou činěny závěry, co se týče hypotéz, popřípadě ty budou dále zpřesňovány či vyvraceny.

Literatura

Téma událostí roku 1968 v Československu a jednotlivých reformních kroků se dá z historického hlediska považovat za poměrně dobře probádané. V této souvislosti

bych především připomenul práce Karla Kaplana. Podobně je tomu i v případě událostí po roce 1968. Pokud se ovšem na celou problematiku podíváme z hlediska politologického, najdeme jen velice málo prací, které se pouze obecně a stručně věnují mocenskému souboji, který se odehrál po roce 1968.¹⁵ Z tohoto hlediska tedy považuji toto období na zcela neprobádané.

V první kapitole bude použita literatura, která se dá v dnešní době popsat jako klasická literatura k problematice totalitních a autoritářských režimů. Jedná se zejména o práce Hannah Arendtové (Původ totalitarismu), Françoise Fureta (Minulost jedné iluze) nebo Juana Linze (Totalitarian and authoritarian regimes). Kromě těchto knih budou dále využívány práce Andrewa Heywooda (Politologie, Politické ideologie) nebo Vladimíry Dvořákové a Jiřího Kunce. Je zde ovšem nutné zmínit, že tyto práce do značné míry pouze navazují na předchozí díla. Nicméně i přesto jsou cenná, neboť rozvíjejí některé obecné poznatky na lokální úroveň, například na oblast střední a východní Evropy. Většina těchto prací byla přeložena do českého jazyka, například práce Françoise Fureta vyšla v angličtině nebo slovenštině.

Co se týče druhé kapitoly, zde bude snaha vycházet také z primárních pramenů. Většina pramenů je uložena buď v Národním archivu v Praze, nebo v Archivu bezpečnostních složek. V Národním archivu je možné nalézt bývalý archiv Ústředního archivu Komunistické strany Československa. V Archivu bezpečnostních složek (ABS) pak najdeme informace týkající se především složek ministerstva vnitra, nikoliv ministerstva národní obrany. Jelikož zde bude celý případ analyzován z pohledu bezpečnostních složek, má ABS zásadní význam. V rámci tohoto archivu existuje velké množství dokumentů, které nebyly doposud probádány. Jako relevantní se pro tuto práci ukázaly být například zprávy o státně bezpečnostní situaci za období jednotlivých měsíců let 1968 – 1975. Zásadním problémem je samozřejmě značná ideologická zaujatost. Vedle archivních pramenů budou použity další primární prameny, jako jsou například proslovy Gustáva Husáka a dalších politických představitelů. Ovšem i zde je problém především s faktografickými údaji, které jsou upraveny tak, aby ideologicky zapadaly do konceptu komunistického výkladu událostí. Takovým příkladem ideologického upravování faktů jsou například paměti Vasilu Biľaka. Naprosto jasným důkazem o

¹⁵ Například práce Jiřího Malíře a Pavla Marka: Politické strany 1861-2004. Brno 2005, 1826 s. nebo práci Petra Fialy, Jana Holzera, Miroslava Mareše a Pavla Pšejji: Komunismus v České republice. Brno 1999, 315 s.

překrucování dějin je pak Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti. Tento dokument vznikl, aby určil, jakým způsobem bude možné interpretovat události roku 1968. Samozřejmě se jednalo z faktografického hlediska o nepravdivý dokument. Proto jeho vypovídací hodnota je poměrně nízká, nicméně nám může ukázat, jakým způsobem se vyvíjelo myšlení tehdejší čelních komunistických představitelů.

Dále budou využívány některé monografie a sborníky. Tyto knihy vyšly většinou až po roce 1989, a tak je možné odhlédnout od jejich případného ideologického zabarvení. Jako velice přínosná se ukázala být ediční řada Sešitů Ústavu pro Soudobé dějiny, především pak práce Jindřich Madryho, Vladimíry Hradecké a Františka Koudelky. Tyto práce přináší nový, analytický pohled na celou problematiku.¹⁶ V rámci Ústavu pro studium totalitních režimů pak vzniklo několik publikací, které rozšiřují množství informací v této oblasti. Za zmínku stojí například práce Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989.

Z odborných periodik lze jmenovat především časopis, který vychází v Ústavu pro soudobé dějiny Soudobé dějiny a také časopis Paměť a dějiny, který vychází v Ústavu pro studium totalitních režimů. Pro doplňování některých informací pak může být využit dobový tisk, především Rudé právo nebo časopis Nová mysl, ovšem i tomto případě platí pravidlo, že je třeba posuzovat tyto zdroje jako ideologicky zabarvené, a tudíž je i jejich vypovídací hodnota snižována.

Jak je tedy patrné, bude využívána především česky psaná literatura, neboť se nepodařilo najít práce v zahraničí, které by byly k danému tématu relevantní.

¹⁶ Velice cenným zdrojem informací jsou Sešity Ústavu pro Soudobé dějiny AV ČR. (Například: HRADECKÁ, Vladimíra – KOUDELKA, František: *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969–1974*. Praha 1998, 242 s.), MADRY, Jindřich: *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969-1970 a role ozbrojených sil*. Praha 1994, dále mohou být zmíněny opět práce Karla Kaplana nebo Jana Křena.

1. KAPITOLA: TEORETICKÝ RÁMEC, DEFINICE, ZÁKLADNÍ POJMY

V první kapitole bude představen teoretický rámec, který bude ohraničovat celou práci. Vedle teoretického rámce je třeba definovat některé vztahy typické pro komunistické režimy a také je nutné přiblížit si a vymezit základní pojmy, se kterými se v této práci bude pracovat. Hned v úvodu této kapitoly je velice důležité zmínit to, co již bylo zmíněno v úvodu práce, a sice, že cílem této práce není zcela potvrzovat nebo vyvracet nejrůznější teorie. Cílem této práce je především popsat a pak následně analyzovat jeden jev, který nám potom může sloužit při dalším bádání a zobecnování. Z tohoto důvodu je proto třeba nahlížet na tento teoretický rámec jako na něco naprosto základního a velice obecného. Nicméně i přesto je to významné, neboť nám to může vysvětlit některé aspekty chování jedinců, které budou popsány ve druhé kapitole.

Teoretický rámec bude vycházet z prací, které se staly pracemi stěžejními v této problematice. Proto zde budou použity práce Hannah Arendtové, Francoise Fureta, Juana Linze nebo C. J. Fridricha. Kromě těchto obecných textů se budou také využívat práce pocházející od českých odborníků, neboť se domnívám, že zde by mohl být kladen větší důraz na český kontext.¹⁷

Celá kapitola bude rozdělena do čtyř částí. V první části bude definován pojem totalitarismus. Tento pojem se stal velice populárním v případě označování podobných režimů, jaký byl například v Československu. Proto bude důležité si tento pojem definovat. Ve druhé části se blíže podíváme na pojem komunismus. Bude definován především z pozic marxismu-leninismu, neboť i z těchto pozic byl zrozen československý model. Klíčové v této části je ukázat si, jak by podle marxismu-leninismu měla vypadat pozice komunistické strany a co všechno by měla tato strana obsáhnout. Třetí část pak bude věnována úpravám základních komunistických myšlenek na československé prostředí. Jak totiž víme z historie, existovala řada variant komunistických režimů a cílem této podkapitoly bude snaha najít odlišnosti od sovětského modelu.¹⁸ Ve třetí části bude také kladen důraz teoretické příspěvky od čelních představitelů komunistického režimu v Československu ve sledovaném období. Závěrečná část této kapitoly se pak bude

¹⁷ Zde je možné zmínit práce například Zdeňka Mlynáře nebo Jiřího Kunce a Vladimíru Dvořákovou. Dále bych uvedl již zmiňovanou publikaci *Komunismus v České republice* a další monografie a články.

¹⁸ Velice známými příklady odlišného výkladu komunistických myšlenek jsou například režimy v Titově Jugoslávii nebo v Číně.

snažit sumarizovat získané poznatky a blíže definovat komunistický režim v Československu, například zda by se tento režim dal označit na totalitní či autoritářský nebo zda zde existovaly nějaké odlišnosti oproti komunistickému režimu v Sovětském svazu.

1.1 TOTALITARISMUS A AUTORITÁŘSKÝ REŽIM

Za základní rozlišení režimů můžeme považovat rozdělení na režimy demokratické a režimy nedemokratické. Totalitarismus by bezpochyby patřil mezi režimy nedemokratické. Mnozí autoři by ho neváhali označit za jakýsi ideál nedemokratického režimu, kde je vše pod kontrolou státu.¹⁹ Blanka Říchová hovoří o pojmu totalitarismus jako o: „synonymu toho nejhoršího, co člověk v moderní době stvořil, synonymu toho nejhoršího v člověku.“²⁰

Pojem totalitarismus byl poprvé zmíněn v souvislosti s italským fašistickým režimem, který se chopil moci ve dvacátých letech dvacátého století.²¹ S postupem času se však užívání pojmu totalitarismus rozšířilo nejen na nacistický režim v Německu,²² ale tak na komunistický režim v Sovětském svazu.²³ Pojem totalitarismus se pak stal často užívaným po konci druhé světové války, kdy celá řada režimů byla takto označována.²⁴

Totalitní stát se tedy vyznačuje nejrozsáhlejším a nejintenzivnějším intervencionismem. Samotnou podstatou totalitarismu je vytvoření všemocného státu, který ovlivňuje všechny stránky lidské existence.²⁵

V souvislosti s pojmem totalitarismus je zásadní zmínit práci Hannah Arendtové *Původ totalitarismu*. Arendtová zde jako jedna z prvních poukazuje na společné znaky, které nese německý nacismus a sovětský komunismus. Tento fakt byl také jedním z důvodů, proč bylo toto dílo kritizováno, nicméně později se skutečně ukázalo, že oba režimy mají mnoho společného. Arendtová přichází

¹⁹ K této definici totalitarismu jako nějakého ideálu, které se jen velice těžko dosahuje, se kloní například Giovanni Sartori ve své práci *Teorie demokracie*.

²⁰ ŘÍCHOVÁ Blanka: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha 2006, s. 225.

²¹ Tamtéž, s. 226–227.

²² O fašistickém režimu v Itálii a nacistickém režimu v Německu můžeme najít více informací například v: NOLTE, Ernst: *Fašismus ve své epoše*. Praha 1999, 695 s.

²³ Tamtéž, s. 227.

²⁴ ŘÍCHOVÁ Blanka: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha 2006, s. 228.

²⁵ HEYWOOD, Andrew: *Politologie*. Praha 2004, s. 119.

s několika klíčovými faktory, které jsou pro totalitní režim typické a bez nichž by bylo jen velice složité totalitní režim realizovat. V první fázi je podle ní třeba vytvořit beztřídní společnost neboli společnost masovou. V takové společnosti je každý jedinec osamocen (často se užívá pojem atomizace společnosti) a není tak schopen nějaké kolektivní spolupráce. Tento fakt nahrává totalitnímu režimu, neboť atomizovaní jedinci se lépe a snáze ovládají. Společnost je pak sice do jisté míry masové, kdy společně stojí za totalitním režimem, nicméně neexistuje zde občanská společnost, která by se totalitnímu režimu mohla postavit.²⁶ Aby tedy mohl být takovýto režim ustaven, je důležité poté, co dojde k vytvoření masové společnosti, vytvořit dojem spojenectví mezi luzou a elitou.²⁷ Takovýto spojenectví umožní uchopení moci totalitním režimem a vyvolá zdání, že společnost je v centru dění a navíc, že o všem rozhoduje. Opak je však pravdou. V této chvíli již bývá moc pevně v rukou elity.²⁸

Kromě ovládnutí společnosti je také nesmírně důležité mít početně velké a dobře organizované totalitní hnutí. Takové hnutí bývá založeno na dvou základních pilířích.²⁹ Tím prvním pilířem je totalitní propaganda. Jedná se o klíčový prvek v uchopení moci a následně hraje také hlavní roli v případě udržování legitimacy totalitního režimu. Velice zajímavá je v tomto kontextu zmínka Arendtové o tom, že tato propaganda je určena především pro masu. Lidé, kteří jsou v totalitním aparátu již organizováni, nemají potřebu pochybovat o prospěchu totalitního režimu. Jejich jedinou otázkou podle Arendtové zůstává, kolik potenciálních odpůrců totalitního režimu mají zneškodnit.³⁰ Jako příklad zde uvádí tajnou sovětskou policii vybudovanou ve Stalinově éře, tzv. NKVD.³¹ Druhým pilířem je pak totalitní organizace. V tomto případě můžeme hovořit o totalitní organizaci, jako něčem, co je totalitnímu režimu vlastní, bez čeho by ani nemohl existovat. Arendtová si opět vypomáhá příklady z historie. Asi nejviditelnější je totalitní organizace v případě Německa, kde skutečně byla snah organizovat všechny stránky společenských aktivit, nejen politické dění. Podobné aspekty se ovšem dají také vysledovat v Sovětském svazu za Stalinovy éry. Jeho předchůdce Lenin hovořil o komunismus jako o ideologii, která podle jeho mínění postupně zachvátí

²⁶ ARENDOVÁ, Hannah: *Původ totalitarismu*. Praha 1996, s. 429–472.

²⁷ Tamtéž, s. 455–472.

²⁸ Tamtéž, s. 455–472.

²⁹ Tamtéž, s. 473–532.

³⁰ Tamtéž, s. 473–500.

³¹ PRINGLE, Robert: *KGB*. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/315989/KGB> (6.9.2011)

celý svět. Stalin podnikl poměrně velký a nevídaný obrat, a sice myšlenku budování komunismu v jedné zemi. Zde už jsou patrné tendence, které se později ještě více prohloubily. Takové tendence bývají označovány jako demokratický centralismus.³² V případě demokratického centralismu jde o to, že všechna rozhodnutí jsou rozhodována v přísné hierarchické struktuře. Nižší orgány jsou podřízené vyšším orgánům a navíc vyšší orgány mohou přímo rozhodnout některé důležité otázky a pak nižšímu orgánu sdělit, jak postupovat. Takovýto systém má samozřejmě za následek nebývalou koncentraci moci v rukou úzké privilegované skupiny, která o všem rozhoduje.

Poté, co jsou splněny tyto podmínky, je podle Arendtové prostor pro to, aby se totalitní režim pevně držel u moci. Totalitní režim pak stojí na již zmiňovaných pilířích, a sice na společnosti, která je masová (na první pohled jednotná, ve skutečnosti však atomizovaná), dále na silné totalitní propagandě a také na totalitní organizaci, která v sobě zahrnuje především aparát totalitní politické strany a také tajnou policii. Hannah Arendtovou tedy můžeme považovat za jednu z prvních myslitelů, která se nebála nalézat shody mezi režimy, které se na první pohled zdály být režimy odlišnými, nicméně i podle výzkumu dalších odborníků si ukážeme, že ačkoliv na první pohled ideologicky nesourodé režimy toho mají po praktické stránce fungování mnoho společného.

Hannah Arendtová sice velice přesně popsala fungování totalitních režimů, nicméně s první politologickou definicí pojmu totalitarismus se setkáváme v práci C. J. Fridricha *The Unique Character in Totalitarian Society* z roku 1954.³³ Podle Fridricha můžeme za totalitní označit takový režim, který splňuje pět základních charakteristických znaků. Prvním znakem je oficiální ideologie, kterou musí všichni členové společnosti přijímat a akceptovat.³⁴ Druhým znakem je jediná masová politická strana ve většině případů v čele s jediným vůdcem. Tato strana je hierarchicky organizována a je buď nadřizena státní byrokracii, nebo je s ní výrazně propojena.³⁵ Třetím znakem je prakticky absolutní monopol na kontrolu všech prostředků ozbrojené moci. Takováto monopolní kontrola je prováděna buď

³² BALL, Terence – DAGGER, Richard: *Democratic centralism*.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/691998/democratic-centralism> (6.9.2011)

³³ ŘÍCHOVÁ Blanka: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha 2006, s. 228.

³⁴ Tamtéž, s. 228.

³⁵ Tamtéž, s. 228.

politickou stranou, nebo s ní spojenou byrokracií.³⁶ Čtvrtým znakem je prakticky úplná kontrola prostředků masové komunikace, která je prováděna prostřednictvím stejných mechanismů jako kontrola ozbrojených složek.³⁷ Posledním, pátým znakem je systém fyzické a psychologické kontroly společnosti prostřednictvím policie využívajících teroristických postupů.³⁸ Později, v roce 1956 k těmto pěti základním charakteristickým znakům přidal ještě znak šestý, a sice centrální řízení a kontrolu ekonomiky.³⁹ V tomto případě se však potkal s kritikou, která neuznala tento znak jako relevantní a dostatečně vysvětlující některé jevy uvnitř totalitních režimů.

V případě Fridrichovy definice a vymezení pojmu totalitarismus již tedy můžeme vidět určitý posun kupředu. Je zde patrná snaha o to určit základní definiční požadavky, kdy na základě takovýchto požadavků je pak možné režim lépe klasifikovat jako totalitní.

Fridrichovu klasifikaci do jisté míry podporuje i Giovanni Sartori ve své práci *Teorie demokracie*.⁴⁰ Zde je podpořen právě ten názor, že je třeba hledat znaky typické pro totalitní režim.⁴¹ Zde se však objevuje také Sartoriho kritika Fridrichova konceptu. Sartori totiž nesouhlasí s Fridrichem v tom, že za typický znak totalitarismu můžeme považovat centrálně řízenou ekonomiku. Sartori zde uvádí příklad s nacistickým Německem, kde není tato tendence zcela zřejmá.⁴² Sartori tedy více chápe pojem totalitarismus jako označení režimu, který je do jisté míry určitým ideálem. Na jedné straně může stát dokonalý příklad demokracie, jako ideální společnosti, kde mají všichni stejná práva a všichni jsou svobodní. Na druhé straně jako opačný ideál by stál právě totalitarismus, kde veškeré dění uvnitř státu je pod kontrolou vedoucí politické strany, která často bývá podřízena jedinému vůdci.⁴³

V souvislosti s pojmem totalitarismus je také nutné zmínit některé další výhrady. S první přichází opět Giovanni Sartori, když hovoří o samotném pojmu totalitarismus jako pojmu studené války. Tento pojem totiž býval velice často využíván především jako propagandistický nástroj, ačkoliv ve skutečnosti jím

³⁶ ŘÍCHOVÁ, Blanka: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha 2006, s. 228.

³⁷ Tamtéž, s. 228.

³⁸ Tamtéž, s. 228.

³⁹ Tamtéž, s. 229.

⁴⁰ SARTORI, Giovanni: *Theory of Democracy Revisited*. Chatham House Publishers 1987, 542 s.

⁴¹ ŘÍCHOVÁ, Blanka: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha 2006, s. 233.

⁴² Tamtéž, s. 233

⁴³ SARTORI, Giovanni: *Theory of Democracy Revisited*. Chatham House Publishers 1987, 542 s.

označované režimy už totalitní být nemusely.⁴⁴ Jako druhý problém se ukázalo být, zda cosi jako totalitarismus skutečně existuje a zda má nějakou specifickou teoretickou hodnotu.⁴⁵

1.2 AUTORITÁŘSKÝ REŽIM

Jak bylo uvedeno v předchozí části, totalitarismus je třeba především chápat jako nějaký ideál toho, jak by měl vypadat nedemokratický režim. V období 20. století se totiž ukázalo, že nedemokratické režimy nejsou homogenní, jak by se na první pohled zdát. Bylo tak možné sledovat vývoj nedemokratických režimů, které se velice blížily onomu totalitnímu ideálu. Později však docházelo určitému uvolňování a zmírňování brutality daného režimu.⁴⁶ Téměř stejným vývojem si samozřejmě prošlo také Československo. Proto si také kromě pojmu totalitarismus přiblížíme další pojem, který by mohl lépe vystihnout komunistický režim v Československu. Velice často totiž takové režimy, kde sice pevně vládne například jediná politická strana, jako autoritářský režim.⁴⁷

Autoritářský režim nebo také autoritarismus je podle Andrewa Heywooda víra ve vládnutí shora, resp. praktické uskutečňování takového vládnutí. Autorita se zde uplatňuje bez ohledu na souhlas lidu.⁴⁸ V této souvislosti Giovanni Sartori upozorňuje na určité problémy spojené s tímto pojmem. Za prvé je třeba podle Sartoriho stanovit rozdíly mezi totalitarismem a autoritářským režimem.⁴⁹ Druhým problémem pak může být nejasnost vztahu mezi pojmy autorita, autoritativní, autoritářský, které jsou všechny odvozeny od pojmu autorita.⁵⁰ Tento problém byl však podle Sartoriho vyřešen tak, že za autoritářské jsou označeny ty režimy, kde se sice setkáváme s autoritou, ovšem takováto autorita neuznává svobodu.⁵¹

Práci, která nejvíce posunula debatu kolem pojmu autoritářský režim, napsal Juan Linz. Ten se ve své knize *Totalitní a autoritářské režimy* podrobně zabývá celou problematikou a podobně jako Fridrich u pojmu totalitarismus, se i Linz snaží

⁴⁴ ŘÍCHOVÁ Blanka: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha 2006, s. 235.

⁴⁵ Tamtéž, s. 236.

⁴⁶ Typickým příkladem je Sovětský svaz, viz MALIA, Martin: *Sovětská tragedie*. Praha 2004, 568 s.

⁴⁷ *Authoritarianism*. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/44640/authoritarianism> (7. 9. 2011)

⁴⁸ HEYWOOD, Andrew: *Politologie*. Praha 2004, s. 58.

⁴⁹ ŘÍCHOVÁ Blanka: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha 2006, s. 238.

⁵⁰ Tamtéž, s. 238.

⁵¹ Tamtéž, s. 238.

najít společné styčné body, které by označily symptomy autoritářského režimu. Charakteristika autoritářských režimů je tedy postavena na čtyřech následujících bodech: 1. Povolují vyjadřování omezeného, a nikoliv odpovědného pluralismu, 2. Postrádají vypracovanou vůdčí ideologii, 3. Nepraktikují intenzivní nebo extenzivní politickou mobilizaci, 4. Moc, vykonávaná vůdcem, případně úzkou skupinou osob, má nepříliš jasně, avšak zjiitelně definované hranice.⁵²

Hlavním rozdílem mezi totalitarismem a autoritářským režimem je fakt, že moc autoritářského režimu je budována na základě omezeného pluralismu, nikoliv na zcela dominantním postavení jedné politické strany nebo vůdce, jako v případě totalitarismu.⁵³ Autoritářský režim nevytváří jedinou masovou politickou stranu, která by vystupovala v roli vůdce.⁵⁴ Zde se dostáváme ke klíčovému rozdílu. Totalitní režimy usilují o totální ovládnutí společnosti. Nesnaží se pouze o ovládnutí politických prostředků, ale také o ovládnutí veškerých aktivit uvnitř občanské společnosti. Tento fakt není ambicí autoritářských režimů. Jejich snahou je udržet si kontrolu nad politickou mocí. Je proto pro něj typické, že ponechává prostor pro fungování některých občanských aktivit, jako jsou například odbory nebo církve.⁵⁵ Podle Vladimíry Dvořákové a Jiřího Kuncce je autoritářský režim mnohem komplexnější a heterogennější než režim totalitní. Proto mohou nejen z vnějších subkultur, ale také z jeho nitra vznikat zárodky politické opozice.⁵⁶

1.3 MARXISMUS A ORTODOXNÍ KOMUNISMUS

V této podkapitole se již budeme věnovat jedné konkrétní ideologii, které, jak jsme viděli, může být a také často bývala spojována s totalitními a autoritářskými režimy, a sice se budeme blíže věnovat marxismu. Tento pojem je pojmem, který uvnitř sebe skrývá celou řadu variant a odlišností. Andrew Heywood například rozlišuje klasický marxismus, ortodoxní komunismus a moderní marxismus.⁵⁷ Pro účel této práce se jeví jako nejpoužitelnější ortodoxní komunismus. V tomto případě se totiž jedná o variantu marxismu, která byla poměrně dlouho aplikována

⁵² ŘÍCHOVÁ Blanka: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha 2006, s. 239

⁵³ LINZ, Juan: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. London 2000, s. 159–262.

⁵⁴ ŘÍCHOVÁ Blanka: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha 2006, s. 239.

⁵⁵ Tamtéž, s. 239.

⁵⁶ DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra – KUNCE, Jiří: *O přechodech k demokracii*. Praha 1994, s. 50.

⁵⁷ HEYWOOD, Andrew: *Politologické ideologie*. Praha 2005, s. 128.

v praxi. A právě i tato aplikace se poté objevila ve sledovaném období v Československu. Proto bude také této variantě marxismu věnována největší pozornost. Jelikož se jedná o komplikovanou problematiku, bude podkapitola dále členěna tak, aby byly všechny klíčové body zřejmé. Nejprve si stručně a jasně vymezíme pojem marxismus, dále pak tento klasický marxismus doplníme o praktickou zkušenost ze Sovětského svazu a práce V. I. Lenina, aby bylo zřejmé, že původní marxismus se podstatným způsobem lišil od toho co, bylo vytvářeno nejprve v Sovětském svazu a později v celé východní Evropě. V poslední části si pak přiblížíme názory některých kritiků a zasadíme tuto kritiku do historického kontextu.

V souvislosti s komunistickou myšlenkou a její následnou aplikací je zajímavé zmínit, jakým způsobem bylo na komunismus nahlíženo ze strany tehdejší společenské elity. Mezi významnými filozofy, spisovateli a politiky můžeme najít zapřísáhlé zastánce komunismu, tak i odpůrce. Mezi nejznámější obdivovatele patřil Jean Paul Sartre.⁵⁸ Nedá se hovořit však pouze o něm, ale i o celé řadě dalších francouzských filozofů té doby. Naopak, odpůrce myšlenky komunismu především v té podobě, jak byla uváděna v život v Sovětském svazu, se stali američtí spisovatelé. Mezi vůbec nejznámější díla, která popisují zřůdnosti komunistického režimu, jsou romány George Orwella 1984 nebo Farma zvířat. Velice zajímavým a poutavým způsobem je fungování komunistického režimu vykresleno v knize Ladislava Mňačka *Jak chutná moc*. Zde se autor nepouští do nějakého ideologického zápasu s komunismem. Spíše ho vykresluje ve svém praktickém fungování. Můžeme tak sledovat příběh člověka, který se stal členem vládní strany a postupně je omámen a ničen silou svěřené moci. Právě v této knize můžeme vysledovat některé obecné znaky autoritářských režimů, ale také znaky naprosto typické pro komunistické Československo.⁵⁹

1.3.1 KLASICKÝ MARXISMUS

Tato podkapitola bude věnována základním charakteristickým znakům, podle kterých můžeme identifikovat marxismus. Je třeba zmínit, že tato část týkající se

⁵⁸ JUDT, Tony: *Poválečná Evropa*. Praha 2009, 888 s.

⁵⁹ MŇÁČKO, Ladislav: *Jak chutná moc*. Praha 1990, 181 s.

klasického marxismu bude totožná s částí eseje, kde se zabývám komparací Marxova a Leninova učení.⁶⁰

Za východisko Marxova učení můžeme označit Hegelův systém. Kromě tohoto systému můžeme říci, že ho ovlivnila také francouzská revoluční teorie a poznatky klasických anglických ekonomů.⁶¹ Marx přebírá od Hegela jeho dialektický vývoj, který není souborem věcí, ale souborem procesů. Na rozdíl od Hegela, který na tento svět poté nazírá idealisticky, Marx se na něj snaží nahlížet materialisticky.⁶²

Velice důležité pro pochopení Marxova učení je jeho teorie odcizení. Marx říká, že člověka nelze studovat jako abstraktní bytost, nýbrž jako konkrétní osoby. Konkrétní osoby nejlépe poznáme, když pracují a něco vytvářejí. Takováto práce však člověk určitým způsobem odcizuje. Marx vidí celkem tři druhy odcizení. 1. Člověk se odcizuje sám sobě. 2. Majitel výrobních prostředků odcizuje dělníkovu práci. 3. Lidé se odcizují sami sobě navzájem. Teorie odcizení je velice důležité pro vysvětlení vztahů ve společnosti.

Podle Marxe můžeme společnost rozdělit na buržoazii a proletariát. Buržoazie je podle něj definována jako třída novodobých kapitalistů, kteří vlastní prostředky společenské výroby a používají námezdní prostředky práce.⁶³ Proletariát je definován jako třída novodobých námezdních dělníků, kteří nemajíce svých vlastních výrobních prostředků, jsou nuceni, aby mohli žít, prodávat svou pracovní sílu.⁶⁴ Již úvodní věta Marxova Komunistického manifestu říká: „Dějiny všech dosavadních společností jsou dějinami třídních bojů.“⁶⁵ Tím tedy naznačuje, že podobné uspořádání zde bylo i v minulosti, a že je tento stav naprosto běžný.

Pokud se vrátíme zpět k onomu dialektickému materialismu, je třeba dodat, že Marx ho považuje za hybatele dějin. Podle něj, díky tomuto výkladu, došlo k přechodu od feudalismu ke kapitalismu.⁶⁶ Marx chápe materialismus jako základnu, která je naprosto klíčová a určuje naše chování a orientování ve společnosti. Pokud je jedinec materiálně zabezpečen, může rozvíjet Marxovou

⁶⁰ KUTTELWASCHER, Jiří: *Rozdíl mezi Marxovou teorií a Leninovou praxí*. Esej do předmětu Politická filozofie 3, Olomouc 2008. 12 s.

⁶¹ STÖRIG, Hans Joachim: *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří 2007, s. 374.

⁶² Tamtéž, s. 375.

⁶³ MARX, Karl: *Manifest komunistické strany*. Praha 1949, s. 20.

⁶⁴ Tamtéž, s. 20.

⁶⁵ Tamtéž, s. 20.

⁶⁶ STÖRIG, Hans Joachim: *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří 2007, s. 378.

terminologií nadstavbu. Tím je míněn právní řád, duchovní život, ideologie a tak dále.

Tento stav by však podle Marxe neměl trvat věčně. Podle něj záleží hlavně na tom, kdy si proletariát začne uvědomovat svou roli a kdy bude chtít své postavení změnit. Důležité tedy bude, až se začne sjednocovat a vytvářet masy, které jsou zatím podle něj roztříštěné.⁶⁷ V tomto sjednocování by klíčovou roli měla sehrát komunistická strana, která ukáže mase dělníků tu správnou cestu. Cesta ke komunistické společnosti však není lehká a jako určitý mezistupeň bude fungovat diktatura proletariátu. Na závěr je však nutné poznamenat, že Karl Marx se ve svém díle nikde nezmiňuje, jak by ona ideální komunistická společnost měla vypadat. Představy, jak je známe dnes, jsou spíše dílem pozdějších myslitelů a jejich různorodého výkladu Marxova učení.

Z hlediska tématu této diplomové práce je velice důležitá role diktatury proletariátu, to jakým způsobem by měla vypadat a také, kdo by ji měl řídit. V případě klasického marxismu nalzáme odpovědi na tyto otázky jen velice těžko. Přejít od kapitalistické společnosti musí být činěn skrze již zmíněnou diktaturu proletariátu. Ideálním prostředím podle Marxe je buržoazní stát, kde si lidé již uvědomují chyby kapitalismu. Ovšem žádnou konkrétní podobu toho, jak má přechod vypadat nenalezneme. Marx pouze ve svých dílech říká, že aby bylo možné svrhnout kapitalismus, je třeba svrhnout samotnou podstatu kapitalismu a tím je stát, který je hlavním stavebním kamenem kapitalismu a prostředkem jak se udržet u moci.⁶⁸

Ještě než se budeme dále věnovat Leninově myšlení a rozpracování klasického marxismu, je naprosto zásadní zmínit, že samotný Marx předpokládal, že k takové revoluci, která změní kapitalistický řád na řád komunistický, může dojít jen ve vyspělých zemích, kde existuje široká dělnická třída, která si uvědomuje své vykořisťování. Je tedy historickým paradoxem, že ke komunistické revoluci došlo v carském Rusku, jedné z nejzaostalejších zemí své doby.⁶⁹

⁶⁷ MARX, Karl: *Manifest komunistické strany*. Praha 1949, s. 34.

⁶⁸ MARX, Karl: *Manifest komunistické strany*. Praha 1949, 332 s.

MARX, Karl: *Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta*. Praha 1949, 118 s.

⁶⁹ Velice zajímavá je v této souvislosti kniha: PIPES, Richard: *Dějiny ruské revoluce*. Praha 1998, 396 s.

1.3.2 ORTODOXNÍ KOMUNISMUS

Pod pojmem ortodoxní komunismus můžeme chápat již praktické využití Marxových myšlenek, které byly nejprve použity v carském Rusku. Právě i díky tomu, že se podařilo provést revoluci v zemi, jakou bylo Rusko, se bolševici⁷⁰ těšili velkému respektu v ostatních komunistických stranách v Evropě.⁷¹ Toto praktické využití Marxových myšlenek, doplněných o Leninovy a částečně také Stalinovy příspěvky můžeme chápat jako ortodoxní komunismus. Tyto příspěvky pak často bývají označovány podle svých autorů, tedy leninismus (někdy také hovoříme o marxismu-leninismu) a stalinismus.

Lenin vidí možnosti určitého rozvoje myšlení ve dvou věcech. Tou první by bezesporu byla diktatura proletariátu a její fungování. Druhou věcí by bylo rozpracování ekonomického fungování komunistické společnosti.

Nejdříve se zastavíme u diktatury proletariátu a její charakteristiky. Již výše bylo zmíněno, jak by taková diktatura měla vypadat podle Marxe. On ji ale nijak zvlášť obsáhle nerozebírá. Lenin zde naopak poměrně obsáhle hovoří o úloze strany, která by měla ukázat nespokojeným masám dělníků tu správnou cestu k beztřídní společnosti. Tato strana je také nazývána jako dělnická revoluční strana. Dokonce je zde zmiňována i její určitá idea, která by se dala aplikovat v ostatních zemích.⁷² Zároveň s tím se předpokládá, že tato dělnická revoluční strana bude stranou dělnické třídy, tím pádem i stranou socialistické revoluce a také diktatury proletariátu.⁷³ Z této posloupnosti je tedy naprosto zřejmé, že pro Lenina je naprosto klíčovou právě ona strana, která působí na masy. Samozřejmě tento vztah funguje i naopak. Masy působí také zpětně na stranu. Ne snad, že by jí radily, jakým způsobem dojít ke komunismu, ale mohou si zvolit své zástupce, kteří poté pracují pro masy uvnitř strany. Strana má danou určitou strukturu, kterou je třeba dodržovat a řídit se jí. Dokonce se dá hovořit o tom, že prvotní cíle bolševismu nebyly sociální, ale spíše organizační, tzn. jak stranu organizačně ukotvit a jak jí svěřit co největší pravomoci.⁷⁴

Druhým větším okruhem Leninova myšlení jsou jeho ekonomické záměry. Lenin si totiž musel určitým způsobem upravit to, co o několik let dříve tvrdil Marx

⁷⁰ *Bolshevik*. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/72272/Bolshevik> (8. 9. 2011)

⁷¹ HEYWOOD, Andrew: *Politické ideologie*. Praha 2005, s. 132.

⁷² LENIN, Vladimír Iljič: *Co dělat?* Praha 1972, s. 29.

⁷³ Tamtéž, s. 29.

⁷⁴ MALIA, Martin: *Sovětská tragedie*. Praha 2004, s. 89.

(nepředpokládal, že by takováto revoluce mohla v Rusku pro jeho zaostalost proběhnout). Aby mohla společnost přejít ke komunismu, je třeba projít všemi stádii ekonomického vývoje, tedy před komunismem projít kapitalismem. Lenin tvrdí, že Rusko se již nachází ve stádiu kapitalismu. Dalším vývojovým stádiem je podle něj imperialismus. Lenin tento pojem vysvětluje jako kapitalismus, který se nevyvíjí správným směrem. Imperialismus je vyjádřen sobectvím a lhostejností vlastníků výrobních prostředků, kteří neberou ohledy na dělníky.⁷⁵ Lenin také imperialismus charakterizuje pěti body: 1. Koncentrace výroby a kapitálu, 2. Splynutí bankovního a průmyslového kapitálu a vznik finanční oligarchie na základě finančního kapitálu, 3. Vývoz kapitálu, 4. Vznikající mezinárodní monopolistické svazy kapitalistů, které si rozdělily svět a 5. Teritoriální rozdělení celého světa mezi největší kapitalistické mocnosti je ukončeno.⁷⁶ Podle něj samozřejmě třeba takovému vývoji zabránit a mobilizovat dělnictvo, které bude s takovým počínáním nespokojené.⁷⁷

Podle Andrewa Heywooda měl na sovětský komunismus mnohem větší vliv Stalin než Lenin. Je to dáno především tím, jakým způsobem se dotknula průmyslová revoluce v Sovětském svazu celé společnosti. Zde se dá říci, že tato revoluce měla větší dopad na společnost, než v případě Velké říjnové revoluce.⁷⁸

Hlavním rozdílem oproti Leninovým myšlenkám je Stalinův obrat od idey mezinárodní komunistické revoluce. Lenin totiž trval na tom, že je třeba podporovat revoluční snahy v ostatních státech, kde jsou sociální konflikty. Jedině tímto způsobem je pak možné šířit komunismus, který vyhraje jediné tehdy, pokud se rozšíří do celého světa. Stalin naopak použil myšlenku vyslovenou Bucharinem, a sice představu o budování socialismu v jedné zemi.⁷⁹ Budování socialismu v jedné zemi s sebou neslo nemalé obtíže, kdy byly nejdříve vytvořeny pětileté plány, pomocí nichž mělo dojít k rychlé industrializaci sovětské ekonomiky. S tím souvisí i likvidace tzv. kulaků a kolektivizace zemědělství.⁸⁰ Myšlenka budování socialismu v jedné zemi ovšem automaticky nezavrhl možnost ovládnutí okolních států, jak patrné z historické zkušenosti. Celkově se dá říci, že Stalinův přínos pro rozšíření původních myšlenek Marxe je téměř nulový. V jeho práci se dá najít

⁷⁵ LENIN, Vladimír Iljič: *Co dělat?* Praha 1972, s. 12.

⁷⁶ LENIN, Vladimír Iljič: *Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu*. Praha 1986, s. 9–10.

⁷⁷ Celá zmínka Leninově myšlení opět vychází z eseje zmiňované výše.

⁷⁸ HEYWOOD, Andrew: *Politické ideologie*. Praha 2005, s. 135.

⁷⁹ Tamtéž, s. 135.

⁸⁰ Celá kolektivizace měla za následek ohromný hladomor, především na Ukrajině.

pouze snaha ospravedlnit na vědecké bázi činy, které stály život mnoho miliónů životů.⁸¹ Proto je lépe v této souvislosti hovořit o jeho praktickém užívání moci, protože to se stalo později inspirativním pro ostatní komunistické vůdce ve východní Evropě.

1.3.3 KRITIKA KOMUNISTICKÉHO MYŠLENÍ

Téma kritiky komunistického myšlení je velice obsáhlé. Prvním objektem kritiky je komunistická ideologie jako taková. Můžeme najít kritické práce, které reagují již na Marxovo myšlení, a pak dále je tato kritika rozváděna v případě Lenina. Druhým objektem kritiky je pak samotný komunistický režim jako takový.

Komunistická ideologie jako taková má problém s několika zásadními otázkami. Tou první může být otázka uspořádání společnosti podle komunistického myšlení. Předpokládá se totiž, že lidé budou žít spolu v malých skupinkách (komunách), kde budou i pracovat. Jejich spotřeba se bude odvíjet od jejich potřeb, nikdo nebude chtít mít víc než ostatní. A zde před námi stojí problém, protože jak poukazovali někteří myslitelé a jako konečně ukázala i praxe, lidská povaha je taková, že se nedokáže spokojit pouze s uspokojením základních potřeb.⁸² V souvislosti s komunami je kromě ekonomického přerozdělování spojena také otázka vládnutí. Komunističtí myslitelé, totiž předpokládali, že stát zanikne a lidé si budou vládnout sami právě uvnitř komun. K zániku státu nedošlo, a tudíž nemohlo dojít ani k předání moci směrem ke komunám.

Pokud opustíme myšlenku komunismu, kde už máme vytvořené komuny a přesuneme se ke stádiu diktatury proletariátu, tedy fázi, kdy jsme ještě na cestě ke komunistické společnosti, můžeme opět pozorovat některé kritické body v oblasti ekonomické a politické. Lenin například ve svém spise *Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu* hovoří o tom, jak budou kapitalistické ekonomiky poraženy pomocí plánovité ekonomiky.⁸³ Dávno předtím, než došlo ke skutečnému kolapsu v důsledku vyčerpání plánovité ekonomiky, bylo poukazováno, že plánovitá ekonomika má určité vady a nemůže plně soutěžit s ekonomikou tržní, která je mnohem více konkurenceschopná.

⁸¹ Stalinovo myšlení je často uváděno jako rozsáhlý soubor projevů a teoretických příspěvků pod názvem *Otázky leninismu*.

⁸² Velice známým se v této souvislosti stalo heslo: „Kdo neokrádá stát, okrádá rodinu.“

⁸³ LENIN, Vladimír Iljič: *Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu*. Praha 1986, 310 s.

Komunismus ovšem neznamená pouze ideologii, která by zůstala nenaplněna. Mnohem častěji se vybavuje praktické fungování jednoho totalitního režimu. Pokud tedy totalitní režim chápeme jako režim, který jev ostrém protikladu k demokratickým režimům, pak je jasné, že totalitní režim můžeme kritizovat právě z těchto demokratických pozic. Označujeme ho také za režim nedemokratický, tedy režim, který je proti všem základním lidským a občanským právům.

Komunistický režim by se tak dal kritizovat podle Fridrichovy typologie totalitního režimu. Prvním problémem je tedy samotná komunistická ideologie, která ačkoliv v rétorické rovině připouští jiný názor, ve skutečnosti se ostře staví proti jakémukoliv ideologickému soupeři. Taková ideologie pak musí být přijímána každým členem společnosti, pokud tomu tak není, je jedinec vystaven ideologickému nátlaku, popřípadě je perzekuován. Druhým problémem je fakt, že smí existovat pouze jedna masová politická strana. Na první pohled se sice může zdát, že existují další politické strany, nicméně tyto jsou spojeny společně s hlavní stranou do systému fronty.⁸⁴ Během voleb se pak dává hlas kandidátům fronty. Třetím problémem je fakt, že ozbrojené složky jsou pod kontrolou vládnoucí elity. Taková elita je fakticky propojena s bezpečnostními složkami, které jsou zcela podřízeny politickému řízení. Je zde minimální vazba na stát, převažuje navázání na vládnoucí stranu, která má uvnitř bezpečnostních složek řadu svých spolupracovníků, kteří kontrolují chod bezpečnostních složek. Čtvrtým problémem je pak kontrola prostředků masové komunikace, kdy masová média jsou zcela pod kontrolou vládnoucí strany. Podobně jako u bezpečnostních složek, jsou využity stranické kádry k tomu, aby ovládaly chod masových médií. Prostřednictvím těchto médií je pak klamána veřejnost.⁸⁵ Pátým bodem kritiky komunistického režimu pak je použití prostředků kontroly a násilí proti vlastnímu obyvatelstvu. Komunistický režim, aby se udržel u moci, neváhal sledovat stovky lidí, kteří nesouhlasili se způsobem vlády.⁸⁶ Vedle sledování pak byly používány prostředky psychického nátlaku. Často pak byli odpůrci komunistického režimu zavíráni do vězení. Posledním bodem kritiky je pak samotná plánovitá ekonomika, jak již byla popsána výše. Centrální plánování se ukázalo jako nekonkurenceschopné. Lidé nebyli nijak motivováni k velkým pracovním výsledkům, navíc zde bylo zákonem stanoveno, že

⁸⁴ V Československu působila Národní fronta, která sdružovala KSČ, ČSL a ČSS.

⁸⁵ Za zmínku stojí v této souvislosti opakování televizních zpráv (pořad na ČT24 Před 25 lety), kde je možné vidět, jakým způsobem pracovaly média během vlády komunistického režimu.

⁸⁶ Jakým způsobem toto sledování probíhalo, můžeme vidět například ve filmu Životy těch druhých.

každý má právo na práci a tak se běžně stávalo, že lidé byli zaměstnáváni, aniž by pro ně byla práce. Dá se říci, že právě ekonomické vyčerpání bylo jedním z hlavních faktorů, které přispěly k pádu komunistických režimů v celé střední a východní Evropě.⁸⁷

1.4 KOMUNISTICKÉ MYŠLENÍ V ČESKOSLOVENKU

Komunistické myšlení samo osobě mělo víceméně velice podobné cíle ve všech komunistických zemích. Před druhou světovou válkou se ani nepochybovalo o tom, že existuje jediná cesta jak komunismu dosáhnout, a sice tak, jak to činil Sovětský svaz. Po druhé světové válce se ovšem situace mění. Objevují se i jiné návrhy, jak dosáhnout vysněného cíle. Typickým příkladem je Jugoslávie, která je dokonce po dlouhé období v nemilosti komunistického bloku. Podobně je tomu později i v případě Číny a později také Rumunska.

Kromě těchto dlouhodobějších odchylek se nám objevují odchylky krátkodobé. Za takové můžeme považovat krizi v Maďarsku v roce 1956 a také rok 1968 v Československu. V těchto případech sice nedochází k dlouhodobému rozkolu se sovětskými představami o komunistickém režimu, nicméně i přesto musí být toto alternativní nahlížení na komunismus rychle potlačeno.

V této podkapitole se ovšem blíže zaměříme na program Komunistické strany Československa v celém období. Můžeme zde sice najít již zmíněné období uvolnění, kdy i samotný program dostal určitým změnám, vyjádřených především v Akčním programu KSČ, nicméně se jedná pouze o krátké vybočení. Mnohem delší dobu byl prosazován program, který byl do velké míry kopírován ze Sovětského svazu.

Dá se říci, že od počátku až do konce komunistického režimu bylo snahou Komunistické strany Československa být stranou masovou, přesně v duchu Fridrichovy typologie totalitních režimů. Tento fakt byl velice důležitý především v počátcích, po druhé světové válce. Aby tedy KSČ neodradila voliče, snažila se prezentovat jako strana celonárodní, která je schopna uspokojit potřeby všech Čechů a Slováků, všech pracujících bez rozdílu stavu včetně soukromých

⁸⁷ CABADA, Ladislav – VODIČKA, Karel: *Politický systém České republiky*. Praha 2003, s. 103–114.

zemědělců a živnostníků.⁸⁸ To byl podle Jiřího Pernese jeden z hlavních důvodů, proč Komunistická strana Československa nevypracovala a nezveřejnila svůj program.⁸⁹ Dokonce se spíše po celé období čelní představitelé snažili proklamovat, že se rozhodně nebude jednat o kopii sovětského modelu socialismu.⁹⁰ Za klíčový programový dokument pak byl považován Košický vládní program.⁹¹ Důvodem, proč tomu tak bylo, je fakt, že se Komunistická strana chtěla prezentovat jako jediná masová strana v Československu. Nicméně pokud se podíváme hlouběji pod rétorickou slupku, byly cíle velice podobné cílům sovětských bolševiků. Klíčovým faktorem tak bylo vytvoření monopolu moci za pomoci vlasteneckého cítění. Tomu nahrával i fakt, že se Komunistická strana Československa velice často prohlašovala za hlavního bojovníka proti fašismu a nacismu.⁹² Dalším cílem bylo zlikvidovat politickou opozici a nastolení diktatury proletariátu.⁹³ Veřejně bylo sice opakováno, že sovětský model, není cílem československých komunistů, ve skutečnosti si jinou cestu nedokázali představit.⁹⁴

Stalinský model byl tedy všeobecně akceptován především v první fázi komunistického režimu až do Stalinovy smrti v roce 1953. Nicméně i poté zůstávali u moci jedinci, kteří odmítali přistoupit na Stalinovu kritiku, a dále prosazovaly ostrou linii vedení.⁹⁵

Po krátkém období, kdy se k moci dostaly reformní síly, se opět vrací linie, která se dá považovat za neostalinistickou. Nese se v duchu Brežněvovy politiky. Československo je opět po ideologické stránce v téměř dokonalé symbióze se Sovětským svazem. Tento soulad trvá až do pádu komunistických režimů v celé střední a východní Evropě. V Československu vládne jeden z nejortodoxnějších režimů v komunistickém bloku, a tak se i komunistický režim v Československu hroutí jako jeden z posledních.

⁸⁸ PERNES, Jiří: *Komunistická strana Československa*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel: *Politické strany II*. 1938–2004. Brno 2005, s. 1132.

⁸⁹ Tamtéž, s. 1132.

⁹⁰ PERNES, Jiří: *Komunistická strana Československa*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel: *Politické strany II*. 1938–2004. Brno 2005, s. 1132.

⁹¹ CABADA, Ladislav – VODIČKA, Karel: *Politický systém České republiky*. Praha 2003, s. 46–47.

⁹² *Přehled dějin KSČ. Ústav marxismu-leninismu*, Praha 1976, s. 182–220.

⁹³ PERNES, Jiří: *Komunistická strana Československa*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel: *Politické strany II*. 1938–2004. Brno 2005, s. 1133.

⁹⁴ Tamtéž, s. 1133.

⁹⁵ Ačkoliv byly Stalinovy činy odhaleny a odsouzeny v Sovětském svazu, v Československu byl Stalin dále uctíván. Důkazem toho může být výstavba ohromného Stalinova památníku dávno po jeho smrti.

Co se tedy komunistického režimu v Československu týče, nenajdeme příliš mnoho odlišností oproti sovětskému modelu. Důraz je také kladen na „vedoucí úlohu strany“ v období diktatury proletariátu. Tato strana musí fungovat jako jediná masová strana. Rozdíly jsou patrné v ideologické rovině především v období Pražského jara a také na počátku budování režimu, kdy je popíráno, že by mělo dojít ke kopírování sovětského modelu. Od roku 1969 je pak vytvořen federativní stát a díky tomu dochází ke zdánlivému rozdělení Komunistické strany Československa, nicméně ve skutečnosti funguje dál jako jeden celek.

1.5 KLASIFIKACE KOMUNISTICKÉHO REŽIMU V ČESKOSLOVENSKU

V závěrečné části této kapitoly se pokusíme blíže definovat komunistický režim v Československu. Pokud hovoříme o éře komunistického režimu, často se můžeme setkat s myšlenkou, že se jednalo o jednolitý totalitní útvar, který se udržel u moci přes 40 let. Ve skutečnosti byl však komunistický režim méně monolitním, než se na první pohled může zdát. A právě tento fakt nahrává domněnce, že se nejednalo o totalitní režim v celém svém období.

Prvním klasifikačním bodem může být, že se jednalo o režim nedemokratický, tedy režim, který stál na odlišných hodnotách, než režimy demokratické. Důkazem toho je způsob vládnutí v Československu. Když tedy vyjdeme z předpokladu, že se jedná o nedemokratický režim, je možné takový režim dále klasifikovat podle míry represí a síly, která je proti společnosti používána. V této souvislosti se nám budou hodit klasifikace totalitních a autoritářských režimů. To, že komunistický režim v Československu stál na komunistické ideologii je patrné.

Období vlády komunistické strany lze rozdělit na několik fází. První fáze trvá od roku 1948 do roku 1953. V roce 1953 nejdříve umírá Stalin a nedlouho po něm i Gottwald. Prvních pět let vlády komunistického režimu se dá označit za nejtvrďší fázi. Režim je budován v duchu stalinistického myšlení. Probíhá násilná kolektivizace vesnice, zavádí se těžký průmysl. V tomto období probíhají také největší politické procesy, nejdříve s oponenty režimu⁹⁶ a později také procesy

⁹⁶ Proces s Miladou Horákovou

s čelními představiteli komunistické strany.⁹⁷ Toto období se tak nejvíce blíží onomu totalitnímu ideálu.

Po roce 1953 nastává mírná změna. V případě Československa je to skutečně velice pomalá změna. Komunistická strana je velice rigidní a odmítá přistoupit na Stalinovu kritiku, která je vyřčena Chruščovem na XX. sjezdu KSSS.⁹⁸ Změna pak definitivně nastává s rokem 1957, kdy se do čela komunistické strany a státu dostává Antonín Novotný. Již v tomto období tak můžeme sledovat postupné otupování ostří komunistického režimu. Zde se pomalu začíná otevírat cesta k Pražskému jaru.⁹⁹

Během období roku 1968, především pak prvních několika měsíců, které vešly ve známost jako Pražské jaro došlo k mnoha ústupkům ze strany vedoucí strany. Postupně byla odstraňována cenzura, povolován vzniku různých spolků mimo Národní frontu a také se začalo debatovat o změnách uvnitř komunistického systému. Důležité je ovšem připomenout, že cílem reformních komunistů nebylo svržení komunistického režimu a jeho nahrazení režimem demokratickým. Hlavním cílem bylo vytvořit alternativní cestu v budování socialismu. Mnohem častěji se tak hovoří a vzniku další cesty podobné té v Jugoslávii. Československý program byl definován jako socialismus s lidskou tváří. S tímto označením přišel tehdejší tajemník Ústředního výboru KSČ Alexander Dubček.

Po invazi vojsk Varšavské smlouvy a následné okupaci Československa dochází opět k utužování režimu. Toto utužování přichází pomalu a nenápadně. Nejdříve je pro média opakováno, že rozhodně se bude pokračovat v duchu Dubčekovy politiky, nicméně ve skutečnosti se opět zavádí cenzura, ruší se nově vzniklé spolky. O celém procesu se hovoří jako o konsolidaci poměrů nebo také o normalizaci. Tato normalizace má za následek opětovný návrat zpět k autoritářskému režimu, který už sice nestojí tak pevně na ideologickém základu, ale o to víc stojí na bezpečnostních složkách a nových politických kádrech. Husákovo vedení komunistické strany a státu je pevném ačkoliv i on sám musí svádět boje především uvnitř strany s ortodoxním proudem.

Svůj boj Husák prohrává v roce 1987, kdy opouští pozici generálního tajemníka ÚV KSČ a zůstává pouze v prezidentském úřadě. V čele strany ho

⁹⁷ Proces s Rudolfem Slánským

⁹⁸ *O kultu osobnosti a jeho důsledcích*. Projev Nikity Sergejeviče Chruščova na XX. sjezdu KSSS (25. února 1956), <http://www.praguecoldwar.cz/kult.htm> (13. 9. 2011)

⁹⁹ KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy*. Praha 2000, 326 s.

vystřídal Milouš Jakeš. Pod jeho vedením pak dochází ke kolapsu komunistického režimu. Je třeba v souvislosti s Jakešem zmínit, že on osobně se stavěl proti jakýmkoliv reformám, které přicházely ze Sovětského svazu. Patřil totiž do skupiny ortodoxních komunistů, kteří schvalovali invazi v roce 1968.

Ve stručnosti se tedy dá říci, že komunistický režim v Československu by se nedal zcela považovat za totalitní z pohledu Fridrichovy typologie, ani co se Sartoriho ideálu týče. Nejvíce se tomuto ideálu blížil režim hned v počátcích, nicméně nikdy nedosáhl takové síly a intenzity jako v Sovětském svazu. Mnohem více se blížil autoritářskému režimu z hlediska typologie Juana Linze. Především jsou pak tyto rysy patrné v období po roce 1968 do konce komunistického režimu.¹⁰⁰

1.6 SHRNU TÍ

První kapitola diplomové práce byla zaměřena na teoretický rámec, ve kterém se budeme dále pohybovat a také na přiblížení základních pojmů, se kterými se bude dále pracovat. Cílem bylo přiblížit si dva klíčové body pro československý případ. Tím prvním bodem je vůbec vymezení samotného režimu, zda se jedná o režim totalitní či autoritářský. Zde se došlo k závěru, že se jednoznačně jednalo o režim nedemokratický, ovšem jen velice těžko se tento režim blížil totalitnímu ideálu popsanému v Sartoriho práci *Teorie demokracie*. Spíše se jednalo o režim autoritářský a to také pouze v některých fázích. Na druhou stranu můžeme najít období, kdy se dá hovořit o určitých demokratizačních tendencích, nicméně tyto tendence nikdy nezpůsobily změnu nedemokratického režimu v režim demokratický.

Druhým bodem potom bylo vymežit si ideologie, na které československý nedemokratický režim stál. Jednoznačně se jedná o komunistickou ideologii, která ovšem nevychází pouze z klasického marxismu, ale je dále obohacena o Leninovy myšlenky. Proto také hovoříme o marxismu-leninismu. Vedle komunistické ideologie bylo zpočátku důležité národní cítění, které poměrně hojně komunisty

¹⁰⁰ ŘÍCHOVÁ Blanka: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha 2006, s. 239.

využíváno a samozřejmě později režim nestál pouze na ideologickém základě, ale také se opíral o sílu p bezpečnostních složek a výchovu spolehlivých kádrů.

Co se týče obohacování komunistického myšlení z hlediska československých představitelů, tak není možné tvrdit, že by zde byl vytvářen nějaký nový alternativní směr oproti myšlení sovětskému. Je patrné, že většina myšlenek byla kopírována právě ze Sovětského svazu. Jedinou výjimkou je období již zmíněného Pražského jara, kdy zde byl pokus o alternativní cestu v budování socialismu.

2. KAPITOLA: POLITICKÁ SITUACE V ČESKOSLOVENSKU PŘED ROKEM 1968 A PO ROCE 1968

Ve druhé kapitole se podrobněji zaměříme na chronologický přehled nejdůležitějších událostí, které se staly v Československu v roce 1968 a především, co následovalo po invazi vojsk Varšavské smlouvy. Jak již bylo zmíněno v úvodu, tato kapitola se poté podrobněji zaměří na jednotlivé aktéry, tedy politické frakce a také na klíčové faktory, které sehrály významnou roli v počátcích normalizace. Těmto aspektům tedy bude věnována největší pozornost. Nicméně je také důležité mít aspoň základní povědomí o situaci před rokem 1968 a po něm, protože je to zásadní právě pro utváření jednotlivých politických skupin. Ty nevznikly až po invazi vojsk Varšavské smlouvy, ale dávno předtím a sváděly souboj již během Pražského jara.

Hlavním cílem této kapitoly je jasně popsat průběh událostí během roku 1968 a co následovalo poté. Na základě tohoto popisu pak bude možné dále identifikovat jednotlivé politické skupiny, a klíčové faktory, které sehrály zásadní roli při událostech v letech 1968– 1975. Popis událostí je proto nezbytný pro pochopení mocenského zápasu, který se odehrál uvnitř Komunistické strany Československa. V této kapitole tedy bude především využita deskriptivní metoda, nicméně jsem přesvědčen o tom, že popis událostí je jediným relevantním způsobem, jak začít zkoumat dále příčiny a aspekty mocenských soubojů uvnitř Komunistické strany Československa. Bez jasné a přesné deskripce by poté nebyla možná důkladná analýza.

Tato kapitola bude vycházet z česky psané literatury. Je možné čerpat z řady prací již citovaného Karla Kaplana, který se věnuje především období 50. let, avšak některé jeho práce mají přesah až do konce let 60. Dále je možné čerpat z několika svazků, které vyšly pod souborným názvem *Sešity Ústavu pro soudobé dějiny*. V této souvislosti bych upozornil především na práce Jindřicha Mádryho, Vladimíry Hradecké a Františka Koudelky. Velice přínosnou se také ukázala být rigorózní práce Milana Bárty.¹⁰¹ Vedle monografií budou často využívány archivní materiály, především z Archivu bezpečnostních složek a také Ústředního archivu Komunistické strany Československa. Velice důležitým zdrojem informací jsou také paměti jednotlivých protagonistů. Budou zmíněny úryvky z pamětí Gustáva

¹⁰¹ BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce, Katedra historie filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 2010, 133 s.

Husáka, Alexandera Dubčeka a Vasila Biľaka. Posledním zdrojem informací pak bude denní tisk ze sledovaného období, především pak Rudé právo, dále pak některé časopisy, které vycházely pod hlavičkou Ústavu marxismu-leninismu, jako byl například časopis Nová mysl.

Druhá kapitola bude rozdělena do třech částí. V první části budou chronologicky popsány události, které vedly k normalizačnímu procesu. Ve druhé části pak bude popsán vývoj jednotlivých politických skupin, kde a jak vznikly a také jaké byly jejich ambice. Ve třetí části pak budou identifikovány jednotlivé klíčové faktory, které budou následně popsány. V závěru třetí části pak bude zdůvodněno, proč byla za hlavní aspekt této diplomové práce vybrána role bezpečnostních složek.

2.1 CHRONOLOGIE UDÁLOSTÍ

V této podkapitole si blíže přiblížíme jednotlivé události, které se staly v průběhu sledovaného období. Bude se jednat o obecný popis průběhu klíčových události, nicméně je to důležité pro pochopení vzniku a působení politických skupin uvnitř Komunistické strany Československa a také vlivu jednotlivých klíčových faktorů, které byly definovány v úvodu této práce. Podkapitola bude rozdělena do několika částí podle určitých milníků.¹⁰² Chronologie začíná lednem 1968, kdy končí definitivně éra Antonína Novotného coby prvního tajemníka Ústředního výboru Komunistické strany Československa a prezidenta republiky. Přehled pak bude končit počátkem roku 1970, kdy již bylo Československo pevně v rukou nového vedení a kdy již začínalo být zřejmé, jakým způsobem se budou události roku 1968 vykládat.¹⁰³

2.1.1 SITUACE PŘED LEDNEM 1968

Na počátku roku 1968 byl definitivně zpečetěn osud prvního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta republiky Antonína Novotného. Ten stál v čele KSČ a československého

¹⁰² Zde se bude členění částečně shodovat s členěním, které je v práci: BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce, Katedra historie filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 2010, 133 s.

¹⁰³ Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ

státu již od roku 1957, kdy převzal moc po zesnulém Antonínu Zápotockém. Novotný během dlouhých let u moci vybudoval nový systém politické kontroly. Právě v jeho éře se pomalu začíná ustupovat od politických procesů a naopak se někteří političtí vězni dostávají domů, mezi nimi i Gustáv Husák. Vše, co Novotný dělá, dělá na radu svého přítele Nikity Chruščova, který je jeho ochraňovatelem. Nicméně poté, co je Chruščov sesazen kolektivním vedením uvnitř KSSS vedeným Leonidem Brežněvem, začíná být zřejmé, že i Novotný bude mít problém udržet se u moci. Éra Anotnína Novotného je zajímavá také z toho důvodu, že v roce 1960 prohlásil Československo za socialistický stát, ačkoliv po ekonomické stránce země zaostávala.¹⁰⁴ V tomto období je tak možné hledat počátky Novotného pádu a také procesu Pražského jara.¹⁰⁵

Kromě již zmíněných ekonomických problémů můžeme hledat další příčiny Novotného pádu v personální politice prvního tajemníka a výběru jeho přátel. Novotný poměrně razantně ustoupil z kurzu, který byl započat hned po únorovém převratu, a sice že docházelo k politickým procesům, byly sbírány kompromitující materiály na členy strany a nikdo si tak nemohl být jistý svou budoucností. Místo zastrašování přicházejí ke slovu peníze. Jak to ostatně popisuje ve své knize Jiří Pernes, Antonín Novotný si jako prezident vydělal nemalou sumu peněz, kterou ovšem jen velice těžko utratil.¹⁰⁶ Nebyl totiž nijak náročným člověkem, podobně jako tomu bylo v případě Klementa Gottwalda a jeho ženy Marty.¹⁰⁷ Místo toho však vydělané peníze používal na upevnění svého vlivu. A tak se v československém politickém systému zrodil poměrně štědře dotovaný systém, kde si první tajemník a prezident republiky¹⁰⁸ v jedné osobě platil loajalitu svých podřízených. Ostatně s touto radou přišel za Novotným Chruščov.¹⁰⁹ Později ovšem přestávaly být peníze dostatečně velkým motivem, proč být k prezidentu loajální.

Kromě otázky podplácení svých přátel a politických spojenců je v případě Novotného pádu je důležité zkoumat jeho vztah ke Slovensku, nejen jako k součásti

¹⁰⁴ *Ústavní zákon ze dne 11. července 1960 (100/1960 Sb.), Ústava Československé socialistické republiky.* http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html (19. 9. 2011)

¹⁰⁵ KAPLAN, Karel: *Gottwaldovi muži*. Praha 2004, s. 247–309.

¹⁰⁶ PERNES Jiří: *Takoví nám vládli*. Praha 2009, s. 238–262.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 238–262.

¹⁰⁸ Novotný se prý s oblibou nechával oslovovat v tomto sledu funkcí podle důležitosti. Proto byl vždy v první řadě prvním tajemníkem strany a teprve poté až prezidentem republiky. Funkce prvního tajemníka stryň totiž v sobě skrývala ohromnou moc, na rozdíl od funkce prezidenta, která byla více symbolická. V ostatních komunistických zemích byla zrušena.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 238–262.

Československé socialistické republiky, ale také k slovenským politikům a aparátníkům. Novotný totiž po dlouhou dobu odmítal jet na Slovensko za svými spolustraníky.¹¹⁰ Jedním z hlavních důvodů jeho negativního vztahu ke Slovensku byl osobní vztah s Alexanderem Dubčekem. Nutno ovšem podotknout, že nevraživost byla mezi oběma politiky vzájemná. Dubček Novotného například již na podzim roku 1967 kritizoval Novotného na ÚV KSČ.¹¹¹ Na oplátku byl zase Dubček obviněn Novotným z nacionalismu.

Klíčový okamžik pro Novotného pád přišel během oslav Velké říjnové socialistické revoluce, kterých se účastnil v Moskvě. Zde sice žádal o podporu ze strany sovětského vedení, nicméně představitelé KSSS v čele s Brežněvem se jasně nevyjádřili.¹¹² Podobné to potom bylo v prosinci téhož roku, kdy sám Brežněv přiletěl do Československa na nečekanou návštěvu. Zde bylo vedení KSČ a její členi představitelé ubezpečeni o tom, že po dlouhých letech zasahování do vnitřní politiky v Československu se tentokrát Sovětský svaz nebude nijak angažovat. Tento fakt byl chápán jako otevřená cesta pro Novotného odvolání.¹¹³

První pokus o sesazení Novotného nebo aspoň pokus o rozdělení stranické a státní funkce proběhl 11. a 13. prosince 1967. Zde byl Novotný opět ostře kritizován především za svou politiku vůči Slovensku.¹¹⁴ Argument rozdělení funkcí se zdál být jako logický, a tak na něm dál trvala většina členů ÚV KSČ. Novotný nebyl schopen reagovat na kritiku, která byla vůči němu vznesena a navíc se od něj odvrátili i jeho nejbližší spolupracovníci, kteří ho i díky podplácení dlouho podporovali.¹¹⁵ Zasedání ÚV KSČ, které probíhalo ve dnech 19.-21. prosince 1967 a 3.-5. ledna 1968 tak bylo pro Novotného posledním zasedáním, kterého se zúčastnil jako první tajemník ÚV KSČ. Během tohoto jednání byla opět připomínána kritika, která se na Novotného snášela již dříve. Byl kritizován za ekonomický neúspěch, vyhlášení Československa jako socialistické země a především pak byl Slováky kritizován za svůj postoj vůči Slovensku.¹¹⁶

Za Novotného nástupce byl zvolen Alexander Dubček, jeho největší kritik. Novotný k tomuto kroku poznamenal, že Dubček jako nový první tajemník ÚV

¹¹⁰ KAPLAN, Karel: *Gottwaldovi muži*. Praha 2004, s. 303.

¹¹¹ Tamtéž, s. 303.

¹¹² Tamtéž, s. 304.

¹¹³ Tamtéž, s. 304.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 304.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 305.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 305.

KSČ je řešením z nouze. Sám se údajně klonil k tomu, aby byl za prvního tajemníka zvolen Josef Lenárt nebo Bohuslav Laštovička.¹¹⁷

Antonín Novotný nicméně dál zůstával ve funkci prezidenta Československé socialistické republiky. I této funkce měl být však v nedaleké budoucnosti zbaven. Že je to jen otázkou času, bylo zřejmé z jeho veřejných vystoupení, ve kterých kritizoval nové vedení KSČ. A bylo čím dál tím více patrné, že si to nové vedení KSČ nenechá líbit.¹¹⁸

2.1.2 LEDEN 1968 – SRPEN 1968

Po lednovém zasedání se tedy situace uvnitř KSČ změnila. Poprvé od roku 1957 došlo k rozdělení stranických a státních funkcí a zároveň se v čele KSČ objevil poprvé Slovák, Alexander Dubček. Do té doby to nebyl příliš známý politik, spíše se jednalo o klasický příklad člověka, který po celou svou kariéru pracoval uvnitř aparátu KSČ.

Dubček byl přesvědčen o tom, že je možné reformovat socialismus, který byl v Československu zaveden a od roku 1960 také uznáván jako forma státního zřízení. V tomto případě je třeba zmínit několik základních faktů, které jsou s reformními snahami a také s Dubčkem spojeny. Prvním faktem je, že Dubček, ani jeho reformní kolegové nikdy netoužili po zavedení demokratického pořádku, tak jak ho můžeme znát v Západní Evropě. Jeho cílem bylo do hloubky reformovat socialistické zřízení, které bylo Československu podle reformních komunistů vlastní. Šlo tedy spíše o změnu v chápání socialistické cesty ke komunismu. Reformní komunisté byli přesvědčeni o tom, že je možné komunismu dosáhnout i bez sovětského vzoru. Druhým faktem je, že Dubček neusiloval o reformy, které by byly činěny zdola, které by byly řízeny širokou veřejností. Jeho snahou bylo provést reformy shora, pomocí komunistické strany.¹¹⁹ Myšlenka byla taková, že KSČ ukáže cestu, jakým způsobem se budou jednotlivé obory reformovat, a teprve poté se předá iniciativa lidu, který ony reformy provede. Komunistická strana tak měla být hlavním motorem reformního snažení.¹²⁰

¹¹⁷ SÚA, f. Antonín Novotný, Vzpomínky prezidenta.

¹¹⁸ KAPLAN, Karel: *Gottwaldovi muži*. Praha 2004, s. 305.

¹¹⁹ KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha 2006, s. 758.

¹²⁰ Tamtéž, s. 758.

Typickým znakem pro Dubčekovu politiku je, jak uvádí Jan Křen, polovičitost jednotlivých politických rozhodnutí a také jejich nejasnost.¹²¹ Dubček sice na jedné straně chce reformovat politický a ekonomický systém v Československu, ale na druhé straně jsou jeho reformní kroky značně rozpačité. Společnost si ovšem v tomto případě dokázala poradit a začal přebírat v některých aspektech iniciativu dříve, než se do dané problematiky vložila KSČ. Polovičitost Dubčekových je pak zdrojem jednak ostré kritiky ze strany ortodoxních komunistů zcela podřízených Moskvě a na druhé straně i radikální reformisté kritizují Dubčeka pro své pomalé a málo razantní rozhodnutí.

Výsledkem je tedy proces uvolňování, který je nazýván Pražské jaro. Pod tímto pojmem si můžeme představit proces uvolňování politické kontroly nad různými aspekty života společnosti. Prvním výrazným krokem k uvolnění poměrů je omezení cenzury. Nejen denní tisk, ale také časopisy mají najednou ohromnou volnost v tom, o čem budou moci psát. Je připuštěna dosud nevídaná kritika politických poměrů, probíhá celonárodní debata o politických poměrech. V rámci uvolňování poměrů dochází k ještě jednomu významnému procesu, a sice vzniku nových spolků. Původně totiž byly všechny politické i nepolitické spolky organizovány do svazku Národní fronty, kde mohly být i dobře kontrolovány komunistickou stranou. Na jaře roku 1968 je však připuštěna možnost, že spolky s různou zájmovou tematikou mohou vznikat i mimo Národní frontu. Kromě řady nových volnočasových spolků začínají vznikat spolky orientované politickým směrem., Především se jedná o organizace jako je KAN nebo K231, tedy organizace sdružující lidi buď neprávem stíhané v předchozích letech, nebo lidi, kteří se chtěli politicky angažovat mimo hlavní proud Národní fronty. V obecné rovině by se tedy dalo říci, že systematicky likvidovaná občanská společnost se pomalu začínala znovu formovat a bylo jen otázkou času, kdy dosáhne také síly, aby mohla sama řídit reformní kroky.¹²²

Zajímavý je také rozdíl mezi oběma národy. Česká veřejnost poměrně silně slyšela na pojmy jako je demokratizace a víra, že by mohlo možná dojít k celkové změně politického systému. Na Slovensku byla situace jiná. Zde byl kromě demokratizačních snah čím dál tím větší důraz kladen na národní témata. Tato národní témata často zastřela jinak ostré názorové rozdíly mezi ortodoxními a

¹²¹ KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha 2006, s. 758.

¹²² HOPPE, Jirí: *Opozice 68. Sociální demokracie, KAN a K231*. Praha 2009, 390 s.

reformními komunisty na Slovensku.¹²³ Do čela reformního hnutí na Slovensku se v tomto období staví i Gustáv Husák, který již od března 1968 začal prosazovat federativní uspořádání československého státu.¹²⁴ Federalizace Československé socialistické republiky se tak pomalu začínala stávat reálným politickým tématem. Existovaly zde dva hlavní názorové proudy, jak by měla budoucí federace vypadat. Není žádným tajemstvím, že každý národ zastával jednotně opačný proud. Češi se spíše klonili k variantě silné a sevřené federace. Slováci byli naopak pro volnější svazek.¹²⁵ Nakonec bylo dohodnuto, že se bude pokračovat ve variantě navržené slovenskými zástupci, tedy byla zde snaha o rychlé tempo federalizace. Důraz byl kladen na vznik de facto dvou autonomních území, která budou mít prakticky totožnou váhu. Taková federace se pak označuje jako federace symetrická.¹²⁶ Jako konečné datum byl stanoven 28. říjen 1968, kdy by mělo dojít podpisu nové ústavy, která zavede federativní zřízení.¹²⁷

Kromě změn uvnitř občanské společnosti a změn na národní úrovni docházelo ke změnám uvnitř samotné Komunistické strany Československa. Celá strana tak pomalu začínala procházet proměnou, kdy reformě smýšlející komunisté postupně začínali nahrazovat komunisty ortodoxní. V této souvislosti stojí za zmínku připomenout paměti Vasila Biľaka, jednoho z nejortodoxnější smýšlejících komunistů, který ve svých pamětech přirovnává obrodný proces a nahrazování starých kádrů novými, reformě smýšlejícími k honu na čarodějnice.¹²⁸

Během oslav výročí Únorového převratu došlo k poslední roztržce mezi Antonínem Novotným a Leonidem Brežněvem, která podle Jiří Pernese znamenala definitivní konec Novotného v prezidentském úřadě. Novotný tehdy odmítl pozvání Brežněva na skleničku.¹²⁹ Toto odmítnutí poté znamenalo, že se Novotnému definitivně vzdalovala šance na udržení se v prezidentském úřadě. Svůj boj prohrál 22. března 1968, kdy se sám úřadu hlavy státu vzdal.¹³⁰ Po tomto kroku se začaly pomalu objevovat návrhy na možného nástupce Antonína Novotného. Padaly sice

¹²³ KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha 2006, s. 759.

¹²⁴ Tamtéž, s. 759.

¹²⁵ Tamtéž, s. 759.

¹²⁶ Tamtéž, s. 759.

¹²⁷ Tamtéž, s. 759.

¹²⁸ *Paměti Vasila Biľaka I,II*. Cesty 1991. 344 s.

¹²⁹ PERNES, Jiří: *Takoví nám vládli*. Praha 2010, s. 268.

¹³⁰ *Rezignace prezidenta republiky*. Rudé právo, 23. 3. 1968, s. 1,

<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1968/3/23/1.png> (3. 10. 2011)

nejrůznější návrhy, nicméně nakonec ÚV KSČ rozhodl o tom, že se novým prezidentem stane Ludvík Svoboda.¹³¹

V tomto období vrcholícího Pražského jara tedy stála v čele Komunistické strany Československa a státu skupina reformně smýšlejících politiků, kteří chtěli prosadit patřičné změny tak, aby byl budován takzvaný socialismus s lidskou tvář. Programově stála tato myšlenka na Akčním plánu ÚV KSČ, který všechny tyto reformní kroky shrnoval a upřesňoval.

Se začínajícím létem začal růst strach v okolních zemích z toho, co se v Československu děje a hlavně, jaké by to mohlo mít následky pro celý Východní blok. Postupně se začínají objevovat varovné signály, které mají upozornit vedení KSČ na to, že Sovětský svaz nebude dále tolerovat reformní snažení v Československu. Před samotnou invazí v srpnu 1968 se odehrály celkem tři důležité bilaterální a multilaterální rozhovory. První rozhovory, které probíhaly za účasti Československa na jedné straně a Sovětského svazu a dalších satelitních států na straně druhé, se konaly 14. a 15. července 1968 ve Varšavě. Požadavky, které zde byly ze strany Sovětského svazu vysloveny, byly společností a vedením KSČ odmítnuty.¹³² Na druhé straně je samozřejmě možné najít hlasy především z konzervativního tábora, že Sovětskému svazu záleželo na záchraně socialismu v Československu.¹³³

Druhé rozhovory poté pokračovaly na přelomu července srpna. Tentokrát se však jednalo o bilaterální schůzku mezi Sovětským svazem a Československem v Čierné nad Tisou. Ačkoliv se podle Jiřího Pernese mohlo na první pohled zdát, že Československo má naději na úspěch, rychle se ukázalo, že opak je pravdou. Zatímco ve Varšavě ještě vedení KSČ odmítalo myšlenku, že v Československu existují protisocialistické síly, v Čierné nad Tisou už na tuto myšlenku přistoupilo a dokonce slíbilo, že s těmito živly bude bojovat.¹³⁴ Toto jednání přineslo poměrně velké zklamání pro reformní komunisty. Nicméně bylo dohodnuto, že závěry z této schůzky budou dále prezentovány na setkání v Bratislavě, ovšem nikoliv na bilaterální úrovni, ale znovu na multilaterální úrovni, tedy za účasti vedoucích představitelů komunistických stran celého Východního bloku.

¹³¹ PERNES, Jiří: *Takoví nám vládli*. Praha 2010, s. 269.

¹³² Tamtéž, s. 275.

¹³³ *Paměti Vasila Bilaka I,II*. Cesty 1991. 344 s.

¹³⁴ PERNES, Jiří: *Takoví nám vládli*. Praha 2010, s. 269.

Třetí setkání se tedy odehrálo 3. srpna 1968 v Bratislavě. Zde byl přijat dokument, který je znám pod názvem Brežněvova doktrína. Sovětský svaz a další členské státy Varšavské smlouvy si v tomto dokumentu vyhrazují právo na zásah vůči silám, které by mohly ohrozit „socialistické vymoženosti“.¹³⁵ Jinými slovy řečeno, Sovětský svaz si vyhradil právo na zásah uvnitř suverénního státu v případě, že by hrozilo zmaření jeho mocenských ambicí. Po takové kritice a hrozbě samozřejmě vedení KSČ nezbývalo nic jiného, než začít s jistými ústupky tak, aby bylo požadavkům Sovětského svazu vyhověno.

Po setkání v Bratislavě bylo jasné, že je třeba začít nějakým způsobem plnit přání Sovětského svazu. Alexander Dubček se ovšem neustále nechtěl smířit s myšlenkou, že by mohlo k invazi dojít. Celou záležitost vnímal spíše jako jedno velké nedorozumění, které se zatím Sovětskému svazu nepodařilo vysvětlit.¹³⁶ I z tohoto důvodu nebylo připraveno nějaké alternativní řešení možného vpádu do Československa.

Naopak skupina konzervativních komunistů v čele s Vasilem Biľakem se začala pomalu připravovat na invazi sovětských vojsk. Nejednalo se pouze o politické představitelé, ale také o důstojníku Státní bezpečnosti a Československé lidové armády. V této souvislosti je dobré zmínit, že 17. srpna 1968 byl poslán již druhý dopis adresovaný sovětskému vedení, který vylíčil situaci v Československu jako neúnosnou a žádal Sovětský svaz o pomoc.¹³⁷ Dodnes není ovšem zcela patrné, kdo je autorem těchto dopisů. Dokonce ani Vasil Biľak se ve svých pamětech k autorství nepřiznává.¹³⁸ Postupně se tak začalo ukazovat, že politická situace dospěla k tomu, aby Sovětský svaz využil svého práva zakotveného v Brežněvově doktríně.

2.1.3 SRPEN 1968 – PROSINEC 1968

V noci z 20. na 21. srpna 1968 začala operace Dunaj, která měla za cíl obsadit Československo a zabránit tak pravicovým silám, aby v Československu provedly kontrarevoluci. Aspoň takto o tom mohly referovat sovětské oficiální zdroje.

¹³⁵ PERNES, Jiří: *Takoví nám vládli*. Praha 2010, s 269.

¹³⁶ Tamtéž, s. 270.

¹³⁷ Tamtéž, s. 270.

MICHÁLKOVÁ, Marie – JANÁČEK, František: *Příběh zvacího dopisu*.
http://www.68.usd.cas.cz/files/studie/Pribeh_zvaciho_dopisu.pdf (3. 10. 2011)

¹³⁸ *Paměti Vasila Biľaka I,II*. Cesty 1991. 344 s.

Později se tento výklad používal jako jediný možný.¹³⁹ Cesta k srpnovým událostem byla popsána v předchozích podkapitolách a po 21. srpnu se již naplno začíná rozjíždět proces konsolidace a normalizace. Operace Dunaj nebyla operací pouze sovětskou, ale podílely se na ní i ostatní členské státy Varšavské smlouvy. Samotný postup vojsk byl velice rychlý a překvapivý, takže se okupačním vojskům podařilo velice rychle obsadit všechny důležité opěrné body včetně hlavního města Prahy.

Lidé, kteří se ráno probouzeli do práce, mohli v rozhlase poslouchat, jak je Československo obsazeno vojsky Varšavské smlouvy. Československý rozhlas, který v té době stále vysílal v necenzurované podobě, vyzíval obyvatele ke klidu, aby nedocházelo ke zbytečnému krveprolití. Situace se začínala stávat nepřehlednou. Lidé sice s vojáky přímo nebojovali, ale snažili se jim vysvětlit, že v

Československu žádná kontrarevoluce nehrozí.¹⁴⁰ Když nepomohlo rozmlouvání, tak se někteří občané snažili postup okupačních vojsk aspoň zpomalit, například tím, že ničili označení ulic nebo směrových tabulí. I takové činy ovšem nezabránilly postupu okupačních vojsk. Celkem bylo zabito během počáteční fáze okupace 72 československých občanů.¹⁴¹

Jestliže situace ve městech byla velice složitá a nepřehledná, naprosto stejné to bylo v případě situace politické. Hlavní představitelé KSČ a československého státu byli buď obklíčeni, nebo přímo internováni v Sovětském svazu. V případě československého prezidenta se jednalo o obklíčení celého Pražského hradu.¹⁴² Co se týče Alexandera Dubčeka, Josefa Smrkovského, Františka Kriegela a Oldřicha Černíka, jako dalších ústavních a stranických činitelů, tak ti byli uneseni do Sovětského svazu.¹⁴³

Jak již bylo zmíněno v předchozí části, tak konzervativní skupina naopak stála pevně za invazí vojsk Varšavské smlouvy. Někteří z jejích představitelů se podepsali na zvací dopis, který měl částečně legalizovat invazi, neboť podle tohoto dopisu skutečně docházelo ke kontrarevolučním tendencím. Prvořadým úkolem konzervativní skupiny bylo pevně uchopit moc a snažit se pomoci Sovětům s oprávněností této invaze. Proto se ihned odpoledne 21. srpna uskutečnila mezi

¹³⁹ Viz. Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti

¹⁴⁰ Vojáci sovětské armády procházeli školením politických pracovníků, kteří zdůrazňovali, že v Československu dochází ke kontrarevoluci, a že pravicové síly jsou na vzestupu. Proto je zásah v Československu nutný.

¹⁴¹ PERNES, Jiří: *Takoví nám vládli*. Praha 2010, s. 277.

¹⁴² Tamtéž, s. 276.

¹⁴³ Tamtéž, s. 276.

prezidentem republiky Ludvíkem Svobodou a skupinou konzervativních komunistů. Jejich návrh pro prezidenta byl takový, že prezident podpoří vznik nové vlády, která bude zcela loajální okupačním silám. Hovořilo se o takzvané dělnicko-rolnické vládě, v jejímž čele měl stát Alois Indra.¹⁴⁴ Tato vláda byla nakonec prezidentem Svobodou odmítnuta s tím, že by se jednalo o vlastizrada, a to on jako válečný veterán nemohl dopustit. Kromě Aloise Indry se na tomto vládním projektu podílela celá řada členů konzervativního křídla, například můžeme jmenovat Drahomíra Koldera nebo Vasila Biláka.¹⁴⁵ Vedle čelních politiků by se tato vláda potom mohla spolehnout na řadu svých spolupracovníků především uvnitř Státní bezpečnosti, kde se od počátku zvedala vlna nevole proti reformnímu snažení Dubčekova vedení.

Mezitím se pomalu začínala vzpamatovávat legální vláda Československa, ačkoliv byla značně oslabena. Kromě Alexandra Dubčeka jako čelního představitele KSČ chyběl například předseda vlády Oldřich Černík. I přes tyto problémy se však vládě podařilo se sejít a vydat stanovisko k nastalým událostem. Kromě československé vlády začala postupnou aktivitu vyvíjet také samotná KSČ.

Stalo se tak hned druhý den okupace, tedy 22. srpna. Tehdy se k jednání sešel mimořádný XIV. Sjezd v pražských Vysočanech.¹⁴⁶ Účastnilo se ho celkem 1543 delegátů, ovšem převahu měli jednoznačně zástupci z českých zemí, neboť zástupci Slovenska nebyli schopni se v tak krátkém čase a díky tak složité situaci dostat na sjezd včas. Vzhledem k tomu, že situace v Československu byla velice složitá, prohlásil se tento sjezd za jediný legitimní a potvrdil i svou permanentnost, to znamená, že sjezd neměl být dočasný, ale měl trvat tak dlouho, jak bude třeba.¹⁴⁷ V programové části stál sjezd pevně za reformními snahami Dubčekova vedení, proto byly také sepsané rezoluce k ostatním komunistickým stranám, kde byl kladen důraz na nelegálnost sovětského počínání a prosba o pomoc. Zároveň s tím byl také napsán dopis Alexandru Dubčekovi, který se již v tu dobu nacházel v Sovětském svazu, ať vydrží a zůstane věrný svým myšlenkám.

Podobně jako Vysočanský sjezd, vnímala nastalou situaci i veřejnost. Postupně oživovaná občanská společnost se začal hlásit ke svým právům, například za pomoci stávek a nejrůznějších manifestací. V této souvislosti je také důležité

¹⁴⁴ PERNES, Jiří: *Takoví nám vládli*. Praha 2010, s. 277.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 280.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 281.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 281.

vzpomenou počinání československých diplomatů při Organizaci spojených národů. Radě bezpečnosti totiž byla přednesena nóta, která měla upozorňovat na nezákonnost sovětského počinání. Navíc některé komunistické státy, jako Rumunsko, Jugoslávie nebo Čína tuto invazi přímo odsoudili.¹⁴⁸ Co se týče západních sousedů Československa, tak bylo patrné, že oni nebudou nijak proti invazi zasahovat. To ostatně potvrdil tehdejší západoněmecký kancléř, který prohlásil, že: „to nejlepší, co můžeme pro ČSSR udělat, je nedělat nic.“¹⁴⁹

Zásadní roli v následujícím politickém vývoji pak sehrál prezident republiky Ludvík Svoboda. Ten se sice zpočátku stavěl odmítavě proti návrhům konzervativního křídla a sovětského velvyslance v Československu Konstantina Červoněnka, později ale učinil kroky, které Sovětskému svazu do značné míry usnadnily další kroky. Svoboda se totiž sám rozhodl, že nejlepší bude, když nastalou situaci bude řešit přímo v Sovětském svazu s Brežněvem. Mnozí spolupracovníci mu tuto cestu rozmlouvali, neboť si uvědomovali, že v přímo na sovětské půdě se bude cesta ze složité situace hledat jen těžko. Společně s Ludvíkem Svobodou do Sovětského svazu odletěli Jan Piller, Alois Indra, Vasil Biľak, Martin Dzúr, Bohuslav Kučera a Gustáv Husák.¹⁵⁰ Podle Jiřího Pernese bylo hned od počátku jasné, jak celé setkání dopadne, neboť ze složení delegace bylo patrné, že její členové nebudou chtít zachovat polednový vývoj a naopak se budou snažit spíše se Sověty spolupracovat.¹⁵¹ V Moskvě se podařilo jako jeden z prvních bodů přesvědčit Sověty o tom, že je třeba z internace propustit zajaté představitele KSČ a československé vlády a posadit je k jednacímu stolu.

Výsledkem jednání v Moskvě byly tzv. Moskevské protokoly, které byly podepsány 26. srpna 1968. Navenek byly sice prezentovány jako rovnocenná dohoda, ve skutečnosti zde Československo bylo nuceno učinit řadu ústupků z polednové politiky. V první řadě reformní komunisté rezignovali na možnost, že by se z okupace mohla stát mezinárodní otázka. Za tímto účelem měli českoslovenští diplomaté úkol stáhnout svůj požadavek na zabývání se invazí vojsk Varšavské smlouvy na půdě Organizace spojených národů. Dále bylo dohodnuto, že budou postupně plněny závazky, ke kterým se Československo zavázalo již v předchozích jednáních ve Varšavě, Čierné nad Tisou a Bratislavě. Nově poté

¹⁴⁸ KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha 2006, s. 764.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 764.

¹⁵⁰ PERNES, Jiří: *Takoví nám vládli*. Praha 2010, s. 281.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 281.

přibýly požadavky na odstranění některých nežádoucích osob a zároveň ochrana pro ty politiky, kteří otevřeně spolupracovali s okupačními vojsky. Posledním bodem pak byl požadavek na anulaci Vysočanského sjezdu.¹⁵² Na oplátku za to bylo československým představitelům přislíbeno, že se okupační vojska začnou postupně stahovat. V protokolu také nenajdeme zmínku o kontrarevoluci, která v Československu hrozila.¹⁵³ O kontrarevoluci se začalo hovořit až později, kdy byl předložen oficiální výklad srpnových událostí. Moskevské protokoly pak byly podepsány všemi členy československé delegace včetně politiků, kteří byli internováni v Sovětském svazu. Jediný, kdo tento dokument nepodepsal, byl František Kriegel.¹⁵⁴ Za tento svůj čin pak musel odejít z politického života.

Názory na takovéto řešení se samozřejmě různí. Klíčovou postavou tu tedy bezpochyby byl československý prezident, který, ačkoliv sám nejdříve odmítal jednání se sovětským velvyslancem v Praze, nakonec obrátil a navrhl, aby se další jednání uskutečnilo v Moskvě. Po návratu do Československa se tehdejší média snažila prezentovat výsledek jednání jako dosažení možného maxima. Proto byl také Svoboda oceňován, že se mu podařilo zachránit Dubčeka a další představitelé ze sovětského zajetí. Alternativní pohled na celou problematiku nabízí Jiří Pernes. Ten nejdříve nevyklučuje možnost ochoty spolupráce Svobody s představiteli dělnicko-rolnické vlády, následně pak vidí hlavní problém v tom, že Svoboda inicioval jednání přímo na sovětské půdě. Během jednání pak neinformoval zajaté představitelé KSČ o situaci v Československu a o tom, jakou vlnu odporu občanů vnesla invaze vojsk Varšavské smlouvy. Zároveň prý během samotných jednání v Moskvě naléhal na československé představitelé, aby se nějakým způsobem se Sověty dohodli, i za cenu velkých ústupků.¹⁵⁵ Podle Pernese je tedy Svobody přínos dosti sporný a do velké míry se liší od reálné situace, která nastala během roku 1968.

Návrat československé delegace z Moskvy byl tedy začátkem procesu, který byl již od svého počátku nazýván jako proces konsolidace nebo normalizace poměrů. Prvořadým úkolem československých politických představitelů se tak stalo plnit požadavky, které byly sepsány v Moskevských protokolech. Jan Křen v této souvislosti uvádí srovnání se situací v Maďarsku v roce 1956. Tehdy bylo třeba

¹⁵² KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha 2006, s. 765.

¹⁵³ Tamtéž, s. 765.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 765.

¹⁵⁵ PERNES, Jiří: *Takoví nám vládli*. Praha 2010, s. 281.

nalézt člověka, který bude schopen normalizaci provést, být zároveň aspoň částečně oblíbený u veřejnosti a také naprosto poslušný moskevským příkazům.¹⁵⁶ Takovýto postup prý ostatně i československým komunistů radil sám János Kádár. Zpočátku však Sověti nemohli najít žádnou osobu, která by přesně odpovídala jejich představám. Reformní komunisté byli až příliš reformní a hrozilo, že by se situace mohla opakovat. Na druhé straně konzervativní jádro bylo zapletené do kolaboračních plánů, a tudíž bylo u veřejnosti krajně nepopulární. V tomto období je tak možné sledovat, jak postupně začíná vznikat další skupina uvnitř KSČ, která bude přesně odpovídat sovětským požadavkům. Jedná se tedy o skupinu realistů. Právě kladený důraz na nové vedení, které se bude zamlouvat jak veřejnosti, tak Sovětům přináší další aspekt normalizace v Československu, který je totožný s maďarským případem, a sice existovala zde snaha o to, aby normalizace byla provedena zevnitř, nikoliv, aby byla přímo činěna Sovětským svazem.¹⁵⁷

Ovšem bezprostředně po srpnových událostech bylo jen těžko představitelné, aby došlo k rychlé normalizaci poměrů. Opak byl pravdou. V tomto období ještě stále silně rezonuje ve společnosti reformní hnutí. Alexander Dubček nadále zůstává v čele KSČ, nicméně jsou již pomalu činěny kroky vedoucí k jeho odstranění. Společnost zůstává rezistentní vůči jakýmkoliv výzvám na zahájení normalizace.

Politické elity jsou ale postupně tlačeny k tomu, aby začaly nastalou situaci co nejrychleji řešit. První problémy očekávají straničtí představitelé v říjnu 1968, kdy si Československo připomnělo výročí vzniku samostatného státu v roce 1918. Kromě toho se v říjnu odehrálo velice důležité setkání v Moskvě, na kterém byla řešena otázka pobytu sovětských vojsk na československém území. Českoslovenští političtí představitelé zde přijali návrh sovětského vedení na o dočasném pobytu sovětských vojsk. V tomto návrhu, který byl později také schválen Národním shromážděním, se není možné dočíst nic o konkrétním datu odchodu sovětských vojsk. Sovětské jednotky v tomto případě dostaly de facto právo exterritoriality.¹⁵⁸ Po této dohodě a jejím schválení v Národním shromáždění utrpěla především Dubčekova reformní skupina, která tak ztratila velkou část podpory ze strany veřejnosti.

¹⁵⁶ KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha 2006, s. 766.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 766.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 766.

Po moskevských jednáních a poměrně bouřlivých událostech na konci října začala československá společnost pomalu upadat do beznaděje. Panovaly obavy z toho, že těžce vydobyté ústupky ze strany komunistického vedení budou rychle potlačeny. Tak se také dělo, především na základě sovětských pokynů.¹⁵⁹

2.1.4 LEDEN 1969 – SRPEN 1969

S novým rokem 1969 zažilo Československo jednu zásadní změnu, především v oblasti ústavního práva, a sice federalizace země. Ve skutečnosti však panovaly ty stejné podmínky a centralizační politika KSČ, jak tomu bylo v předchozích letech. Tato ústavní změna například znamenala, že podařilo odstranit některé reformní představitele z vedoucích pozic.¹⁶⁰ Takovéto kroky opět vyvolávaly nevoli u společnosti, nicméně ohlasy už nebyly tak razantní, jak tomu bylo na podzim 1968. Nejznámějším případem z tohoto období je sebeupálení studenta Jana Palacha, který se snažil svým činem vyburcovat společnost, aby neupadla do pasivity.¹⁶¹ Jana Palacha pak následovali další, v únoru Jan Zajíc a v dubnu Evžen Plocek.¹⁶²

S přibývajícím časem začínalo být stále více zřejmé, jakým způsobem se bude Sovětský svaz snažit normalizovat poměry v československé společnosti. Již bylo patrné, že hlavním hybatelem bude realistické křídlo, které podle Křenových slov bylo plné oportunistických kariéristů.¹⁶³ Byl tak činěn čím dál tím větší nátlak na reformní skupinu, která pomalu ztrácela poslední zbytky jistoty. Jejich konec byl v tuto chvíli již neodvratný. Z tohoto pohledu pak byl pro politické představitele jen těžko představitelný sled událostí, které se odehrály na konci března. V této době se totiž konalo mistrovství světa v ledním hokeji. Československý hokejový tým sehrál se Sovětským svazem dvě utkání a obě vyhrál. Po prvním utkání nebyly protisovětské nálady ve společnosti příliš znát, zatímco po druhém vítězném utkání vyšly do ulic tisíce lidí, aby tak protestovaly proti okupaci Československa. Objevovala se celá řada posměšných transparentů. Pro společnost to bylo do jisté míry velké zadostiučinění, že se hokejovému týmu podařilo porazit tehdy jen těžko

¹⁵⁹ Například jedním z prvních požadavků bylo, aby byla co nejdříve obnovena cenzura a lidé, kteří se nepodřídili v roce 1968, musely odejít ze svých funkcí, podobně jako mnozí další.

¹⁶⁰ Takovým příkladem je zrušení pozice předsedy Národního shromáždění, kterou zastával Josef Smrkovský. Ten se pak přesunul nikoliv na post předsedy nově vzniklého Federálního shromáždění, ale pouze na pozici předsedy jedné z komor Federálního shromáždění.

¹⁶¹ BLAŽEK, Petr - EICHLER, Patrik, JAREŠ, Jakub: *Jan Palach 69*. Filozofická fakulta UK v Praze, Togga, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2009.

¹⁶² KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha 2006, s. 767.

¹⁶³ Tamtéž, s. 768.

porazitelný sovětský tým. Bouřlivé oslavy vítězství se ovšem nijak neprojevily na tehdejším tisku. Například Rudé právo otisklo pouze zprávu, ve které připomíná vítězství. Zároveň však zmiňuje, že i přes tyto výhry skončil československý tým až třetí.¹⁶⁴ Hokejové události poté do velké míry determinovaly další chování sovětských představitelů k těm československým, hlavně proto, že se nepodařilo udržet situaci pod kontrolou a došlo k opětovnému rozšiřování protisovětských nálad. Za tímto účelem přiletěl do Prahy sovětský ministr maršál Grečko a upozornil vedení KSČ a především pak vedení ministerstva národní obrany, že odmítá trpět takovéto pochody a demonstrace. Pokud by nedošlo ke zklidnění situace, pohrozil maršál Grečko opětovným nasazením sovětských sil.¹⁶⁵

Grečkova přítomnost a stále se stupňující tlak¹⁶⁶ na politické elity měl za následek definitivní konec polednové reformní politiky, kterou představoval Alexander Dubček. Stalo se tak na zasedání Ústředního výboru KSČ, které se konalo v dubnu 1969. Zde byl Dubček donucen k rezignaci, ačkoliv tehdejší noviny o tom referovaly jako o rezignaci na jeho žádost.¹⁶⁷ Do čela Ústředního výboru KSČ se tak dostává Gustáv Husák.¹⁶⁸ Touto výměnou na vrcholném politickém postu tak definitivně započal proces normalizace. V předchozím období totiž docházelo k politickým střetům, nicméně se sovětskému vedení nedařilo dosadit do vedoucí pozice schopného člověka, který by mohl normalizaci vést. Nutno podotknout, že v Husákovi našli Sověti schopného, spolehlivého a čitelného prvního tajemníka, který brzy pochopil, jaké jsou jeho politické kroky.

Ačkoliv mohli mít někteří lidé představu o tom, že Gustáv Husák se bude snažit udržet aspoň některé vydobyté ústupky, rychle byli takoví lidé přesvědčeni o pravém opaku. Již 15. května 1969 bylo omezeno vydávání některých časopisů, které předtím přinášely kritické pohledy na politiku komunistické strany.¹⁶⁹ O dva

¹⁶⁴ *Přes dvojnásobné vítězství nad mistry světa českoslovenští hokejisté až třetí.* Rudé právo, 31. 3. 1969, s. 1. <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1969/3/31/1.png> (11. 10. 2011)

¹⁶⁵ MADRY, Jindřich: *Sovětská okupace Československa a role ozbrojených sil 1969-1970.* Praha 1994, s. 42–47.

¹⁶⁶ Například v dubnu probíhaly rozsáhlé vojenské manévry, které měly demonstrovat sílu a odhodlání Sovětského svazu zakročit v případě, že se situace v Československu nebude ubírat správným směrem.

¹⁶⁷ *Alexander Dubček požádal o uvolnění z funkce.* Rudé právo 18. 4. 1969, s. 1. <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1969/4/18/1.png> (11. 10. 2011)

¹⁶⁸ *Ústřední výbor KSČ zvolil soudruha Gustáva Husáka prvním tajemníkem ÚV KSČ.* Rudé právo 18. 4. 1969, s. 1. <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1969/4/18/1.png> (11. 10. 2011)

¹⁶⁹ PERNES, Jiří: *Takoví nám vládli.* Praha 2010, s. 290.

dny později byl definitivně nastartován opětovný proces cenzury médií.¹⁷⁰ Kromě této cenzury pak museli odejít definitivně vrcholní představitelé reformního křídla KSČ, především Josef Smrkovský, František Kriegel a další.¹⁷¹

Vrcholní představitelé nově utvořeného vedení a jejich poradci ze Sovětského svazu začínali mít obavy z prvního výročí vpádu vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Proto bylo třeba se na tyto události důkladně připravit. Rudé právo například v tomto období přinášelo stále větší množství článků, které hrozily obyvatelstvu, že pokud se budou na protirežimních akcích podílet, budou tvrdě potrestáni. Na případný střet se také mohutně chystala Československá lidová armáda (ČSLA) a složky ministerstva vnitra. Na druhé straně mohla být společnost posílena například rozdáváním protirežimních letáků, které nabádaly k odporu vůči režimu.¹⁷² Výsledkem těchto příprav pak byl střet mezi demonstranty a policejními a vojenskými oddíly. Nejednalo se pouze o protesty v Praze, demonstrace se rozšířily i do dalších měst, například do Brna nebo Liberce.¹⁷³ Během ostrých střetů přišli o život čtyři lidé.¹⁷⁴

2.1.5 SRPEN 1969 – KVĚTEN 1975

Po úspěšném potlačení protestů mohl Husákův režim přistoupit k dalším opatřením, která měla dále prohloubit normalizaci. První krokem tak bylo usnesení ze dne 25. září 1969, kdy byla zrušena všechna protiokupační opatření, která byla přijata během srpnových dní 1968, především pak během tzv. Vysočanského sjezdu, jehož výsledky byly kompletně anulovány a sjezd byl prohlášen za neplatný.¹⁷⁵ Zmíněná demonstrace ze srpna 1969 pak posloužila jako vhodná záminka pro postupné upevňování moci Husákova režimu. Především byl přijat zákon, který zakazoval účast na podobných demonstracích a zároveň přinášel tvrdé

¹⁷⁰ *Slovo do vlastních řad*. Rudé právo, 17. 5. 1969, s. 1.

<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1969/5/17/1.png> (12. 10. 2011)

¹⁷¹ PERNES, Jiří: *Takoví nám vládli*. Praha 2010, s. 290.

¹⁷² MADRY, Jindřich: *Sovětská okupace Československa a role ozbrojených sil 1969-1970*. Praha 1994, s. 42–47.

¹⁷³ PERNES, Jiří: *Takoví nám vládli*. Praha 2010, s. 290.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 290.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 290–291.

tresty pro jejich případné účastníky.¹⁷⁶ Znovu také došlo k pevnějšímu uzavření státních hranic. Ty byly mnohem silněji hlídány. Nicméně předtím se podařilo uniknout velkému množství lidí. Jiří Pernes v této souvislosti uvádí, že většina lidí emigrovala právě po roce 1968.¹⁷⁷ Pokud Husákův režim na jedné straně silně potíral základní lidská práva, musel to v jiné formě společnosti kompenzovat. Proto i Gustáv Husák přistoupil na osvědčenou politiku cukru a biče. Tím cukrem můžeme mínit například závazek o tom, že ceny potravin nebudou dále růst nebo byla přislíbena výstavba nových bytů.¹⁷⁸ Na podobné umlčování obyvatelstva ovšem neměla československá vláda dostatek finančních prostředků, tak musela požádat sovětské představitele o pomoc. Sověti si dobře uvědomovali význam takové půjčky, a také jí vyhověly.¹⁷⁹

Na počátku roku 1970 bylo na zasedání předsednictva ÚV KSČ o tom, že budou postupně vyměňovány stranické průkazy. Jinými slovy začala etapa politických čistek uvnitř KSČ. Tato politika tak neměla zasáhnout pouze vedení KSČ, ale také všechny nižší vrstvy komunistické strany. I zde se postupovalo na základě tzv. demokratického centralismu, tedy od nejvyšších pater až po ta nejnižší. Cílem bylo vyloučit z KSČ lidi, kteří se odmítali ztotožnit s novou Husákovou politikou.

I nadále pokračovala politika naprosté podřízenosti Sovětskému svazu. V květnu 1970 byla podepsána Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi ČSSR a SSSR.¹⁸⁰ Smlouva byla podepsána prezidentem Svobodou a mimo jiné se v ní upravoval status pobytu sovětských vojsk na československém území.

Za vyvrcholení normalizačního procesu by se dalo označit přijetí dokumentu Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti. Pro následující roky se tento dokument stane jediným možným způsobem výkladu událostí roku 1968. V tomto dokumentu je připomínán význam třídního boje mezi pravicovými silami, které se nažily ovládnout KSČ a lidmi, kteří statečně bránili komunistickou myšlenku, která nám byla vnuknuta Sovětským svazem.¹⁸¹ Mimo jiné byly také uznány velké zásluhy konzervativního křídla KSČ v čele s Indrou a Bilákem. Nicméně

¹⁷⁶ PERNES, Jiří: *Takoví nám vládli*. Praha 2010, s. 292.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 292.

¹⁷⁸ Tento návrh byl předložen 23. 12. 1969.

¹⁷⁹ PERNES, Jiří: *Takoví nám vládli*. Praha 2010, s. 292.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 294.

¹⁸¹ Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti.

společnost si dobře uvědomovala, jakou roli oba výše zmínění politici v roce 1968 sehráli.

V první polovině 70. let pak nadále probíhal politický život především v důsledku politiky Sovětského svazu. Husák si proto nejednou stěžuje ve svých pamětech, že se mu jen velice těžko daří plnit aspoň některé prvky ze své vlastní politiky. Zároveň s tím musí neustále dávat pozor na stárnoucího Brežněva, který odmítá jednat o případných kompromisech a naopak používá konzervativní křídlo KSČ jako svůj nástroj pro prosazení sovětského zájmu.¹⁸²

V dubnu 1974 je prezident Ludvík Svoboda stížen mozkovou příhodou, která velice vážně ohrozila jeho zdraví.¹⁸³ I přesto, že se zdálo, že brzy prezident zemře, a podle Jiřího Pernese s touto možností řada představitelů také počítala, tak prezident se dokázal uzdravit.¹⁸⁴ Vedení KSČ se domnívalo, že prezident Svoboda již nebude dále schopný zastávat funkci prezidenta, nicméně on se je snažil přesvědčit o opaku a dále tvrdošíjně trval na svém úřadu. Dokonce odmítl abdikovat, a tak si politici představitelé poradili po svém a prezidenta Svobodu zbavili funkce na základě speciálně vytvořeného zákona. Stalo se tak 29. 5. 1975.¹⁸⁵ Tento krok tak umožnil cestu Gustávu Husákovi do vrcholné státnické funkce. Politická moc ovšem již dávno byla pevně svírána v jeho rukou, neboť již od svého nástupu do čela prvního tajemníka ÚV KSČ se snažil koncentrovat moc u sebe a nikoliv v prezidentském úřadu. Gustáv Husák se stal prvním Slovákem, který nastoupil do čela Československa.

2.2 POLITICKÉ SKUPINY A JEJICH CÍLE

V předchozí části byl stručně popsán vývoj událostí roku 1968, a co následovalo po něm. Již v průběhu tohoto výčtu bylo hovořeno o politických skupinách, které si činily nárok na politickou moc v Československu. Určení těchto politických skupin bylo učiněno především na základě jejich politické orientace, nikoliv na základě ideologické orientace. Většinou totiž nešlo příliš o ideologický souboj, ale spíše o to, kdo se více zavděčí dalším politickým aktérům, například Sovětskému svazu.

¹⁸² PLEVZA, Viliam: *Vzostupy a pády: G. Husák prehovoril*. Bratislava 1991, 198 s.

¹⁸³ PERNES, Jiří: *Takoví nám vládli*. Praha 2010, s. 301.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 301.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 301.

Je tedy možné identifikovat tři základní politické skupiny, které se v různém období, jak je ostatně popsáno v předchozí části, střídaly u moci. První skupina se označuje jako skupina reformistů nebo tak reformních komunistů. Ze samotného označení vyplývá jejich povaha. Toto křídlo se dostalo k moci v počátcích roku 1968, během tzv. Pražského jara, kdy se podařilo sesadit Antonína Novotného z funkce prvního tajemníka KSČ a následně také z funkce prezidenta republiky. Hlavní představitelem této skupiny byl Alexander Dubček, po Novotného pádu nově zvolený první tajemník KSČ. Dalšími reformními komunisty byli například Josef Smrkovský, František Kriegel nebo Josef Pavel. Do reformní skupiny se také zpočátku řadil Gustáv Husák, který byl druhým nejdůležitějším mužem pro slovenské zájmy, hned po Alexanderu Dubčekovi. Později ovšem ukázal jistou míru pružnosti svého názoru, rozhodně však nebyl sám.¹⁸⁶ Požadavky reformních komunistů byly jasně definovány v rámci tzv. Akčního programu KSČ. Základní myšlenkou tohoto programu bylo reformovat komunistický režim v Československu, ovšem nikoliv tak, aby byl komunistický režim přeměněn v režim demokratický, ale aby došlo k jeho úpravám tak, aby dokázal lépe obstát u veřejnosti také v zahraničí.¹⁸⁷ Výsledkem reformních snah pak byly až příliš velké ústupky, které se samozřejmě zdály být velké pro sovětské představitele. Reformní skupina je po invazi vojsk Varšavské smlouvy pomalu odstraňována a její definitivní konec přichází v dubnu 1969, kdy je Alexander Dubček donucen k rezignaci a nahrazen Gustávem Husákem.

Druhou skupinu tvoří realisté. Mezi jejich hlavní představitele můžeme zařadit právě Gustáva Husáka nebo také Lubomíra Štrougala. Tato skupina vzniká až po roce 1968, jako bezprostřední reakce na politickou situaci v Československu. Vedoucí funkcionáři KSČ jsou v nemilosti, protože zapříčinili vstup vojsk Varšavské smlouvy. Sovětský svaz se na ně při normalizaci již nemůže spolehnout. Na druhé straně konzervativní skupina jednala tak, že ji společnost chápe jako vlastizrádce, a tudíž není možné jim úkol konsolidovat společnost také svěřit. Jelikož existuje poptávka po lidech, kteří nejsou zcela zkompromitováni a zároveň jsou schopni vyhovět všem přáním Moskvy, tak právě na podzim 1968 můžeme

¹⁸⁶ Podobně se zachoval například Oldřich Černík.

¹⁸⁷ Pro tuto reformu se vžil název Socialismus s lidskou tváří.

sledovat, jak vzniká skupina realistů.¹⁸⁸ Jejich politický postoj se dá označit jako velmi pragmatický. Co se týče programu, tak ten zpočátku víceméně neexistuje. V první fázi se tato skupina snaží vyjít Sovětskému svazu ve všem vstříc, například v otázce pobytu sovětských vojsk na československém území. Později, když se situace stabilizuje, může tato skupina přikročit k některým opatřením, která jí mají přinést větší důvěru u veřejnosti. A tak dochází k onomu zákazu zvyšování cen a masivní výstavbě nových bytů. Nutno ovšem podotknout, že realisté nejsou u vlády sami. Musejí totiž do značné míry snášet názory a připomínky konzervativního křídla, které si podle Husákových slov Brežněv pěstoval jako „pátou kolonu.“¹⁸⁹ Ústupky realistů byly později větší a větší, podle Jiřího Pernese rostly s tím, jak rostla Brežněvova senilita.¹⁹⁰ Nicméně tato skupina vydržela v čele až téměř do konce komunistického režimu v Československu.¹⁹¹

Poslední skupinou je skupina konzervativců. Mezi hlavní představitele této skupiny patřil Vasil Biľak, Alois Indra, Miloš Jakeš, Jan Fojtík nebo Radko Kaska. Hlavním bodem konzervativní skupiny byla naprostá podřízenost Sovětskému svazu. Někdy dokonce tato skupina byla ještě radikálnější než samotní sovětští vůdci, například v otázkách nasazení vojenských prostředků v průběhu demonstrací během roku 1969. Zrod konzervativní skupiny je těžké sledovat, protože řada jejích členů byla politicky aktivní ještě v dobách vlády Antonína Novotného.¹⁹² Nicméně se začínající obrodným procesem sílí i hlas konzervativní skupiny proti jakýmkoliv změnám. Tento nesouhlas pak vrcholí návrhem prezidentu Svobodovi, aby ignoroval legální vládu Československa v srpnu 1968 a na místo ní jmenoval vládu dělnicko-rolnickou, v jejímž čele by stál Alois Indra. Takovýto počín by se dal jednoznačně označit za vlastizrada, a také prezident Svoboda tento návrh razantně odmítl. Nejednalo se pouze o vytvoření vlády, ale další příslušníci této skupiny, především z řad Státní bezpečnosti se snažili rychle obsadit Československý rozhlas a předat správu země co nejrychleji do rukou Sovětů. Na podzim 1968 pak již bylo jasné, že tato skupina nemůže přímo provést normalizaci, protože veřejnost ji odmítala. Nicméně i přesto zůstávala dále u moci. Její členové obsadili důležité posty ve vedení KSČ a ve vládě. Gustáv Husák se tak musel naučit nějakým

¹⁸⁸ Již při jednání v Moskvě v srpnu 1968 dochází k poměrně družným rozhovorům mezi Brežněvem a Husákem, nicméně Brežněv Husákovi nic neslibuje. Zde se dá již tušit, že Husák bude patrně novým nástupcem Dubčeka.

¹⁸⁹ PLEVZA, Viliam: *Vzostupy a pády: G. Husák prehovoriť*. Bratislava 1991, 198 s.

¹⁹⁰ PERNES, Jiří: *Takoví nám vládli*. Praha 2010, s. 301.

¹⁹¹ Příkladem dlouhé kariéry může být kariéra Lubomíra Štrougala, který byl po celou dobu předsedou vlády.

¹⁹² Například Miloš Jakeš byl v té době náměstkem ministra vnitra.

způsobem spolupracovat s touto skupinou, která velice často jeho návrhy odmítala, popřípadě si na ně rovnou stěžovala v Sovětském svazu. Husák jí tak musel nakonec téměř vždy vyjít vstříc.

2.3 VÝZNAMNÉ FAKTORY V OBDOBÍ NORMALIZACE

V průběhu obrodného procesu a následné normalizace je možné sledovat, co byly hlavní faktory, které na jedné straně napomohly nastartování Pražského jara a následně, které faktory určovaly tempo normalizačních změn. Jelikož hovoříme o autoritářském režimu, je jen velice těžko představitelné, že by společnost hrála zásadní roli. Ano, společnost byla sice důležitá, nicméně v mnoha očekáváních byla zklamána a nebylo jí zcela umožněno, aby se na reformách podílela. Jednalo se spíše o pokus reformy shora. Proto by společnost jako faktor určující obrodu a následnou normalizaci figurovat neměla. Ovšem na druhé straně společnost byla v tomto procesu do jisté míry zainteresovaná, pokud bude brát v úvahu, že část společnosti byla v tomto období členy KSČ. Pak samozřejmě politickou stranu jako takovou musíme brát jako klíčový faktor, protože právě tato strana byla hlavním prostorem, kde se mohlo diskutovat o jednotlivých návrzích. Na druhé straně zde máme zásadu demokratického centralismu, která do značné míry omezovala stranickou diskuzi. I přes všechny negativní prvky, je KSČ prvním klíčovým faktorem, který hrál roli v rámci obrodného procesu a následné normalizace. Analyzovat události související na základě stranických stanov a diskusních příspěvků by nemělo požadovanou vypovídací hodnotu. Takové příspěvky mohou být do značné míry zkreslené ideologickým zabarvením a také KSČ jako celek nemusela disponovat všemi informacemi, jakými disponovali její čelní představitelé.

Druhým významným faktorem byl bezpochyby Sovětský svaz. Jak je patrné, tak Sovětský svaz byl tím hlavním představitelem a nositelem myšlenek, jak bude proces normalizace probíhat. Zdejší politická reprezentace se tak musela naprosto podřídit sovětským přáním. Z pohledu vysvětlení by tedy bylo nejlepší, analyzovat československou normalizaci na základě sovětských pokynů a dokumentů. Nicméně je zde jeden velký problém, a sice že současná Ruská federace doposud

nezveřejnila valnou část dokumentů týkající se problematika roku 1968 v Československu.¹⁹³

Třetím faktorem je otázka bezpečnostních složek. Bezpečnostní složky byly zásadní pro všechny tři výše zmíněné politické skupiny, protože s jejich pomocí se daly řešit případné potíže, ať už ve smyslu odporu vůči sovětské invazi, tak ve smyslu jejich použití proti vlastnímu obyvatelstvu. Pod pojmem bezpečnostní složky si můžeme představit především aparát ministerstva vnitra, jehož součástí byla i rozvědná a kontrarozvědná služba, dále pak Československou lidovou armádu (ČSLA) a Lidové milice. Všechny zmíněné bezpečnostní složky prošly poměrně bouřlivým vývojem, ačkoliv by se na první pohled mohlo zdát, že jejich příslušníci budou bezvýhradně poslušní rozkazům sovětských představitelů. Samozřejmě se našla část příslušníků, kteří byli skutečně bezmezně oddáni, na druhou stranu existovali také lidé, kteří chtěli celý aparát nějakým způsobem reformovat. Navíc bezpečnostní složky disponovaly utajovanými informacemi, a tak jsou i díky nim lépe patrné některé souvislosti v rámci normalizace.

Otázka bezpečnostních složek se dá tedy považovat za faktor, který by nejlépe pomohl vysvětlit a objasnit to, jakým způsobem normalizace probíhala. Na rozdíl od stranické základny KSCČ disponoval bezpečnostní aparát informacemi, které byly považovány za tajné. Můžeme zde tak mnohem lépe a bez velkého ideologického zabarvení pozorovat příčiny a důsledky chování politických aktérů. Na rozdíl od Sovětského svazu, jako dalšího klíčového aktéra, je zde většina informací přístupných, a to včetně některých vrcholných schůzek mezi československými a sovětskými představiteli a tajných depeší, které nařizovaly československým představitelům, jak se mají zachovat. Posledním kladným bodem bezpečnostních složek je i již zmíněný fakt, že nebyly nijak jednolité. I zde probíhal spor o to, jakým směrem se mají vydat, podobně jako tomu bylo na stranické a společenské úrovni. Proto byla otázka bezpečnostních složek vybrána jako hlavní faktor, který bude zkoumán, aby nám pomohla lépe pochopit průběh normalizace v Československu.

¹⁹³ V této souvislosti je zajímavé připomenout stanovisko současné ruské vlády k otázce okupace Československa a případné omluvy. *České dějiny jsou v ruských archivech*. IHNEP http://hn.ihned.cz/2-17946040-500000_d-56 (13. 10. 2011)

3. KAPITOLA: PROCES NORMALIZACE V APARÁTU BEZPEČNOSTNÍCH SLOŽEK

V předchozí kapitole bylo popsáno, jakým způsobem probíhalo období krátkého uvolnění a následně období tuhé normalizace, především to, jakým způsobem probíhala tato normalizace ve své rané fázi. Cílem normalizace samozřejmě bylo, jak ze samotného názvu vyplývá, uvést chod státu a jeho obyvatel do původních kolejí, které byly přijatelné pro vládnoucí garnituru. Jejich cílem bylo vrátit situaci někam k počátkům Novotného vlády, kdy fungoval poměrně silně autoritativní režim. Často je také možné se v některé literatuře setkat s označením normalizátorů jako lidí, kteří mají neostalinskou vizi.¹⁹⁴ Avšak i těmto politikům bylo jasné, že se není možné navrátit tak daleko do minulosti. Proto vznikl víceméně nevyřčený kompromis mezi vládnoucí garniturou a společností. Společnost se do jisté míry podvolí přáním KSČ a na oplátku dojde ke zvýšení materiálního zabezpečení společnosti.

V počátcích normalizace měly hrát bezpečnostní složky jednu z nejdůležitějších rolí. KSČ na ně musela spoléhat, jako na vykonavatele jejích rozkazů. Byly to právě bezpečnostní složky, které musely projevit dostatek odhodlání, aby se postavily během demonstrací v průběhu roku 1969 demonstrujícím. V tomto roce už můžeme odhadovat, že bezpečnostní složky byly plně konsolidované a naprosto oddané rozkazům politických představitelů prosazující normalizaci, ovšem bylo tomu i tak v průběhu roku 1968?

V této kapitole si tedy podrobně ukážeme, jakým způsobem byly vnímány události roku 1968 a následné normalizace uvnitř aparátu bezpečnostních složek. Důvod, proč budou tyto události sledovány z této úrovně bezpečnostních složek, je popsán na konci druhé kapitoly. Jedná se především o fakt, že bezpečnostní složky nám umožní lépe pochopit některé vazby uvnitř politické elity a zároveň budeme moci sledovat normalizaci u skupiny, která byla jejím přímým aktérem. Hlavní otázkou tedy je, zda a do jaké míry byly bezpečnostní složky v průběhu roku 1968 ovládnuty konzervativní, popřípadě realistickou skupinou nebo spadaly také do reformních plánů Dubčekova křídla. Na první pohled se může zdát, že bezpečnostní složky tíhly spíše ke konzervativnímu pohledu na celou problematiku, ale existuje řada informací, které nám mohou ukázat, že opak je pravdou.

¹⁹⁴ MADRY, Jindřich: *Sovětská okupace Československa, normalizace v letech 1969-1970 a role ozbrojených sil*. Praha 1994, 169 s.

Na úvod je také dobré zmínit, co si můžeme pod pojmem bezpečnostní složky představit. Tímto pojmem byly označovány útvary ministerstva vnitra (MV), ministerstva národní obrany (MNO) a také Lidové milice (LM). Co se týče ministerstva vnitra, tak v tomto případě máme na mysli především tzv. správy, které byly určeny pro rozvědnou a kontrarozvědnou činnost.¹⁹⁵ Číslování a podřízenost jednotlivých správ se během působení ministrů měnila podle potřeby každého ministra. V případě ministerstva národní obrany se bude především hovořit o Československé lidové armádě (ČSLA). S jejím aktivním zapojením se počítalo především během demonstrací v průběhu roku 1969. ČSLA nám může lépe ilustrovat vztahy se Sovětským svazem a jeho zásadní roli v období normalizace. Poslední součástí ozbrojených složek pak jsou Lidové milice, tedy bezpečnostní složky, které vznikaly jako polovojskové jednotky, které měly sloužit výhradně KSČ.

Tato kapitola bude vycházet z několika okruhů zdrojů. Za prvé se bude jednat o archivní materiály. Budou využity archiválie z Archivu bezpečnostních složek, především pak materiály ze sekretariátu ministerstva vnitra a materiály generálního sekretáře federálního ministerstva vnitra (FMV) Jána Majera. Zde můžeme najít dokumenty, které nám popisují bezpečnostní situaci uvnitř ČSSR a také kádrová opatření uvnitř ministerstva. Za druhé bude tato kapitola vycházet z odborné literatury, která je detailně orientována na tuto problematiku. V případě ministerstva vnitra se jedná o práce, které vznikaly především v rámci Ústavu pro studium totalitních režimů, tedy práce Milana Bárty: Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra. Jedná se o autorovu rigorózní práci, ve které nabízí podrobný historický přehled událostí uvnitř MV. Dále kniha kolektivu autorů s názvem Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948-1989, která podrobně představuje všechny hlavní postavy ministerstva vnitra. Co se týče ČSLA tak zde je významná již citovaná práce Jindřicha Madryho Sovětská okupace Československa, normalizace v letech 1969-1970 a role ozbrojených sil. Jedná se o skutečně přínosnou práci, ve které autor vysvětluje postoje ČSLA během let 1968–1970. Třetím zdrojem informací pak budou novinové články z té doby. U nich avšak těžké uznat do jak velké míry jsou relevantní, neboť si musíme uvědomit, že již od počátku normalizace byly tiskoviny cenzurovány.

¹⁹⁵ Tajná policie se označovala názvem Státní bezpečnost.

Kapitola bude členěna na tři části. V první části přiblížíme podrobněji strukturu ministerstva vnitra, jakým způsobem fungovalo a komu bylo podřízeno. Dále budou přiblíženy hlavní postavy ministerstva vnitra a budeme se snažit propojení mezi nimi a vrcholnými politickými představiteli ČSSR. Ve druhé části se budeme zabývat tím, jakou roli hrály zmíněné bezpečnostní složky během let 1968–1975. V této části nepůjde o dějinný přehled, ale spíše o to, co všechno mohly bezpečnostní složky ovlivnit. V poslední třetí části pak budeme analyzovat přínosem bezpečnostních složek ve sledovaném období. Jedná se především o to ukázat na nich, jak normalizace probíhala a zároveň vysvětlit do jaké míry ony samy určovaly tempo a hloubku normalizace.

3.1 STRUKTURA BEZPEČNOSTNÍCH SLOŽEK A HLAVNÍ AKTÉŘI

V této podkapitole si přiblížíme fungování bezpečnostních složek z hlediska jejich struktury. Ta může hodně napovědět o tom, jakým způsobem budou bezpečnostní složky využívány, kde bude koncentrována moc a tak dále. Ve druhé části této podkapitoly si pak představíme nejdůležitější politické představitele ministerstev vnitra. Zde bude cílem ukázat jejich napojení na jednotlivé politické skupiny charakterizované ve druhé kapitole. Již od počátku je však zřejmé, že najít přímé důkazy o spojitosti mezi ministry a jejich náměstky, popřípadě náčelníky jednotlivých správ bude velice složité. V případě ministra a jeho náměstka se dá odvozovat například z toho, kým byl dotyčný do funkce jmenován, popřípadě jaké spolu měli vztahy. V případě jednotlivých náčelníků je velký problém najít podobné informace. V tomto ohledu proto ani nelze příliš spoléhat na přímé výpovědi jednotlivých aktérů.

3.1.1 STRUKTURA BEZPEČNOSTNÍCH SLOŽEK

V této podkapitole se tedy podrobně zaměříme především na ministerstvo vnitra a jeho bezpečnostní aparát. Z hlediska popisu a vysvětlení událostí roku 1968 – 1975 je nejdůležitější právě ministerstvo vnitra a hlavně pak jeho jedna část, která byla

složkou Sboru národní bezpečnosti (SNB), a sice Státní bezpečnost (StB). Proto tedy budeme hovořit hlavně o StB, neboť ministerstvo vnitra nebylo orientováno výhradně na bezpečnostní složky, ale mělo ve své působnosti i další úkoly. Ovšem organizace SNB a hlavně pak StB patřila k těm klíčovým.

Ministerstvo vnitra prošlo v období komunistického režimu velice bouřlivým vývojem, především tedy v organizační struktuře. Již tento samotný fakt napovídá něco bližší o tom, jak bylo toto ministerstvo chápáno vládními a stranickými orgány. Bylo používáno ve prospěch vládnoucí garnitury, aniž by existovaly nějaké dlouhodobé a konkrétní plány, jak bude ministerstvo po organizační stránce vypadat. Ve sledovaném období let 1968 – 1975 pak dochází k ještě jedné důležité změně a to nejen na úrovni MV ale celého státu. Od roku 1969 je totiž Československo federálním státem, tudíž je třeba, aby vznikly nové instituce. Mnozí tohoto dublování úřadů využili k upozadění některých reformních komunistů.¹⁹⁶ Podobně to tedy fungovalo v aparátu MV a jeho bezpečnostních složek. Jednotlivé struktury nám tedy dobře ilustrují, jak bylo třeba například využívat rozvědné a kontrarozvědné služby. Zatímco například za ministra Josefa Pavla byla spíše snaha o to, aby byla moc decentralizována a ministr neměl příliš silný vliv na chod těchto služeb, tak později za ministra Josefa Pelnáře a Radko Kasky docházelo k přesnému opaku. Byla zde tedy snaha více kontrolovat práci rozvědných služeb a jejich poznatků hojně využívat.

Nejdříve si přiblížíme organizační strukturu útvarů Státní bezpečnosti při ministerstvu vnitra, tedy organizační strukturu, která byla ještě před rokem 1969. Nejvyšší název organizačního celků při ministerstvu vnitra byla hlavní správa Státní bezpečnosti.¹⁹⁷ Tato hlavní správa tedy byla centrálním orgánem na ministerské úrovni. Hlavní správa Státní bezpečnosti se pak dále větvila na další správy. V této souvislosti je důležité zmínit, že označení správa mělo krycí význam. Za označením správa se pak dále skrývaly jednotlivé složky, uvedené v tabulce.

¹⁹⁶ Již výše zmíněný případ Josefa Smrkovského, který musel skončit jako předseda Národního shromáždění a předsedal po roce 1969 pouze jeho české části.

¹⁹⁷ *Seznam útvarů SNB složky Státní bezpečnosti a jejich organizační řády*. <http://www.abscr.cz/cs/seznam-utvaru-snb> (18. 10. 2011)

Tabulka 1: Názvy útvarů státní bezpečnosti při MV a jejich krycí názvy do roku 1969

Krycí název	Název útvaru
I. správa	Správa rozvědky
II. správa	Správa kontrarozvědky
III. správa	Správa vojenské kontrarozvědky
IV. správa	Správa sledování
V. správa	Správa ochrany stranických a vládních činitelů
VI. správa	Správa operativní techniky
VII. správa	Správa spojení

Zdroj: *Seznam útvarů SNB složky Státní bezpečnosti a jejich organizační řády*. <http://www.abscr.cz/cs/seznam-utvaru-snb> (18. 10. 2011)

Celkem tedy měla správa státní bezpečnosti sedm správ, které byly rozděleny podle své působnosti. Z hlediska bezpečnosti jsou nejdůležitější první tři správy, protože zde byly koncentrovány hlavní poznatky o bezpečnostní situaci. Správa rozvědky (I. správa) měla za úkol provádět rozvědnou činnost v zahraničí. V této souvislosti je důležité zmínit praktické fungování rozvědky. Ta měla svou legální a ilegální část. Ilegální část byla budována po roce 1948 a jejím hlavním cílem bylo zaktivizovat se v případě vypuknutí válečného konfliktu. Hlavními nositeli této myšlenky byly samozřejmě sovětsí poradci z KGB. Legální část rozvědky se pak orientovala na sousední země, tedy na Rakousko a Spolkovou republiku Německo.¹⁹⁸

Správa kontrarozvědky (II. správa) měla za hlavní úkol sledovat a získávat poznatky z domácího prostředí, jak ostatně vyplývá z jejího názvu. Jednalo se tedy o klíčovou správu pro vytěžení informací v celém období vlády komunistického režimu, i když jak bude ukázáno později, v období reformního myšlení byla snaha, aby činnost kontrarozvědky byla upozaděna.¹⁹⁹

Třetí důležitou správou pak byla správa vojenské kontrarozvědky, jejímž hlavním úkolem sledovat situaci uvnitř ČSLA. Právě tato část kontrarozvědky

¹⁹⁸ Tyto informace pocházejí z rozhovorů s Ladislavem Bittmanem, bývalým agentem Státní bezpečnosti, který v roce 1969 uprchl z československých služeb a řadu let pak pracoval pro západní rozvědky. *Rozhovor s Ladislavem Bittmanem*. Videoarchiv Ústavu pro studium totalitních režimů. Kazeta 8, ev. č. 912, délka 4 hod.

¹⁹⁹ Především v období, kdy byl ministrem Josef Pavel. BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce 2010, s. 32.

potom byla velice nápomocná Sovětům během jednání, které vedl sovětský ministr obrany Grečko na jaře 1969, kdy nutil tehdejšího ministra národní obrany Martina Dzúra, aby se zcela podvolil sovětským požadavkům. Jakým způsobem vojenská kontrarozvědka pracovala, nám mohou napovědět opět některá instruktážní videa, jak se mají vojáci ČSLA chovat v případě vojenských cvičení, jak je důležité střežit státní tajemství, a tak dále.²⁰⁰

Ostatní správy byly pro fungování StB také důležité, nicméně jejich úkoly neměly tak klíčový podíl na získávání potřebných informací. Jistou výjimkou snad může být IV. správa, tedy správa sledování. Hlavní politický souboj se tedy vedl o první tři správy. Ty byly neustále přesouvány do kompetencí buď přímo ministrově, nebo jednomu z jeho náměstků. Většinou to byl přímo první náměstek, popřípadě náčelník hlavní správy StB byl přímo ministrovým náměstkem. Pro lepší ilustraci těchto vztahů je v Tabulce2 přiblížena struktura ministerského úřadu a podřízenosti jednotlivých složek ministrově a jeho náměstkům. Důležité je zmínit, že v tomto případě je popsána struktura ministerstva v období, kdy v jeho čele stál Josef Pavel.

Tabulka2: Ministerstvo vnitra a jeho členění v éře Josefa Pavla

Ministr vnitra – Josef Pavel	
1. náměstek – Stanislav Padrůněk	Řízení štábních útvarů a útvarů služeb
	VII.správa
	V. správa
	Řízení krajské SNB
Náměstek pro StB – Viliam Šalgovič	I.správa
	hlavní správa StB
	VI. správa
	Správa vyšetřování
Náměstek pro VB – Ján Majer	VB a její vyšetřovací útvary
	Štáb civilní obrany státu
	Hlavní inspekce požární ochrany
	Správa sboru nápravné výchovy

²⁰⁰ Více viz *Kontrarozvědná ochrana vojenských cvičení*. Instruktážní video pro příslušníky ČSLA, 1987, Videoarchiv Ústavu pro studium totalitních režimů.

Zdroj: ABS, f. A6/4, inv. j. 1127 RMV ČSSR č. 29 ze dne 26. 6. 1968 stanovení odpovědnosti náměstků ministra vnitra za řízení práce v resortu ministerstva vnitra.

Struktura vedení ministerstva vnitra byla tedy v období, kdy v čele stál Josef Pavel stanovena tak, že on jako ministr měl čtyři náměstky. Ještě před jeho nástupem bylo náměstků šest. Pavel tento počet a stav kritizoval s tím, že takovéto rozložení vyhovuje potřebám administrativního, autokratického, silně centralizovaného systému vedení.²⁰¹ Jeho hlavním úkolem bylo zmenšit koncentraci moci v rukou úzké skupiny lidí, především co se týče I. a II. správy StB.

Co se týká výběru svých spolupracovníků, tak Pavel rozhodně neměl volné ruce, ačkoliv by se mohlo zdát, že když byl podporován Dubčekem, že si bude zcela libovolně vybrat nejbližší spolupracovníky. Ukázkovým příkladem je jmenování Viliama Šalgovič náměstkem pro StB. Později si rozebereme podrobněji Šalgovičovu roli v letech 1968 – 1975 a jeho vztahy právě s Josefem Pavlem.

Ministerstvo vnitra pod vedením Josefa Pavla bylo ukázkovým příkladem snah reformních komunistů začít nějakým způsobem měnit chod státního aparátu pod vlivem KSČ. Sám Pavel si prošel ve své kariéře řadou funkcí, mimo jiné měl také zkušenost z komunistického kriminálu.²⁰² Musíme si uvědomit, v jaké situaci se Československo v tomto období nacházelo. Jak již bylo uvedeno ve druhé kapitole, tak jaro 1968 je vrcholem obrodného procesu a i právě proto přichází Josef Pavel na ministerstvo vnitra, aby se snažil aspoň částečně navrátit důvěru ve svůj resort.²⁰³ Proto se i mimo jiné snažil přiblížit fungování ministerstva veřejnosti prostřednictvím tisku a rozhlasu. Vzhledem k Akčnímu programu KSČ postupoval Pavel přesně podle jeho ustanovení, tedy naprosto zásadní byl ose vypořádat s minulostí a změnit celkově práci ministerstva, které bylo až doposud využíváno podle toho, jak se to hodilo každému ministrovi. Pavel chtěl nastolit pravidla, která budou mít delší platnost.

Z hlediska úkolu, které je nutné provést uvnitř resortu, byl největší důraz ze strany vedoucích představitelů KSČ a také ministra Pavla kladen na to, aby byla preferována personální politika, jinými slovy hlavním úkolem směrem dovnitř

²⁰¹ NA, f. Předsednictvo 1966 – 1971, sv. 73, a. j. 97, bod 1) Kádrové změny ve vedoucích funkcích na ministerstvu vnitra, 4. 6. 1968.

²⁰² BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce 2010 Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, s. 21.

²⁰³ Tamtéž, s. 21.

ministerstva bylo provést dostatečně obsáhlé kádrové změny tak, aby reformisté měli převahu. V minulosti byl kladen důraz hlavně na to, aby kontrolu ministerstva měla ve svých rukách soustředěnou pouze úzká skupina lidí. Tomu odpovídal například počet náměstků a rozdělení funkcí mezi ně. Podle Pavla tedy důležité reformovat ministerstvo ve dvou základních rovinách. První rovinou je již zmíněná prezentace práce ministerstva navenek, kdy se musí nové vedení oprostít od zamlčování informací a používání silových složek proti vlastnímu obyvatelstvu. Druhá rovina pak spočívá v práci směrem dovnitř ministerstva a k jeho organizačnímu a personálnímu složení. Zde je třeba vytvořit novou strukturu, která bude lépe kontrolovatelná, a ve funkcích budou spolehliví lidé.²⁰⁴ Všechny změny měly být prováděny na základě Akčního plánu KSČ a z něj odvozeného Akčního plánu ministerstva.²⁰⁵

Pavlovi reformní kroky se setkávaly s dosti odlišnými stanovisky. Na jedné straně byla skupina pracovníků, která jeho postup naprosto schvalovala a přála mu hodně štěstí. Na druhé straně byly jeho kroky odsuzovány, jako příliš veliké zásahy do práce ministerstva.²⁰⁶ Pomalu se tak začínaly stupňovat spory, které vyvrcholily Pavlovým odvoláním krátce po invazi vojsk Varšavské smlouvy.

Josef Pavel rozhodně neměl jako ministr lehkou úlohu. Stál totiž mezi dvěma bloky. Prvním blokem byla veřejnost, která chtěla co nejrazantnější postup očisty ministerstva vnitra. Na druhé straně pak stálo ministerstvo samotné, které naopak ministra kritizovalo za to, že se až příliš otevírá veřejnosti a příliš ustupuje. Jeho role tedy byla velice složitá. Nicméně i přesto lze vidět, že MV pod Pavlovým vedením učinilo řadu ústupků a dokázalo se nějakým způsobem reformovat nebo se o to aspoň snažilo, například v případě úpravy rozdělení kompetencí mezi jednotlivé náměstky. Proto se dá hovořit o tom, že MV bylo pohlceno stejnou nebo podobnou reformní vlnou, která zasáhla celou společnost na jaře 1968. Otázkou ovšem zůstává, do jaké míry bylo skutečně MV zasaženo a zda to mělo nějaký dopad na jeho praktické fungování. Na tuto otázku se budeme snažit najít odpovědi v následujících částech. Ministerstvo vnitra v éře Josefa Pavla budeme tedy v dalších částech této práce používat jako příklad, kdy bylo MV ovlivněno

²⁰⁴ *Bez důvěry veřejnosti nemůže Bezpečnost plnit úkoly.* Rudé právo 7. 5. 1968, s. 1-2, <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php> (19. 10. 2011)

²⁰⁵ BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra.* Rigorózní práce 2010 Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, s. 21.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 22.

reformním myšlením, ovšem budeme se ještě zabývat tím do jak velké míry tomu tak bylo.

Příkladem do značné opačným je pak federální ministerstvo vnitra, které vzniklo se vznikem federativního uspořádání Československa, tedy od ledna 1969. Období mezi koncem vlády Josefa Pavla a již zmíněným nástupem FMV bude dále popisováno a analyzováno v dalších částech, ovšem nikoliv z hlediska struktury, ale z hlediska jakou roli hrálo ministerstvo v období podzimu 1968. Struktura ministerstva na podzim 1968 byla do značné míry totožná se strukturou předchozí, z Pavlovy éry a tudíž by dostatečně nereflektovala změny, které se odehrávaly nejen na ministerské úrovni, ale na úrovni celospolečenské.

Proto se nyní budeme zabývat federálním ministerstvem vnitra. To začalo prakticky fungovat k 1. lednu 1969. Celkem byly vytvořeny tři úřady. Prvním úřadem bylo federální ministerstvo vnitra. Do jeho čela byl dosazen dosavadní ministr Jan Pelnář. Dále byla vytvořena ministerstva pro každou federativní republiky zvlášť, tedy české ministerstvo vnitra, do jehož čela byl jmenován Josef Grösser a slovenské ministerstvo vnitra, do jehož čela byl jmenován generál Egyd Pepich.²⁰⁷ Kromě rozdělení ministerstva na části podle složení federace, byla vytvořena funkce státního tajemníka. Tato funkce se netýkala pouze ministerstva vnitra, ale i ostatních resortů.²⁰⁸ Státním tajemníkem při FMV se stal Ján Majer. Státní tajemník měl být jakýmsi koordinátorem mezi jednotlivými částmi ministerstva. Nicméně tato funkce neměla dlouhého trvání a později byla zrušena, konkrétně to bylo v roce 1974. Jedním z důvodů zrušení této funkce mohl být fakt, že proces normalizace jako takový se pomalu blížil ke svému vrcholu a nebylo tudíž třeba už mít jistou formu dvojvládní v čele FMV. Toto dvojvládní mělo do značné míry opodstatnění z hlediska národnostního složení (ministr Pelnář byl české národnosti a tajemník Majer byla slovenské národnosti). Strukturu FMV a jeho členění na ministerské úrovni přibližuje Tabulka3.

²⁰⁷ BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce 2010 Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, s. 49.

²⁰⁸ Ústavní zákon č. 171 ze dne 19. 12. 1968 o zřízení ministerstev a federálních výborů, <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1968-171> (19. 10. 2011)

Tabulka3: Členění FMV na ministerské úrovni

Federální ministerstvo vnitra (Jan Pelnář)	
Státní tajemník (Ján Majer)	
Ministr vnitra České federativní republiky (Josef Grösser)	Ministr vnitra slovenské federativní republiky (gen. Egyd Pepich)

Zdroj: BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce 2010 Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, s. 49

Co se týče počtu pracovníků, tak na FMV mělo pracovat 5835 zaměstnanců. Na českém MV mělo být celkem 26772 zaměstnanců a na slovenském MV mělo být zaměstnáno 10626 pracovníků.²⁰⁹ Jak je tedy z těchto počtů patrné, tak hlavní síla celého ministerstva spočívala na dvou republikových úrovních. Federální část měla být pouze jakýmsi koordinátorem veškeré činnosti. Také je zajímavý rozdíl mezi počtem příslušníků českého MV a slovenského MV. Zde je to dáno především faktem, že většina krizových akcí se odehrála ve valné většině v Praze. Samozřejmě to nelze tvrdit o všech událostech (například v srpnu 1969 se demonstrovalo téměř po celém Československu), nicméně Praha byla rozhodně pro udržení pořádku zásadní.

Z počtu pracovníků také vyplívá působnost jednotlivých částí ministerstev. Na federální úrovni se tedy mělo především koordinovat. Pod kompetence FMV spadala správa rozvědky. Ostatní útvary pak byly rozděleny podle rozdělení ministerstva, tedy na federální, českou a slovenskou část.²¹⁰ S těmito změnami pochopitelně přicházely změny týkající se vymezení kompetencí jednotlivých ministerstev. Jak uvádí Milan Bárta, tak jednotlivé složky přecházely pod ministerstva podle své místní příslušnosti. Některé útvary, jako byl například Sbor nápravné výchovy, přešly od ministerstva vnitra pod ministerstvo spravedlnosti.²¹¹

Jak bylo uvedeno výše, tak co se týče operativních složek, které zůstaly v kompetenci FMV, byla správa rozvědky. V tomto období se jmenuje Federální správa zpravodajské služby. Její podrobnější strukturu představuje Tabulka4.

²⁰⁹ BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce 2010 Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, 49.

²¹⁰ Tamtéž, s. 50.

²¹¹ Tamtéž, s. 50.

Tabulka4: Útvary Federální správy zpravodajské služby

Krycí název	Název útvaru
I. správa	Hlavní správa rozvědky
II. správa	Hlavní správa kontrarozvědky
III. správa	Hlavní správa vojenské kontrarozvědky
IV. správa	Správa sledování
V. správa	Správa ochrany stranických a ústavních činitelů
VI. správa	Správa zpravodajské techniky

Zdroj: : *Seznam útvarů SNB složky Státní bezpečnosti a jejich organizační rády*. <http://www.abscr.cz/cs/seznam-utvaru-snb> (18. 10. 2011)

Je důležité si uvědomit, že výše popsaná struktura rozdělení Federální správy zpravodajské služby byla potom následně rozváděna na české a slovenské národní úrovni. Proto také obě národní ministerstva měla svá další oddělení a útvary, které měly vykonávat podobnou činnost, ovšem na lokální úrovni. Cílem Federální správy zpravodajské služby bylo sledovat dění především na federální úrovni a také sledovat případné hrozby ze zahraničí.

Když porovnáme strukturu členění StB a jejích útvarů do konce roku 1968 (Tabulka1) a strukturu útvarů na federální úrovni od roku 1969 (Tabulka4), tak můžeme najít celou řadu podobností. Jednak je to v samotných názvech jednotlivých správ, kdy se velice často přidalo pouze slovo „federální“, tak i v samotném počtu útvarů. Do konce roku 1968 fungovalo celkem sedm správ, tedy sedm útvarů. Od roku 1969 pak máme šest správ, kdy některé jsou potom dále členěny na národní úrovni. Z hlediska struktury tu tedy panuje vysoká míra návaznosti na předchozí strukturu. Zda zde panovala i shoda v otázkách názorových a ideologických bude analyzováno v následujících podkapitolách. Důležité je ještě zmínit, že definitivní podoba Federální správě zpravodajské služby byla dána až v průběhu roku 1970, ačkoliv již od počátku roku 1969 měla být plně akceschopná.²¹²

²¹² BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce 2010 Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, s. 50.

Co se týče rozdělení pravomocí, tak nové uspořádání ministerstva mělo za následek změnu dosavadní praxe, která byla zavedena ministrem Pavlem a také částečně zachována ministrem Pelnářem. Tyto změny představovaly velký zásah do chodu samotného ministerstva a přinášely mnoho kompetenčních sporů. Jak ukazuje Tabulka3, tak celé FMV bylo rozděleno na tři základní části, a sice na federální úroveň a dále zde bylo ministerstvo pro každou federativní část, tedy české ministerstvo vnitra a slovenské ministerstvo vnitra. Podobným způsobem se pak štěpily všechny federální složky, takže v podstatě fungovala celkem tři ministerstva, která musela nějakým způsobem spolupracovat. Jedinou výjimkou, o které bylo již hovořeno, byla rozvědná služba, ta sice měla své pobočky, nicméně velením spadala pouze pod federální ministerstvo vnitra.

Z federálního hlediska také budeme zkoumat rozdělení kompetencí a pravomocí, podobně jako jsme to udělali již v případě Pavlova ministerstva. Je zde patrné, že každé ministerstvo mělo svého ministra a náměstky, my se zde zaměříme pouze na federální úroveň, neboť ona je tou centrální úrovní a do značné míry odpovídá postavení ministerstva v době, kdy federální nebylo. Vedení federálního ministerstva bylo složeno tak, že se skládalo z ministra, státního tajemníka a dvou náměstků ministra. Je zde tedy patrný posun v počtu náměstků, kdy byl jejich počet snížen i z důvodu, že řada kompetencí přešla na ministry na obou federálních ministerstvech.²¹³ Je také zajímavé, že na začátku roku, kdy mělo federální ministerstvo prakticky fungovat, tak nebylo vůbec jasné, jakým způsobem bude probíhat koordinace spolupráce mezi ministerstvy. Z toho potom plynula řada obtíží, mimo jiné i ty spojené s rozdělením pravomocí mezi ministra, státního tajemníka a náměstky. Tyto problémy se podařilo částečně odstranit až v průběhu roku 1969, kdy byly určeny pravomoci všech vedoucích představitelů.²¹⁴

Jak již bylo uvedeno výše, tak federální ministrem vnitra se stal Jan Pelnář, který již v úřadu ministerstva vnitra působil před rokem 1969, kdy nahradil Josefa Pavla. Státním tajemníkem byl jmenován Ján Majer, který také předtím působil na ministerstvu vnitra. Po nějakou chvíli byl i Pavlovým spolupracovníkem. Prvním náměstkem pak byl František Vašek, který byl v září 1969 nahrazen Miroslavem Košnarem. Post druhého náměstka byl od začátku neobsazený až do září 1969, kdy

²¹³ BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce 2010 Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, s. 50.

²¹⁴ Tamtéž, s. 50.

se jím stal Ján Pješčák.²¹⁵ Tabulka5 ukazuje, jakým způsobem byly jednotlivé pravomoci mezi ministra, státního tajemníka a oba náměstky rozděleny.

Tabulka5: Členění federálního ministerstva vnitra

Federální ministr vnitra – Jan Pelnář	Řízení inspekce
	Personální a organizační odbor
Státní tajemník – Ján Majer	Právní a bezpečnostní odbory
	Odbory pro hospodářské řízení a pro řízení spojení
	Oddělení obrany
První náměstek – František Vašek, později Miroslav Košnar	Federální správa zpravodajské služby
	Správa ochrany stranických a vládních představitelů (V. správa)
	Cizinecký odbor
	Šifrovací odbor
	Sekretariát stálé komise pro ochranu utajovaných skutečností
	Zpravodajský odbor federální správy zpravodajské služby
Náměstek pro řízení výkonných útvarů a služeb – zpočátku neobsazená funkce, později Ján Pješčák	Federální kriminální ústředna
	Štáb Civilní obrany ČSSR
	Letecký oddíl
	Odbor střední evidence
	Výzkumně vývojové středisko automatizace
	Odbor pro hospodářské zabezpečení
	Tělovýchovný odbor.

Zdroj: BARTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce 2010 Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, s. 51.

²¹⁵ BARTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce 2010 Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, s. 51.

V souvislosti s rozdělením kompetencí je důležité zmínit ještě jeden fakt, a sice že na podzim 1969 dochází k jedné důležité kompetenční změně. Federální zpravodajská služba je vyňata z pravomocí, které spadají pod prvního náměstka, a je podřízena přímo federálnímu ministrovi vnitra. Tím se podle Milana Barty ministerstvo vrátilo ke staré osvědčené praxi, kdy zpravodajská služba byla pod přímou kontrolou ministra a mohla být tak využívána podle politických přání ministrových spolustraníků.²¹⁶

FMV mělo již od počátku svého fungování celou řadu zásadních problémů. Víceméně všechny souvisely s tím, že se z původně jednoho ministerstva stala najednou ministerstva tři. Problémem bylo, že nebyl dostatečně vymezen rozsah každého ministerstva, a tak hlavně zpočátku docházelo k celé řadě kompetenčních sporů, které velice často končily jako nevyřešené. Tyto kompetenční spory nezasahovaly pouze vedoucí a řídicí složky, ale také běžný chod ministerstva, kdy nebylo zcela jasné, kdo s kým bude spolupracovat. V této souvislosti je důležité zmínit, že to byl pravděpodobně i jeden z důvodů proč nebyla roztržena také zpravodajská služba. Pokud by totiž došlo k jejímu rozdělení, bezpochyby by se snížily i její operační schopnosti. Kompetenční problémy byly řešeny tak, že se pravidelně na poradách scházeli jednotliví ministři společně se státním tajemníkem Majerem. Některé problémy byly tak velké, že se jimi dokonce musely zabývat ÚV KSČ a vláda.²¹⁷ Neformální schůzky mezi ministry se tak staly hlavním zdrojem pozdějšího vyjasnění některých kompetencí. Proto také mimochodem trvalo tak dlouho samotné rozdělení funkcí mezi náměstky a jmenování některých představitelů. Rozdělení některých pravomocí, jako třeba pravomoci nad StB musel vyřešit až speciální zákon přijatý za tímto účelem.²¹⁸ Jak si ukážeme ještě později, tak právě tyto zmatky v kompetencích jednotlivých orgánů ministerstva vedly k tomu, že normalizace pokračovala do značné míry rychleji než v případě, že by k federalizaci země nedošlo.

Pokud tedy provedeme srovnání struktury ministerstva vnitra v období Josefa Pavla a federálního ministerstva vnitra v éře Jana Pelnáře (Tabulka2 a Tabulka5)

²¹⁶ BARTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce 2010 Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, s. 51.

²¹⁷ Tamtéž, s. 51.

²¹⁸ Zákon č. 128 ze dne 20. 12. 1970 o vymezení působnosti Československé socialistické republiky ve věcech vnitřního pořádku a bezpečnosti. <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1970/sb38-70.pdf> (24. 10. 2011)

tak je patrné, že došlo k celé řadě změn. V první řadě je zřejmé, že tou největší změnou je samotný fakt rozdělení československého státu na dva federální státy zastřešené federální vládou. Pokud pomineme tento největší rozdíl a budeme dále srovnávat ministerstvo vnitra společně s federální úrovní FMV, dospějeme k dalším důležitým rozdílům. Prvním rozdílem je počet náměstků. Dříve byl hojně využíván velký počet náměstků. Ve FMV jsou využiti pouze dva náměstkové, pokud nepočítáme funkci státního tajemníka, kterou ani jako funkci náměstka brát v úvahu nelze. Druhým rozdílem pak je fakt, že ne sice od počátku ale až od září 1969 se Federální zpravodajská služba dostává pod přímou kontrolu ministra. Tím se ruší původní Pavlův koncept, kdy měla být zpravodajská služba dána zcela stranou jakémukoliv politickému dohledu a nátlaku. Tímto zpětvzetím pod ministerskou kontrolu se vracíme zpět do dob Novotného éry daleko před rok 1968. Třetí rozdíl pak spočívá v otevřenosti ministerstva směrem k veřejnosti, jak ostatně tuto myšlenku ministr Pavel razil. Po srpnu 1968 můžeme sledovat postupné zakrývání některých kompetenčních pravidel uvnitř ministerstva. S příchodem FMV se pak tato pravidla zcela ztrácejí a veřejnost se tak již nemá šanci dozvědět, kdo je za jaké činy odpovědný.

Celkově se tedy říct, že rozdíl v politice ministerstva vnitra, později federálního ministerstva vnitra byl značně odlišný. Vyplývá to také z povahy politických skupin, které se v průběhu let 1968-1975 střídaly u moci. Reformní skupina samozřejmě chtěla nějakým způsobem návrat ministerstvu vnitra aspoň částečně zpět jeho dříve dobrou pověst. Jak jsme si již ukázali, tak ne zcela se to podařilo. Poté, co se československá delegace vrátila z Moskvy, kde uzavřela se Sovětským svazem Moskevský protokol, bylo jasné, že reformní snažení brzy skončí. Jistým důkazem byl i sovětský nátlak na brzké Pavlovo odvolání. Jeho nástupce Jan Pelnář po nějakou dobu, kdy nebylo zcela jasné, která politická skupina v novém souboji zvítězí, se snažil částečně držet předchozího kurzu Josefa Pavla, ovšem s některými nevyhnutelnými ústupky. Takovým ústupkem mohlo být například prohlášení, že někteří pracovníci, kteří se údajně měli provinít proti zájmům ČSSR, jsou nevinní a jejich obvinění jsou smyšlená.²¹⁹ Až s příchodem roku 1969 a vyhlášením federativního uspořádání mohlo pomalu začít vypořádávání se s některými pracovníky, kteří se odklonili od té „správné“ cesty.

²¹⁹ Jednalo se o případy například Viliama Šalgoviče nebo Jaroslava Klímy.

Proces normalizace pak naplno vypukl po dubnu 1969, kdy se prvním tajemníkem stal Gustáv Husák. Definitivní zlom pak přišel v průběhu roku 1970, kdy již naplno běžely čistky uvnitř bezpečnostního aparátu.²²⁰ V následujících podkapitolách si pak ukážeme, jaký dopad měly tyto čistky do řad pracovníků federálního ministerstva vnitra.

3.1.2 HLAVNÍ AKTÉŘI

Podobně jako v předchozí podkapitole, budeme se i v této části věnované nejdůležitějším postavám ministerstva vnitra a federálního ministerstva vnitra rozlišovat na ministerstvo vnitra před rokem 1969, především, kdy bylo pod vedením Josefa Pavla a na federální ministerstvo vnitra po roce 1969. Toto je činěno především z důvodu jisté přehlednosti, protože jak jinak uvidíme, řada jmen vedoucích pracovníků se opakovala. Druhým kritériem potom bude členění podle jednotlivých politických skupin tak, jak jsme si je definovali ve druhé kapitole. Je důležité zde zmínit, že jen velice těžko se hledají přímé důkazy o tom, že by některý vedoucí pracovník ministerstva pracoval na přímou politickou objednávku některé politické skupiny. Tyto tendence se však dají do značné míry odvodit z toho, jakým způsobem daný pracovník vystupoval a jak se na veřejnosti projevoval.

3.1.2.1 MINISTERTSVO VNITRA DO ROKU 1969

Tato část je tedy věnována ministerstvu vnitra do konce roku 1968. Abychom dodrželi stejný postup, jako v případě popisování struktury, budeme se i zde zaměřovat na ministerstvo pod vedením Josefa Pavla, kde je naprosto zřejmé, že bylo pod kontrolou reformního křídla KSČ. I když se na druhou stranu tato zřejmost těžko prokazuje. Je sice pravdou, že ministr Pavel byl reformně smýšlejícím ministrem, který byl vybrán s jasným úkolem reformovat, jak jen to bude možné, ale na druhou stranu byl brzděn řadou kroků, které nemohl ovlivnit.

²²⁰ Tyto čistky byly nazývány výměnou stranických průkazů.

Nejdříve se tedy podívejme na Josefa Pavla. Josef Pavel měl za sebou bohatý politický život ještě předtím, než se stal ministrem vnitra. Do KSC vstoupil v roce 1932. O pět let později, tedy v roce 1937 odcestoval jako interbrigadista do Španělska, kde se účastnil bojů. Během druhé světové války strávil několik měsíců ve Velké Británii. V době únorového puče v roce 1948 působil jako velitel Lidových milicí. Odtud už nebylo daleko do funkce náměstka ministra vnitra. Tím se stal v listopadu 1948. V této funkci vydržel pouze dva roky, kdy byl odvolán z politických důvodů. V této době totiž vrcholil proces hledání vnitřního nepřítele a Pavel se stává jednou z obětí. V roce 1953 by odsouzen k 22 letům vězení. V roce 1955 byl jeho rozsudek přezkoumán a byl později zbaven obvinění, nicméně návrat do politiky byl již těžko představitelný. Ovšem 8. dubna 1968 se stal ministrem vnitra právě pro svůj nesouhlasný postoj vůči práci StB, jejíž výslechové metody zažil na vlastní kůži. Jeho kariéra ministra skončila 30. srpna 1968, kdy byl opět odvolán. Je zajímavostí, že až do konce svého života byl sledován StB v rámci akce Generál.²²¹

Pavlova znalost prostředí práce bezpečnostních složek a navíc jeho zkušenost s kriminálem byla naprosto zásadní v rozhodování, kdo má vést ministerstvo vnitra v průběhu jeho plánované přestavby. Pavel si byl dobře vědom náročnosti svého úkolu, která spočívala především v tom, že řada pracovníků odmítala jakékoliv reformy. Nicméně on se trpělivě snažil tyto své reformy, které byly vytvořeny podle Akčního programu KSC a které byly nazývány jako Akční program ministerstva vnitra, obhajovat na nejrůznějších schůzích. Jako hlavní problém se pak ukázala neochota cokoli měnit ze strany StB. Jedním z hlavních Pavlových úspěchů byla již výše popsaná změněná struktura vedení ministerstva. Jemu se totiž podařilo dostat StB mimo přímou politickou kontrolu. Ovšem tato změna nevydržela dlouho a s nástupem Jan Pelnáře došlo k opětovnému zařazení pod ministerskou kontrolu. Pavel se dále snažil o to, aby veřejnost začala ministerstvo vnitra vnímat jako orgán, který je průhledný a jasný a společnost z něj nemusí mít obavy, jak tomu až doposud bylo.

Josefa Pavla lze tedy jednoznačně zařadit do skupiny reformě smýšlející vedoucích představitelů ministerstva vnitra. Avšak o jeho vztahu s některými reformními komunisty moc informací nemáme. O jeho reformním smýšlení tak lze

²²¹ KALOUS Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948 – 1989*. Praha 2009, s. 136–137.

uvažovat hlavně z hlediska toho, jaký program se snažil na ministerstvu vnitra prosadit.

Josef Pavel si na ministerstvo vnitra poté, co byl zvolen ministrem, chtěl dovést lidi, o kterých věděl, že s ním budou na reformním programu spolupracovat. Jedním z jeho lidí měl být i jeho první náměstek Stanislav Padrůněk. Ve funkci náměstka působil od 26. 6. 1968 do 10. 9. 1968. Padrůněk původně vedl Studijní oddělení ministerstva vnitra, kde získal dokonalý přehled o práci ministerstva a především o práci StB. Právě v této souvislosti, tedy v jeho velkém přehledu o práci ministerstva na něj Pavel spoléhal. Padrůněk byl jedním z hlavních myslitelů v oblasti, jakým způsobem se má ministerstvo vnitra změnit. Jednoznačně například odmítal fakt, že tajná služba byla až doposud využívána mimo jiné také ke sledování vlastního obyvatelstva. Podle reformních plánů měla tajná služba příště pracovat pouze směrem ven, nikoliv dovnitř. Padrůněk nijak neskrýval svůj kritický postoj vůči pracovníkům ministerstva a to se projevilo záhy po jeho nástupu do pozice náměstka. Tehdy se totiž naplno projevila snaha nechat věci tak jak až doposud fungovaly. Nutno podotknout, že konzervativní síly uvnitř ministerstva Padrůněkovi značně znepríjemňovaly život.

Jednu z klíčových rolí pak náměstek Padrůněk sehrál v průběhu okupace, přesně hned ráno 21. srpna 1968. Když totiž ráno dorazil do práce, tak zjistil, že se chystá rychlé obsazení ministerstva vnitra sovětskou armádou. Navíc jim v tomto obsazení má pomáhat skupina konzervativních pracovníků ministerstva. Svým rozhodným jednáním se snažil Padrůněk co nejvíce znepríjemnit obsazení ministerstva vnitra. Když se to nepodařilo československým kolaborantům, tak jim na pomoc musely přijet sovětské jednotky, které byly úspěšnější, a ministerstvo nakonec obsadily. Padrůněk sám byl internován sovětskou armádou a později letecky převezen do Drážďan, kde byl vyslýchán pracovníky KGB. Podle nich mělo jít o nástup kontrarevoluce v Československu. Do Prahy se vrátil až v září a bylo tedy jen otázkou času, než bude donucen odejít ze svého úřadu. Původně k tomu byl vyzván Pavlovým nástupcem Pelnářem ještě v září, nicméně formálně ho dovolalo až usnesení vlády z 15. prosince 1968.²²²

Padrůněkova úloha byla z pohledu ministra Pavla naprosto zásadní. Byl to právě Padrůněk, kdo formuloval základní reformní kroky, které je třeba na

²²² KALOUS Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948 – 1989*. Praha 2009, s. 132–134.

ministerstvu provést. Proto se také velice často setkával s ostrou kritikou své práce a nesouhlasnými stanovisky především z řad konzervativního křídla pracovníků ministerstva vnitra. Podobně jako ministr Pavel, i první náměstek Padrůněk se může řadit k reformnímu křídlu, které během Pražského jara hrálo na ministerstvu vnitra prim. Opět nelze usuzovat z osobních vazeb na vrcholné reformní politické špičky, ale spíše z programu, který na ministerstvu zastával.

Klíčovou funkci náměstka pro StB zastával na ministerstvu vnitra v průběhu Pavlova vedení Viliam Šalgovič. V tomto případě se rozhodně nejednalo o postavu, kterou by si Josef Pavel do svého týmu vybral. Pavel totiž původně počítal s obsazením jiného člověka do této pozice, nicméně ÚV KSČ mu jeho nominaci přepracovalo, a tak se do funkce náměstka pro StB dostal právě Šalgovič.²²³ Viliam Šalgovič byl ve funkci náměstka relativně krátkou dobu, a to od 1. 6. 1968 do 24. 8. 1968. Jeho hlavní úlohou bylo vést dvě nejdůležitější správy StB, a sice I. správu (správu rozvědky) a II. správu (správu kontrarozvědky). Jak už bylo zmíněno, tak právě tyto dvě části StB byly naprosto klíčové pro nadcházející události v srpnu 1968. Šalgovič měl po celou dobu výkonu funkce neshody s ministrem na tom, jak má rozvědka a kontrarozvědka fungovat, nicméně i přesto dodržoval reformní tón, tak jak po něm ministr Pavel vyžadoval.²²⁴

Šalgovič rozhodně nebyl reformně smýšlejícím komunistou. Hlavním důvodem, proč byl do funkce náměstka dosazen, bylo, že dokáže redukovat reformní tažení ministra Pavla. Právě z tohoto důvodu se mu dostávalo podpory nejen od konzervativního křídla KSČ, ale také ze Sovětského svazu.

Klíčová role Viliama Šalgoviče přišla s vpádem vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Podle některých pramenů dokonce na Šalgovičovu pomoc při invazi spoléhal i generální tajemník ÚV KSSS Leonid Brežněv.²²⁵ Z tohoto faktu tak jasně vyplývá Šalgovičova role při invazi. Jeho úkolem bylo dát dohromady skupinu důstojníků StB, která bude otevřeně spolupracovat se Sovětským svazem a pomůže mu paralyzovat v počáteční fázi invaze bezpečnostní složky Československa. Musíme si totiž uvědomit, že Sovětský svaz se nemohl v tomto období spolehnout na StB a ministerstvo vnitra jako celek z důvodu až příliš

²²³ BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce 2010 Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, s. 51.

²²⁴ KALOUS Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948 – 1989*. Praha 2009, s. 167.

²²⁵ Tamtéž, s. 167.

reformního smýšlení některých jedinců, a tak potřeboval najít skupinu důstojníků, kteří budou oddáni sovětským zájmům. Šalgovič si jako své spolupracovníky vybral Jaroslava Klímu, Josefa Ripla, Štefana Hubiny a Bohumíra Molnára. Společně s nimi působili ještě někteří další důstojníci, ovšem tito hráli ústřední roli v sovětských plánech. Šalgovič ještě 20. srpna 1968 odpoledne, tedy několik hodin před začátkem operace Dunaj vydal pokyn, aby se důstojníci oddání jeho myšlenkám pokusili co nejdříve paralyzovat činnost ministerstva vnitra. Jejich hlavním cílem byl obsadit budovu ministerstva vnitra v Praze na Letné a znemožnit tak vydávání rozkazů reformě smýšlejícím představitelům MV. To se ovšem nezcela podařilo. Ministr Pavel sice ráno 21. srpna do práce nedorazil, nicméně jeho náměstek Padrůněk ano. Padrůněkovi se podařilo Šalgovičovy rozkazy anulovat a vést ministerstvo, i když se značnými obtížemi. Šalgovič tak svůj boj částečně prohrál a na pomoc mu musela přijít sovětská vojska.²²⁶

Případ Viliama Šalgoviče a jeho spolupracovníků by se dal označit jako ukázkový příklad vlastizrady. Zpočátku si také nemohl být svým postavením jistý. Proto musel tak brzy odejít z pozice náměstka. S počínající normalizací bylo však jeho jméno očišťováno. V březnu 1969 pak FMV vydalo tajnou zprávu, v níž vyslovuje uznání Šalgovičovi, Klímovi, Molnárovi a ostatním, jak hrdinně se zachovali v srpnu 1968. Ve zprávě se dále hovoří o tom, že se musí skoncovat se štvavou kampaní proti vzorným pracovníkům FMV a dokonce jim byla nabídnuta právní pomoc v případných soudních sporech s československými médii.²²⁷ Na druhou stranu se Zdeněk Mlynář se Šalgovičovi vyjádřil v tom smyslu, že je agentem sovětské NKVD.²²⁸ I toto vyjádření by do značné míry mohlo osvětlit fakt, že se později Šalgovičovi nic za jeho počínání nestalo a navíc i nadále působil ve vysokých funkcích, především v ČSLA.

Viliama Šalgoviče tedy můžeme jednoznačně zařadit do skupiny představitelů MV, kteří patřili do konzervativního křídla. V mnohých ohledech pak byl Šalgovič ještě víc než konzervativní, především v tom smyslu, že byl naprosto oddán rozkazům sovětského vedení. Podobně, jako jsme si označili Josefa Pavla

²²⁶ KALOUS Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948 – 1989*. Praha 2009, s. 169.

²²⁷ *Zpráva k událostem a postup jednotlivých funkcionářů MV v srpnových dnech 1968*. Archiv bezpečnostních složek Praha, ABS A2/3-182.

²²⁸ KALOUS Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948 – 1989*. Praha 2009, s. 169.

jako hlavního nositele reformního myšlení, můžeme Viliama Šalgoviče označit jako nositele konzervativního myšlení na MV.

Třetím Pavlovým náměstkem, náměstek pro Veřejnou bezpečnost (VB), byl Ján Majer. Ján Majer působil nejen na MV, ale později na FMV jako státní tajemník FMV. Už tento fakt nám může něco lépe napovědět o jeho politické orientaci. Majer zažil během své kariéry strmý nástup do vysoké funkce, kdy byl vybrán ministrem Pavlem do pozice náměstka pro VB. Během srpnových událostí v roce 1968 pobýval v Sovětském svazu na dovolené. Tam se ho již sovětské představitelé pokoušeli přesvědčit, aby jim pomohl s následnou konsolidací MV. Majer jim sice vyšel vstříc, nicméně ihned po svém návratu informoval o celé záležitosti Pavla. Získává si tak Pavlovu důvěru a krátce s ním ještě spolupracuje do doby, než je Pavel odvolán. Majerovi se i nadále daří spolupracovat s Pavlovým nástupcem Janem Penárem, kdy Majer pragmaticky zaujímá konsolidační postoj. Tento postoj a fakt, že je slovenské národnosti mu pak pomůže do funkce státního tajemníka FMV od ledna 1969. Jeho kariéra však končí v dubnu 1970, kdy se mu nepodaří projít tzv. výměnou stranických průkazů kvůli jeho nezcela jasným postojům v srpnových dnech roku 1968. Majer tak svou kariéru na ministerstvu vnitra končí.²²⁹

Ján Majer je bezpochyby velice zajímavou postavou, právě pro svou snahu se přizpůsobit nastalé politické situaci. Zpočátku ho jednoznačně můžeme označit za reformně smýšlejícího komunistu. Poté, co zjistil, že reformní síly jsou se svým snažením u konce, tak se dokázal poměrně rychle adaptovat na konsolidační a normalizační smýšlení. Dalo by se říci, že byl jedním z prvních, kdo na MV pochopil, že reformní snažení je u konce, a že je třeba se přizpůsobit. Z tohoto důvodu by bylo možné Majera zahrnout do realistické skupiny. Ovšem je zde jeden problém, a sice ten, že se mu nepodařilo politicky přežít výměnou stranických průkazů. To je bezpochyby dáno právě jeho dřívějším nadšeným reformním smýšlením.

Posledním Pavlovým náměstkem byl Jiří Rypel. Svou funkci zastával od 21. 6. 1968 do 31. 12. 1968. Rypelovi byl svěřen civilně správní sek na MV, neboť byl odborníkem na správní právo. Do svého týmu si vybral ministr Pavel sám na základě Ryplových výborných odborných znalostí. Během srpnových dnů zaujal

²²⁹ KALOUS Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948 – 1989*. Praha 2009, s. 120–123.

jasné stanovisko, a sice že vstup vojsk Varšavské smlouvy je okupace a dohoda o dočasném pobytu vojsk je sovětským diktátem. Za tento svůj názor musel také ke konci roku 1968 z ministerstva vnitra odejít. Později byly vytvářeny zástupné důvody, proč měl odejít, například ten, že se nedržel správného ideologického pohledu na celou věc. Byl také nařčen z pravicového oportunistu, jak se dříve říkalo lidem, kteří nezcela souhlasili s názory sovětských a některých československých představitelů.²³⁰

Jiřího Rypela tedy můžeme zařadit do skupiny představitelů ministerstva vnitra, která zastávala reformní názory. Tento fakt podporuje především názor samotného Rypela na vpád sovětských vojsk, že se jedná o okupaci, a také jeho přátelství s Josefem Pavlem.

3.1.2.2 FEDERÁLNÍ MINISTERTSVO VNITRA OD ROKU 1969 DO ROKU 1975

Poté, co jsme si přiblížili personální obsazení ministerstva vnitra do konce roku 1968 a představili si hlavní postavy, které jsme rozdělili podle jejich politického názoru na okupaci, si nyní přiblížíme složení federálního ministerstva vnitra po roce 1969. Jak už bylo řečeno, tak některé postavy se nám budou opakovat. Jedná se především o Jan Pelnáře, který byl ministrem hned po Josefu Pavlovi a ve funkci ministra setrval do roku 1970. Dále se jedná o Jána Majera, o kterém byla zmínka v předchozí části, a tudíž se mu v této části nebudeme věnovat. Je důležité ještě zmínit, že si navíc přiblížíme postavu Pelnářova nástupce Radka Kasky, který byl ministrem do roku 1973 a za jehož výkonu funkce ministra vrcholila normalizace v aparátu FMV.

31. 8. 1968 se stal ministrem vnitra Jan Pelnář. Stalo se tak bezprostředně poté, co byl odvolán Josef Pavel. Je velice zajímavé, že do doby než se stal ministrem, neměl Jan Pelnář žádnou praktickou zkušenost s fungování bezpečnostního aparátu. Předtím působil po celou dobu na Krajském výboru KSČ v Plzni. Pelnář přichází na MV s jasným úkolem – začít co nejrychleji a co nejúčinněji konsolidovat. Podle názoru sovětského vedení došlo pod Pavlovým

²³⁰ KALOUS Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948 – 1989*. Praha 2009, s. 158–159.

vedením k rozvratu MV, a tudíž je třeba co nejrychleji provést nápravná opatření. Jejich provedením byl pověřen právě Pelnář. Jedním z jeho prvních kroků ve funkci ministra bylo tažení proti politicky odlišně smýšlejícím uskupením KAN a K231. Pelnář se velkou měrou zasloužil o jejich likvidaci. Na podzim 1968 se pomalu začíná projevovat konsolidační myšlení v tom smyslu, že je vyvíjen nátlak na to, aby byly vytvářeny komise, které budou zkoumat postoje jednotlivých pracovníků MV. Pelnář stál u zrodu těchto komisí a vehementně je podporoval. Kromě počínající konsolidace se Pelnářovo ministerstvo muselo připravit na federalizaci státu, která v praxi znamenala rozdělení ministerstva na tři – federální, české a slovenské. Jak si ukážeme později, tak právě federalizace státu byla klíčovým faktorem při konsolidaci poměru na ministerstvu vnitra.

Bouřlivý rok 1969 Jan Pelnář jako ministr zvládl. Ovšem poté byl do značné míry dostižen svými vlastními názory a postoji na konsolidaci. V dunu 1970 byl vyšetřován Ústřední kontrolní a revizní komisí KSČ (ÚKRK KSČ) za své ne zcela správné postoje během srpnových dní roku 1968. Nakonec ovšem nad těmito obviněními převážily zásluhy za normalizaci poměrů na MV, a tak Jan Pelnář dostal nový stranický průkaz. Na FMV ovšem skončil a dále působil jako předseda Ústředního výboru Národní fronty České socialistické republiky (ÚV NF ČSR).²³¹

Jan Pelnář by se sice na první pohled mohl zařadit do skupiny konzervativně smýšlejících politiků, nicméně je zde problém právě s jeho názory během roku 1968. Proto by bylo patně lepší řadit ho mezi realisty, ovšem v této skupině by Pelnář skutečně vynikal, neboť by jako jeden z prvních dokázal rozpoznat, že je třeba se odklonit od reformního myšlení. O žádných personálních vazbách na některé klíčové politické představitele nejsou relevantní zprávy, takže je zde opět třeba vycházet z Pelnářových názorů a chování ve funkci ministra.

Dále se budeme zabývat Pelnářovým nástupcem, kterým se stal Radko Kaska. Radko Kaska byl ministrem vnitra od 28. 1. 1970 do 28. 2. 1973. Ministrem se stává po Janu Pelnářovi, který odstupuje z výše uvedených důvodů. Kaskovým úkolem je pokračovat v Pelnářově práci a do značné míry ještě zintenzivnit normalizaci na FMV. To se mu skutečně podařilo a dá se říci, že právě v jeho éře dochází k vrcholu normalizace. Postupně je také upravována vedoucí struktura ministerstva, když je v dubnu 1970 zrušena funkce státního tajemníka, kterou až

²³¹ KALOUS Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948 – 1989*. Praha 2009, s. 139–141.

doposud zastával Ján Majer. Kaska tak začíná soustředit ve svých rukou moc v podobě kontroly nad tajnými službami a Inspekcí ministerstva vnitra.²³²

Radko Kaska je zajímavou postavou i z hlediska jeho strmé kariéry. Zpočátku pracoval jako metalurg v Praze, poté byl poslán na studia do Sovětského svazu. Aktivně pracoval pro StB jako agent s krycím jménem Aspirant. Poté následovala kariéra uvnitř aparátu KSČ a v září 1969 se Kaska stává vedoucím sekretariátu prvního tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka. Následuje funkce poslance a poté již post ministra vnitra. Řada autorů se v tomto ohledu domnívá, že Kaska měl velice dobré styky se Sovětskými představiteli, že jim opakovaně referoval o situaci v Československu. Jan Kalous uvádí, že Kaska byl aktivním spolupracovníkem KGB.²³³ Podle Vasilu Biľaka to byl právě Kaska, kdo předal sovětským představitelům jeden ze zvacích dopisů. Mělo se tak stát v Bratislavě.²³⁴ Kaska tragicky zahynul při nehodě vojenského vrtulníku v Polské lidové republice, v únoru 1973.

Radka Kasku tak právě pro jeho politické názory a evidentní spolupráci se sovětskými představiteli můžeme zařadit do konzervativního tábora politiků. Dalším argumentem pro toto zařazení je fakt, že právě jemu byl svěřen úkol dokončit normalizaci na FMV.

Prvním náměstkem ministrů Pelnáře a Kasky byl Miroslav Košnar, který byl ve funkci náměstka od 2. 9. 1969 do 28. 2. 1973. Košnar zpočátku pracoval jako řadový aparátník KSČ na Liberecku, nicméně později se stal pracovníkem StB. Zde patřil jednoznačně ke křídlu, které odmítalo jakékoliv reformy. Během zasedání předsednictva ÚV KSČ v září 1969, kde se účastnil jako jeden z představitelů StB, naprosto zřejmě podporoval další a hlubší kroky, které je třeba během normalizace provést. Za tyto své názory pak byl odměněn funkcí náměstka ministra vnitra. Ve své funkci se často dostával do sporu s ministrem Pelnářem a státním tajemníkem Majerem. Je třeba zmínit, že Košnar patřil k jedněm z hlavních tvůrců normalizačních plánů na FMV.²³⁵

²³² KALOUS Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948 – 1989*. Praha 2009, s. 80–81.

²³³ Tamtéž, s. 80–81.

²³⁴ JANÁČEK, František – MICHÁLKOVÁ, Marie: *Příběh zvacího dopisu*. Soudobé dějiny, 1993, č. 1, s. 87–101.

²³⁵ KALOUS Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948 – 1989*. Praha 2009, s. 96–97.

Miroslava Košnara tak můžeme naprosto jednoznačně zařadit do kategorie konzervativně smýšlejících pracovníků MV. Košnar neprojevoval žádné reformní názory ani během roku 1968, naopak se vždy stavěl ostře proti těmto názorům.

Posledním funkcionářem ministerstva vnitra, o kterém se zmíní tato podkapitola, je náměstek ministra vnitra Ján Pješčak. Pješčak působil ve funkci náměstka od 22. 9. 1969 do 30. 11. 1982. Svou kariéru začal jako vojenský prokurátor. Posudky, které na něj byly psané, hovoří o tom, že po celou dobu jeho působení ve funkci prokurátora postupoval v souladu s názory KSČ. Proto se také později mohl stát náčelníkem Hlavní vojenské prokuratury v Praze. Jelikož se stal náměstkem ministra vnitra až na podzim 1969, tak se dá usuzovat, že patřil spíše k lidem, kterým bližší konzervativní smýšlení uvnitř KSČ. Podle dalšího posudku, který hodnotil jeho morálně-politický profil, se hovoří o tom, že během srpnových událostí zůstal pevně stát na pozicích marxismu-leninismu, a tudíž je to potřebný kádr.²³⁶

Celkem jsme si představili devět funkcionářů, kteří sehráli významnou roli ve změně práce ministerstva vnitra. Samozřejmě nebyli zmíněni všichni ministři a náměstci. To ostatně nebylo ani cílem této podkapitoly. Jejím cílem bylo především ukázat, jakým způsobem v jakém období byli vybíráni zástupci různých politických názorů. Například v roce 1969 se už jen těžko mohlo doufat, že nějakou klíčovou pozici na MV obsadí reformně smýšlející pracovník. Druhou ambicí této podkapitoly pak bylo ukázat, jak se na podzim 1968 jednotlivé názorové skupiny prolínaly. Právě podzim 1968 je z různorodosti názorů na fungování MV nejzajímavější. Tam se totiž ukazuje, že nebylo ještě zcela jasné, zda se realistům a normalizátorům plně podaří obsadit klíčové posty. Definitivní zlom pak nastal s federalizací státu a následným dubnovým plénem ÚV KSČ, které zvolilo do svého čela Gustáva Husáka. V Tabulce 6 je pak ještě jednou shrnuto, který ze jmenovaných pracovníků zastával jaké politické názory.

²³⁶ KALOUS Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948 – 1989*. Praha 2009, s. 145–146.

Tabulka6: Pracovníci MV a FMV podle jejich politických názorů

Konzervativní křídlo	Realistické křídlo	Reformní křídlo
Šalgovič Kaska Košnar Pješčak	Majer Pelnář	Pavel Padrůněk Rypel

Zdroj: Autor

3.2 KLÍČOVÉ POLITICKÉ UDÁLOSTI Z POHLEDU MINISTERSTVA VNITRA

V této podkapitole se budeme podrobně zabývat některými zásadními politickými událostmi, které měly zásadní dopad do života společnosti. Byly to mezníky pro počínající normalizaci. Cílem této podkapitoly bude přiblížit si tyto události z pohledu ministerstva vnitra, do jaké míry ministerstvo ovlivňovalo chod událostí či do jaké míry bylo těmito událostmi ovládáno. Pro zkoumání byly vybrány následující události: 1) srpen 1968 – v této části si přiblížíme roli MV během srpnových událostí, kdo a jakým způsobem měl MV pod kontrolou, 2) přelom roku 1968 a 1969, kdy došlo k federalizaci Československa, 3) březen – duben 1969 – zde dochází k tzv. hokejovým událostem a v dubnu je pak zvolen Gustáv Husák prvním tajemníkem KSČ, 4) srpen 1969 – první výročí srpnových událostí, 5) rok 1970 – rok, kdy již naplno probíhá proces normalizace, jehož hlavním symbolem je výměna stranických průkazů.

Podkapitola bude členěna podle výše uvedených událostí. Do značné míry budeme vycházet z druhé kapitoly, kde byl přeložen průběh událostí od roku 1964 do roku 1975. Proto zde některé dějinné souvislosti nebudou již zmiňovány. Cílem této části je analyzovat výše uvedené události z pohledu MV a nikoliv pouze popsat, co se stalo.

3.2.1 SRPEN 1968

Invaze vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 byla naprosto zásadním zlomem v polednové politice, která byla vytyčena Dubčkovým vedením. Ministr Josef Pavel se rozhodl razantně zasáhnout do chodu ministerstva tím, že začal činit strukturální změny uvnitř aparátu. Proti jeho snažení se zvedl poměrně velký odpor, především z řad pracovníků StB, kteří byli více konzervativně orientovaní. V tomto období tedy proti sobě na MV stojí dvě hlavní politické skupiny, a sice konzervativci v čele s Viliamem Šalgovičem a reformisté v čele s Josefem Pavlem. Realistické křídlo zatím ještě neexistuje.

Jak již bylo uvedeno výše, tak ráno 21. srpna došlo k zásadnímu sporu mezi oběma politickými skupinami, který gradoval při střetu na hlavním pracovišti v Praze na Letné. Zde se Šalgovič a jeho skupina snažil paralyzovat chod ministerstva tak, aby co nejvíce usnadnil postup sovětských okupačních jednotek. Jeho snažení bylo ovšem přerušeno rázným zásahem prvního náměstka Padrůňka, který všechny dosavadní rozkazy zrušil a vyhlásil, že jediné legální vedení je to, v jehož čele stojí Josef Pavel. Konzervativcům se nepodařilo zpočátku zasáhnout do chodu ministerstva. To se jim podařilo až týž den v odpoledních hodinách, kdy jim na pomoc přijela sovětská vojska a tím byl definitivně zlomen odpor reformního křídla na MV. Legální vedení ministerstva tak bylo rychle zneškodněno, aby nemohlo nějakým způsobem využít svůj silový potenciál proti vojskům Varšavské smlouvy. Ovšem toto využití by bylo jen velice těžko proveditelné.

Milan Bárta ve své práci *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra* uvádí, že až na pár spiklenců, kteří byli informováni o sovětských záměrech, bylo ministerstvo a jeho vedení dokonale překvapeno.²³⁷ Nikdo tak nemohl počítat s nějakými rychlými protiopatření, která budou paralyzovat sovětský postup. Je však velice zajímavé, že sovětské vedení, i přesto, že mělo stále řadu svých poradců a poměrně rozsáhlou skupinu lidí, na které se mohli spolehnout, se nezmínilo všem svým věrným. Do jejich plánů byli zasvěceni jen ti nejspolehlivější a nejlepší ze sovětského pohledu. Tento fakt může svědčit o dvou věcech, za prvé si nebylo sovětské vedení jisto v tom, že všichni jeho spolupracovníci jsou spolehliví. Mohli se domnívat, že většina aparátu ministerstva se orientuje na proreformní myšlenky, a tudíž se mu nedá věřit. Za druhé, může být toto vysvětlováno tak, že to nebyly

²³⁷ BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce 2010 Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, s. 36.

pouze sovětské domněnky, ale že skutečně aparát ministerstva vnitra byl proreformní.

Když se podíváme na aparát ministerstva jako takový, tak zde máme několik charakteristik, které mohou potvrdit nebo vyvrátit výše uvedené sovětské domněnky o situaci v MV. Argumentem pro to, že aparát MV byl skutečně proreformní, můžeme najít například v postoji vůči samotným srpnovým událostem. Vedení stranických organizací Veřejné bezpečnosti (VB) vysílalo v dopoledních hodinách 21. srpna informaci o tom, že stojí za legálním vedením československého státu.²³⁸ VB se dále snažila udržovat veřejný klid a pořádek a nedávat žádnou záminku pro nějaké střety mezi okupanty a okupovanými. Podobně to bylo i v případě pracovníků StB, kteří vydali rovněž prohlášení, že se nepodílí na žádné akci proti československému obyvatelstvu a rozhodně se distancovali od skupiny zrádců v čele se Šalgovičem.²³⁹

Sovětské předpoklady mohly být vyvráceny například faktem, že ještě před samotnou invazí se značná část ministerstva vnitra stavěla proti Pavlovým reformním návrhům. Jejich snahou bylo spíše zachovat stávající situaci, která pro ně byla vyhovující. Jak se ovšem ukázalo, sovětské vedení udělalo rozhodně dobře, když se spolehlo pouze na několik pro ně spolehlivých jedinců. Odpor stranických orgánů proti okupaci byl jasný a relativně silný. Navíc nedošlo zpočátku ke schvalování činnosti zrádců. Tato jejich očista se udála až později. Proto lze i z těchto prohlášení, která byla vydána bezprostředně po okupaci nebo ještě během ní, že většina aparátu s ní ne zcela souhlasila a rozhodně se na její podpoře nechtěla podílet. Později, pod vlivem počínající normalizace ovšem drtivá většina pracovníků MV přiznává, že operace vojsk Varšavské smlouvy byla pouze logickou odpovědí na události v Československu.²⁴⁰

Na závěr tedy můžeme říci, že sovětské obavy o to, že aparát ministerstva vnitra je reformě smýšlející, byly do značné míry oprávněné. Aparát jako takový byl v tomto období na počátku dramatické diskuze o jeho přestavbu podle Pavlových reforem. Velká část pracovníků se stavěla proti nim, nicméně když došlo k tomu, že vojska Varšavské smlouvy překročila hranici, stála většina pracovníků

²³⁸ BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce 2010 Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, s. 36.

²³⁹ Tamtéž, s. 37.

²⁴⁰ Zpráva o morálně politickém stavu příslušníků ministerstva vnitra. Archiv bezpečnostních složek Praha, ABS A2/3-189.

za legálním vedením československého státu a odmítala se podrobit sovětským rozkazům. Toto protisovětské odhodlání dostalo záhy vážný zásah, kdy bylo rozhodnuto v Moskvě o tom, že Pavel bude odvolán. Pak již následovalo kvapné upravování svých názorů na nastalou situaci.

3.2.2 FEDERALIZACE ČESKOSLOVENSKA

Podzim roku 1968 byl charakteristický tím, že obyvatelstvo Československa mělo hned několikéré očekávání spojené s dalším vývojem v zemi. V první řadě to byla přání, aby se aspoň částečně podařilo zachránit některé ústupky ze strany vedoucích funkcionářů. Jednalo se například o udržení zákazu cenzury tisku a dalších medií. Prvotní situace tomu skutečně napovídala, protože se zpočátku příliš zásadních změn neudálo. Ovšem zde by mohlo platit pravidlo, že čím méně změn na veřejnosti bylo ohlašováno, tím více změn se ve skutečnosti v zákulisí chystalo. Touto poučkou by se dala charakterizovat také situace na ministerstvu vnitra. Druhé očekávání, od kterého si společnost hodně slibovala, byla federalizace státu. Jak již bylo uvedeno ve druhé kapitole, tak se jednalo o proces zdouhavý a komplikovaný, nicméně bylo dohodnuto, že o klíčové změně ústavy bude hlasováno symbolicky na den vzniku nezávislého československého státu v roce 1918, tedy 28. října. Tak se také stalo a s platností od 1. 1. 1969 měla vzniknout federativní republika složená z české a slovenské části. Toto byla ovšem určitá idea na papíře, samotné provedení bylo mnohem náročnější.

Když se podíváme na federalizaci státu v obecné rovině, tak jeho základní charakteristikou je snaha decentralizovat moc tak, aby rozhodovací proces byl co nejbližší občanům, a ti aby měli pocit, že se jich rozhodnutí skutečně týkají, popřípadě se na nich mohou nějakým způsobem podílet. Proti této myšlence jde idea komunistická vyjádřená pod pojmem demokratický centralismus, tedy proces opačný.²⁴¹ Záměrem demokratického centralismu je co nejvíce rozhodnutí kontrolovat centra, aby nedošlo k nějakému názorovému odklonu.

V případě Československa je důležité si uvědomit, že ačkoliv požadavky na federalizaci jsou v průběhu dějin několikrát vyslovovány, tak až teprve reformnímu

²⁴¹ Tento pojem je blíže vysvětlován v první kapitole.

křídlu se podaří začít realizovat konkrétní podobu. Důvodem, proč toho chtěli reformní komunisté udělat, je patrně skryt v tom, že pokud by směrem ke Slovákům byl udělán vstřícný krok, tak se i mohlo lépe dařit české části. Byla zde snaha aspoň částečně upustit od silné centralizace, která přinášela spíše negativa pro vládnoucí elity. Tomuto snažení navíc do značné míry nahrával fakt, že prvním tajemníkem ÚV KSČ byl Slovák. Reformní ideály však později tvrdě narazily, neboť jak již víme z minulosti, tak federalizace byla využita jako jedna z hlavních zbraní v boji proti reformním komunistům.

Když se totiž začínaly od roku 1969 vytvářet nové úřady, většinou to probíhalo tak, že dosavadní představený úřadu byl odsunut na pozici představeného úřadu jedné z federativních republik. Již zde byl několikrát zmiňován případ Josefa Smrkovského.

Naprosto stejné postupy byly také zvoleny na ministerstvu vnitra. Zde se počítalo s tím, že ministerstvo bude rozděleno na tři části, a sice na část federální, která bude ostatním dvěma nadřizena a dále pak na české a slovenské ministerstvo. Už zde bylo uvedeno, že takový zásah do činnosti tak důležitého aparátu mohl přinést velmi špatné důsledky pro vládnoucí elity. Sice bylo uvedeno, že dojde k federalizaci, nicméně nikdo už nevěděl, jak konkrétně bude federalizace probíhat a jaké budou mít jednotlivá ministerstva kompetence. Proto také byla struktura ministerstva zpočátku pouze na papíře, ale praktické fungování odlišné. Již zde byl opět uveden příklad schůzek vrcholných představitelů, aby nedošlo k nějakým nedorozuměním a případně, aby se nějakým způsobem zainteresovaní aktéři dohodli, jinými slovy ministerstvo bylo odkázáno neústní dohodu klíčových představitelů místo toho, aby se řídilo příslušnými zákony a vyhláškami. Z tohoto pohledu by se tedy mohlo zdát, že došlo k téměř dokonalému paralyzování chodu ministerstva.

Ovšem na druhou stranu se podařilo za tento zdánlivý chaos skrýt počátek normalizačních čistek. Jelikož totiž docházelo k vytváření nových ministerstev a jejich odborů, mohlo se velice jednoduše stát, že nebyly vytvořeny pracovní pozice pro zaměstnance, kteří se nějakým způsobem stavěli proti invazi vojsk a následné normalizaci. Z tohoto důvodu proto můžeme na ministerstvu vnitra pozorovat první vlnu normalizace již na počátku roku 1969, kdy jsou zaměstnanci propouštěni ne pro svou ideologickou nezpůsobilost, jak tomu bude později, ale proto, že zkrátka pro ně není na ministerstvu vytvořena pracovní pozice.

Kromě rušení míst bylo třeba dále aktivně vystupovat a působit na ty jedince, kteří nebyli zcela rozhodnutí, popřípadě byli málo aktivní směrem k normalizačnímu snažení. Proto se ještě v prosinci 1968 sešel aktiv StB, na kterém vystoupil Alois Indra. Ten dal jasně ve svém vystoupení najevo, že nemíní žádným způsobem diskutovat o změnách, které byly zavedeny a které by měly být podle jeho názoru co nejrychleji odstraněny.²⁴² Podobným způsobem se pak na přelomu roku vyjadřovala většina politiků, kteří byli za jedno v tom, že je třeba co nejdříve vyřešit situaci uvnitř KSČ ve prospěch konzervativní, popřípadě realistické skupiny.²⁴³ Všechna podobná vyjádření měla jediný cíl, a to ukázat jinak konzervativně smýšlejícím pracovníkům ministerstva, že pokud měli obavy o svou práci, tak ji mít nemusí, protože nebude docházet k nějakým změnám v duchu Pavlových reforem. Zároveň s tím pak měl být vyslán signál směrem k pracovníkům ministerstva, kteří zastávali reformní názory, aby se připravili na důsledky, které si ponесou za své pravicové zaváhání, jak se s oblibou říkalo v tisku a dalších sdělovacích prostředcích.

Ještě jednou zde bude citována Zpráva o morálně politickém stavu příslušníků ministerstva vnitra, kterou si nechal zpracovat ministr Pelnář. Ve zprávě se hovoří o tom, že invaze vojsk Varšavské smlouvy byla logickým vyústěním všech událostí v Československu pro většinu pracovníků aparátu ministerstva.²⁴⁴ Je zde však také připuštěno, že existuje poměrně početná skupina jedinců, která zastává opačný názor. Ve zprávě se však již nehovoří o tom, jakým způsobem by mělo být s těmito jedinci naloženo. Bylo jasné, že většina pracovníků se projevuje, aspoň tedy podle prvních ukazatelů, jako lidé, kteří jsou ochotni stát za jinými než reformními myšlenkami. Nutno ovšem podotknout, že tento průzkum byl vytvořen v březnu 1969, kdy byla normalizace na počátku. Teprve až v roce 1970 bude docházet ke skutečně kritickému zhodnocení postoje každého pracovníka ministerstva vnitra.

Jak se ovšem ukázalo, tak federalizace posloužila jako výborná záminka pro to, aby mohli být vyloučeni ti nejvíce exponovaní představitelé reformního proudu. V aparátu zůstali lidé, na které se dalo podle prvotních průzkumů spolehnout. Bylo

²⁴² BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce 2010 Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, s. 36.

²⁴³ Příkladem mohou být některá vystoupení ministra Pelnáře.

²⁴⁴ Zpráva o morálně politickém stavu příslušníků ministerstva vnitra. Archiv bezpečnostních složek Praha, ABS A2/3-189.

to totiž velice důležité, neboť vládnoucí elity se musely začít připravovat na případné střety s veřejností.²⁴⁵ O důkladných prověrkách se mohlo začít uvažovat až v případě, že dojde k určité stabilizaci ve společnosti tak, aby se již nedemonstrovalo. Proto také důkladné prověrky začaly až v roce 1970.

3.2.3 BŘEZEN – DUBEN 1969

Situace na počátku jara 1969 byla pro politické představitele Československa značně nepřehledná. Velký podíl na tom měla smrt Jana Palacha v lednu 1969 a následná vlna solidarity s jeho činem. Palach chtěl svým činem upozornit na pomalou a postupnou změnu v politickém kurzu Československa. Jeho smrt tak byla prvním důvodem, proč nebylo možné okamžitě přistoupit k plánům normalizace sestavené sovětskými poradci.

Druhý problém pro komunistický režim představovaly zdánlivě nesouvisející události, a sice mistrovství světa v hokeji. Zde sehrálo Československo dva zápasy se Sovětským svazem a v obou vyšlo jako vítěz. Jak je již zmíněno ve druhé kapitole, tak pro politickou elitu byl horší ten druhý zápas, kdy lidé vyšli do ulic a otevřeně prohlašovaly nesouhlas s politikou KSČ a rolí okupačních vojsk.

Bezpečnostní složky se již musely pomalu adaptovat na příkazy ze strany Sovětského svazu. Ukázkovým příkladem je situace v ČSLA, kde byl vyvinut nebývale silný nátlak na velení armády v čele s generálem Dzürem, který rychle sovětskému nátlaku podlehl a plně spolupracoval. Podobné postupy pak byly využity i v případě některých pracovníků ministerstva vnitra. V první vlně odchodů, spojené s federalizací země, došlo k odchodu nejvíce exponovaných reformních komunistů. Na jaře se pomalu začínaly připravovat čistky uvnitř aparátu a zároveň s tím pokračoval proces ideologické konsolidace bezpečnostních sborů. Proto mohly události v březnu a dubnu 1969 posloužit jako dobrá příprava na budoucí střety s veřejností.

Ostatně toto byl také zájem sovětských představitelů. V případě nouze mohly sice být použity sovětské vojenské síly, nicméně, to by podle sovětských představitelů mohlo ještě více rozdmýchat vlnu nenávisti, a tak bylo prioritou

²⁴⁵ Hned v lednu muselo ministerstvo vnitra řešit případ sebeupálení Jana Palacha.

stabilizovat československé bezpečnostní složky tak, aby každou obtížnou událost dokázaly vyřešit samy.

V březnu 1969 již podle některých ukazatelů došlo ke konsolidaci bezpečnostních složek, především tedy tam, kde byl i největší podíl konzervativně smýšlejících lidí. V případě bezpečnostních složek takových lidí bylo nejvíce uvnitř StB. Proto byly také jejich oddíly aktivně nasazeny v boji proti demonstrantům. Za jejich největší úspěch se dá považovat zinscenování rozbité výlohy kanceláře Aeroflotu a Inturistu v Praze. Hlavním aktérem, který celou akci spustil, měl být plk. Molnár.²⁴⁶ Tato provokace pak posloužila jako záminka pro zatýkání některých režimu nepohodlných lidí.

Ke zklidnění celé situace ve prospěch sovětského vedení pak přispěla návštěva maršála Grečka v Československu. Ten během své návštěvy neváhal použít ta nejtvrďší slova na adresu československých politiků. Jeho nátlak směřoval především na ministra obrany ČSSR Dzúra. Dokonce bylo pohroženo novou invazí spojeneckých vojsk do Československa.²⁴⁷ V součinnosti s ministerstvem obrany pak postupovalo také ministerstvo vnitra, které vyhlásilo v některých svých útvech pohotovost a dosažitelnost. V podstatě šlo o opakování událostí srpna 1968, kdy by se pravděpodobně tyto síly nebály vystoupit proti legální vládě. Milan Bárta navíc k tomu dodává, že by tyto jednotky mohly jen stěží jednat bez vědomí sovětských orgánů.²⁴⁸

Takto vyostřená situace trvala až do 17. dubna 1969, kdy došlo k vyvrcholení bezpečnostních opatření. V tento den, totiž začalo jednání ÚV KSČ, kde mělo dojít k nahrazení Alexandera Dubčeka člověkem loajálního Sovětskému svazu. Nakonec se jím stal Gustáv Husák. Tato výměna byla bezpochyby ze strany ministerstva vnitra a jeho konzervativních pracovníků brána jako jistá úleva, neboť byl odstraněn hlavní strůjce reformní politiky Dubček. Na druhou stranu si někteří přáli dosazení někoho ještě ortodoxnějšího, než byl Husák. Nicméně tento krok přispěl také velkou měrou k tomu, že postupně mohlo dojít k definitivnímu vypořádání se s reformním křídlem uvnitř aparátu ministerstva vnitra.

²⁴⁶ BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce 2010 Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, s. 59.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 61.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 62.

3.2.4 SRPEN 1969

Význam událostí srpna 1969 se dá v mnohých aspektech přirovnat k významu událostí v srpnu 1968. Zde se totiž definitivně ukázalo, která politická skupina má moc ve svých rukách a také se ukázalo, že rozhodně odmítá debatovat o nějakých ústupcích, kterých bylo dosaženo v průběhu roku 1968. Již od dubna 1969 bylo patrné, že rozhodující střet proběhne právě v rámci prvního výročí vstupu vojsk Varšavské smlouvy do Československa.

Opoziční hnutí se připravovalo tak, že ještě před samotným srpnem byly tištěny letáky, které měly za cíl vyburcovat společnost a přimět jí buď k aktivnímu odporu, nebo pasivnímu odporu. Samozřejmě byl spíše v těchto letácích upřednostňován pasivní způsob, například tak, že se má bojkotovat veřejná doprava, denní tisk, kulturní podniky, nákupy a symbolické zastavení práce.²⁴⁹ Mezi nejrozšířenější letáky patřilo svolání Draží spoluobčané.²⁵⁰ Cílem těchto letáků bylo hlavně veřejnost upozornit na výročí okupace a také na fakt, že je možné se pokusit aspoň symbolicky připojit k odporu proti vládnoucí elitě.

Státní bezpečnost již v tomto období pracovala s maximálním vypětím, protože bylo třeba identifikovat možné zdroje problémů. Podle jedné ze zpráv, které byly v rámci operativního šetření vypracovány, bylo patrné, že opozice jako taková nemá jasné vedoucí jádro, kolem kterého by sdružovala. To samozřejmě do značné míry usnadňovalo práci bezpečnostních složek, protože je jednodušší zasahovat proti nekoordinovaným skupinkám než proti organizované a jasně vymezené formaci.²⁵¹

Podobně jako některé opoziční skupiny se na výročí událostí připravovala vláda ČSSR. Byla sestavena skupina čelních vládních politiků, kteří měli chod bezpečnostních složek koordinovat. V čele této skupiny stál předseda vlády Černík.²⁵² Již v průběhu července pak postupně vydávány rozkazy směrem k jednotlivým útvarům Veřejné bezpečnosti a také Státní bezpečnosti tak, aby bylo již od počátku možné potlačit případné nepokoje.²⁵³ Podle Milana Barty ovšem

²⁴⁹ TŮMA, Oldřich: *Srpen '69. Edice dokumentů*. Praha 1996, s. 34–36.

²⁵⁰ *Zpráva o průběhu a výsledcích opatření uskutečněných k zajištění pořádku a klidu*. Archiv bezpečnostních složek Praha, ABS A10-252.

²⁵¹ *Průběžná analýza směrů a intenzity činnosti pravicových sil orientovaných na výročí srpnových událostí za období červen-červenec 1969*. Archiv bezpečnostních složek Praha, ABS A10-153.

²⁵² BARTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce 2010 Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, s. 74.

²⁵³ Viz např. *Plán mimořádných bezpečnostních opatření k zajištění srpnových událostí po linii VB*. Archiv bezpečnostních složek Praha, ABS A10-229.

řadové pořádkové jednotky nebyly dobře vybaveny a vycvičeny na střet s demonstranty. Jako příklad uvádí počty příslušníků v jednotlivých obvodech. Z nich je patrné, že především v Praze byl značný nedostatek pracovníků Veřejné bezpečnosti. Podobně to bylo i s vybavením, které muselo být narychlo dováženo například z Polska.²⁵⁴ Důležité je připomenout, že v tomto období ještě Veřejná bezpečnost neměla zásahové jednotky pro také případy, jako byl ten v srpnu 1969. Sice se o takové variantě řešení diskutovalo ještě před srpnem 1969, nicméně se tento záměr nepodařilo realizovat a tak musely být nasazeny do akce běžné policejní jednotky.²⁵⁵ Proto bylo také nutné počítat s tím, že bude muset být nasazena ČSLA. V krajním případě by se pak dalo uvažovat o nasazení sovětských vojenských jednotek. Zde bylo ovšem opět patrné, že sovětští představitelé chtěli nechat celou záležitost především na československých bezpečnostních složkách.

Situace se postupně dál vyostřovala především ze strany vládních představitelů, kteří se rázně vyjadřovali v tom smyslu, že nedopustí žádné masové nepokoje a demonstrace, podobné těm z roku 1968. Například již 15. srpna 1968 tak Gustáv Husák jasně na aktivu funkcionářů KSČ Jihomoravského kraje prohlásil, že si každý člen KSČ bude muset vybrat, na kterou stranu barikády se přidá.²⁵⁶

Samotné nepokoje neprobíhaly pouze v den výročí okupace, ale také krátce předtím. Již 18. srpna tak pořádkové složky rozháněli první demonstrující na Václavském náměstí.²⁵⁷ Střety začaly vrcholit od odpoledne 20. srpna, kdy se podle odhadů sešlo na Václavském náměstí asi 5000 demonstrujících.²⁵⁸ Večer pak muselo dojít k uzavěrce Prahy tak, aby se nikdo nemohl dostat dovnitř a ven. Toto a řada dalších opatření nakonec přispěly k tomu, že bezpečnostní složky dokázaly udržet pořádek, aniž jim musela pomoci okupační vojska. Celá demonstrace pak vrcholila od rána 21. srpna, kdy byly v pohotovosti všechny bezpečnostní složky včetně ČSLA a Lidových milicí. Střety začaly postupně s přibývajícím časem, a tak odpoledne již vyrostlo v několika pražských ulicích velké množství barikád.²⁵⁹ Dalo by se hovořit o skutečném pouličním boji. Bezpečnostní složky zasáhly proti

²⁵⁴ BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce 2010 Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, s. 74.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 74.

²⁵⁶ HUSÁK, Gustáv: *Projevy a stati: duben 1969 – leden 1970*. s. 197-201.

²⁵⁷ BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce 2010 Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, s. 79.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 80.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 81.

demonstrujícím s velkou mírou brutality. Výsledkem tak bylo 849 zadržených lidí v Praze.²⁶⁰ Kromě Prahy se také demonstrovalo v ostatních městech, Brně, Českých Budějovicích, Ústí nad Labem, Karlových Varech, Havířově, Olomouci a dalších.²⁶¹

Výsledkem tohoto, pro komunistický režim možná jednoho z nejdůležitějších střetů s veřejností, byl fakt, že komunistický režim je opět pevně konsolidován a připraven čelit hrozbě zničení jeho podstaty a přejítí k demokratickému způsobu vlády. Bezpečnostní složky před samotnými střety nebyly dobře vycvičené, neměly potřebné vybavení. Navíc zde byl problém, že neexistoval pořádkový a zásahový oddíl vycvičený speciálně pro střety s demonstranty. I přes všechny tyto problémy se však bezpečnostní aparát ukázal být oporou pro politické představitele. Tento fakt byl pro vedoucí představitele naprosto zásadní, protože jím samotným se ukázalo, že mají oporu u bezpečnostních složek, což bylo důležité do budoucna. Za druhé to pak byl důležitý signál pro sovětské představitele, kteří tak již nemusely mít příliš velkou obavu o to, že dojde k podobné situaci, jaká nastala v roce 1968. V bezpečnostních složkách se tímto obdobím potvrdil jeden významný aspekt jejich vývoje, a sice že do značné míry předznamenávaly vývoj v celé společnosti. Jinými slovy, bylo patrné, že když se podařilo normalizovat situaci uvnitř bezpečnostních složek, dojde v dohledné době k normalizaci celé společnosti.

Na druhou stranu je důležité však zmínit, že prakticky již od srpna 1968 probíhal boj s reformně smýšlejícími pracovníky ministerstva vnitra, tak další vlna pracovníků měla ještě s počínající výměnou stranických průkazů odejít. Ovšem nejednalo se o lidi na příliš exponovaných místech, jako tomu bylo v případě ministra Pavla, ale spíše o řadové pracovníky, kteří mohli nějakým nepatrným způsobem „politicky zaváhat během srpna 1968“.

3.2.5 ROK 1970

Rok 1970 znamená definitivní porážku všech zbytků reformně smýšlejících pracovníků ministerstva vnitra, ovšem nejen jich, ale také dalších podobných lidí

²⁶⁰ BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce 2010 Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, s. 81.

²⁶¹ Tamtéž, s. 82.

v ostatních stranických a státních funkcích. Cesta k tomuto vypořádání se otevřela krátce po srpnových událostech v roce 1969, kdy v září došlo k zasedání ÚV KSČ, na kterém již mohl naplno Gustáv Husák hovořit o svých záměrech.²⁶² Otevřeně se tak již od této chvíle začíná hovořit o nesmiřitelném boji s kontrarevolučními silami, které měly v úmyslu ovládnout Československo. Samozřejmě, že tyto akce byly posvěceny sovětskou stranou. Záříjové zasedání je tak velice významné z toho důvodu, že od této chvíle se již jasně vymezí nepřátelé obnoveného režimu a navíc bude později možný pouze jeden výklad událostí roku 1968, který bude sepsán v Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ.

V rámci bezpečnostních složek byl již v říjnu 1969 přijat nový kádrový pořádek, který měl zabezpečit chod všech klíčových orgánů do budoucna.²⁶³ V této souvislosti je dobré se celkově zmínit o kádrové politice KSČ. Ta totiž byla jedním z hlavních pilířů moci komunistické strany. Skrze tuto politiku tak KSČ mohla relativně snadno ovládat klíčové posty. Ovšem na podzim roku 1969 bylo jen velice složité najít schopné a hlavně spolehlivé kádry, kteří by mohli pracovat ve prospěch vládnoucí strany. Situace se totiž měla tak, že KSČ si nedokázala představit, že dojde k tak dramatickým událostem v roce 1968, a že bude nutné spoustu kádrů nahradit novými. V průběhu let 1968 – 1970 tak teprve nové kádry vznikaly, především uvnitř samotné KSČ. Až byly dostatečně připravené, mohly pak teprve nahradit lidi, kteří se politicky neosvědčili.²⁶⁴ Definitivní výměna kádrů skončila až v roce 1974.²⁶⁵

V lednu 1970 byl rozeslán Dopis ÚV KSČ všem základním organizacím a členům strany k výměně stranických legitimací.²⁶⁶ Tento dopis tak zahájil proces výměny stranických průkazů, ovšem ve skutečnosti znamenal definitivní vypořádání s posledními zbytky reformních komunistů. Tento jev se samozřejmě také týkal pracovníků ministerstva vnitra. Zářným příkladem je samotný ministr Pelnář, který byl také vyšetřován komisí. Údajně se měl odklonit od správné cesty během srpna 1968. Jeho zakolísání ovšem nebylo tak velké, a tak mu byl nový průkaz vydán. Ovšem jako ministr vnitra skončil. Nahradil ho prověřený,

²⁶² BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce 2010 Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, s. 74.

²⁶³ Tamtéž, s. 88.

²⁶⁴ Celé této problematice se věnuje kniha: HRADECKÁ, Vladimíra - KOUDELKA, František: *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969 - 1974*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998.

²⁶⁵ Tamtéž.

²⁶⁶ BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce 2010 Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, s. 92.

konzervativní ministr Radko Kaska. V této souvislosti je velice zajímavé podotknout, jak velký vliv měla KSČ v reálném politickém systému na chod ministerstva vnitra. Prověrky pracovníků byly svěřeny do rukou kontrolní a revizní komise Hlavního výboru KSČ (HV KSČ), který byl součástí komunistické strany. Je tak velice zajímavé sledovat, jak prakticky zasahovala a rozhodovala KSČ o praktickém fungování ministerstva.

Souhrn propuštěných pracovníků na federálním ministerstvu vnitra přináší Informační zpráva o očistě federální ministerstva vnitra ČSSR od pravicově-opurtinistických a antisocialistických sil. V ní se uvádějí počty zaměstnanců, kteří museli odejít, byli přeřazeni na nižší pozice nebo jsou stále v šetření. Celkem tedy zpráva uvádí, že 121 příslušníků muselo odejít (z toho 77 na vlastní žádost), 77 pracovníků FMV přeřazeno na nižší pozici a 24 zproštěno výkonu služby. Dále se uvádí, že 395 pracovníků je dále v šetření.²⁶⁷ Toto jsou údaje pouze z federální části ministerstva. Například na českém ministerstvu vnitra bylo nejrůznějšími způsoby postiženo přes 1100 pracovníků.²⁶⁸ Ačkoliv to nelze zcela jednoznačně prokázat, tak tato čísla zaměstnanců se týkají pouze té části pracovníků ministerstva, která toho neměla příliš mnoho společného s StB. Zde totiž panoval již normalizační klid, na rozdíl od některých ostatních složek. Důkazem toho lze být například některé státo-bezpečnostní zprávy, ve kterých se vyzdvihuje nasazení některých pracovníků StB, kteří se ukázali být těmi správnými a věrnými pracovníky. Právě jejich zásluhou pak mohlo být odhaleno spiklenecké hnutí uvnitř bezpečnostního aparátu.²⁶⁹

Rok 1970 je tak z pohledu ministerstva vnitra do značné míry vyvrcholením normalizačních snah. V tomto období se na FMV soustředí hlavní pozornost na poslední zbytky pracovníků, kteří mohli v roce 1968 nějak politicky zaváhat. Ani zdaleka se nejedná o nějaký silný a nesmiřitelný boj, který se teprve začíná rozbíhat ve zbytku společnosti. FMV je již téměř konsolidováno a připraveno plnit rozkazy nové politické elity.

²⁶⁷ Informační zpráva o očistě federální ministerstva vnitra ČSSR od pravicově-opurtinistických a antisocialistických sil. Archiv bezpečnostních složek Praha, ABS A2/3-869

²⁶⁸ Tamtéž.

²⁶⁹ Zpráva o státo-bezpečnostní situaci v ČSSR za rok 1969. Archiv bezpečnostních složek Praha, ABS A2/3-913.

3.3 CELKOVÝ POHLED NA MINISTERSTVO VNITRA V PRŮBĚHU LET 1968-1975

Ministerstvo vnitra hrálo po celou dobu fungování komunistického režimu jednu z nejdůležitějších funkcí. Bylo hlavním garantem toho, že se KSČ bude schopna udržet u moci. Proto, když přišel dramatický rok 1968, jen málo kdo dokázal odhadnout, jakým směrem se bude vývoj v Československu ubírat, protože fungování ministerstva vnitra bylo očima konzervativních představitelů ohroženo. Postup ovšem došlo ke zpětnému obratu, směrem ke konzervativnímu smýšlení, a tak mohl aparát ministerstva vnitra opět fungovat jako jeden ze základních pilířů komunistického režimu.

Běh událostí na ministerstvu vnitra byl ve srovnání s během událostí v celé společnosti ve značném předstihu. Je to dáno několika důležitými fakty. Zaprvé zde je fakt, že samotný aparát ministerstva vnitra byl z hlediska ideologického složení stále značně konzervativní, i přesto, že během jara 1968 probíhala snaha ministra Josefa Pavla o to, aby se ministerstvo vnitra stalo méně politickou institucí. Pavlovi se podařilo připravit pouze program změn, ovšem samotná realizace byla nesmírně složitá. Na každém aktivu narážel na tuhý odpor, především pak z řad pracovníků StB. StB sama o sobě byla poté jedním z hlavních nositelů praktického naplňování normalizačních plánů právě díky své schopnosti udržet si spíše konzervativní myšlení a nesnažit se příliš reformovat zkosnatělý systém.

Když tedy vyjdeme z předpokladu, že aparát ministerstva byl tuhý a bránil se snahám jakékoliv reformy, můžeme potom pokračovat k dalším důležitým faktům. Druhým faktem, proč byl sled událostí napřed oproti zbytku společnosti, je snaha použít silové složky v případném boji proti vlastnímu obyvatelstvu. Jak již bylo zmíněno výše, tak primární snahou sovětských představitelů bylo, aby byla normalizace vedena jako vnitřní záležitost Československa s pokud možno co nejmenším angažováním sovětských vojsk. Proto také bylo třeba, aby bezpečnostní sbory byly co nejrychleji čelit možným demonstracím. Vedoucí představitelé si ovšem zpočátku nemohli být zcela jisti tím, že pracovníci ministerstva budou loajální normalizaci. Proto také bylo během podzimu 1968 a roku 1969 vypracováno několik zpráv, které přibližovaly morálně-politický stav pracovníků ministerstva vnitra. V jejich hodnoceních převažoval názor, že pracovníci ministerstva jsou přesvědčeni, že socialismus je třeba bránit za každou cenu. Na některé pracovníky, kteří nemuseli zcela souhlasit s postupem vedoucích

představitelů, pak bezpochyby zapůsobilo, jak se režim začal vypořádávat s některými reformními pracovníky a naopak jakým způsobem pak vychvaloval práci některých kolaborantů.

Dalším důležitým faktem byla role Sovětského svazu. Ačkoliv bylo veřejně deklarováno, že se Sovětský svaz chce zdržet nějakých velkých zásahů do normalizačních plánů, tak přesto byl hlavním hybatelem a nositelem ideologického základu, na kterém se mělo stavět. I to byl důvod, proč byl vývoj uvnitř ministerstva vnitra napřed oproti zbytku společnosti, protože někteří představitelé byli v přímém kontaktu nesovětskými poradci, kteří vydávali přímo rozkazy. Z právního hlediska se samozřejmě jednalo o případ vlastizrady, nicméně později byli tito lidé oslavováni jako ti, kteří nesešli ze „správné cesty“. Sovětský svaz tak mohl velice snadno působit na ministerstvo vnitra přímo, aniž by o tom političtí představitelé Československa věděli.

Jak by se mohlo zdát, tak ministerstvo vnitra svým jednáním připomínalo skupinu pracovníků, kteří byli zcela oddáni sovětským představám o normalizaci. Ovšem toto není tak úplně pravda. Ministerstvo vnitra a především pak jeho některé složky byly oddáni sovětským rozkazům, ovšem ne tak moc, jak by se mohlo zdát. Svědčí o tom například fakt, že normalizace uvnitř ministerstva probíhala v několika fázích, kdy byli postupně propouštěni pracovníci v závislosti na tom, jak moc byli pro ministerstvo nebezpeční a také jak dobře či špatně se dařilo vychovávat nové kádry. Celkově se dá hovořit o několika tisících pracovníků ministerstva vnitra, kteří museli odejít nebo byli nuceni pracovat na nižších pozicích.

Samotná normalizace ministerstva vnitra probíhala v několika krocích v závislosti na několika faktorech. Prvním faktorem bylo, kdo byl v čele ministerstva, především tedy ministr a jeho náměstkové. Druhým faktorem pak byly některé události, které byly pro chod ministerstva zásadní. Celkově tak můžeme identifikovat tři základní fáze normalizace na ministerstvu vnitra.

První fáze nastala ihned po srpnu 1968. V tomto období jsou donuceni odejít pracovníci, kteří byli na exponovaných místech a stavěli se jasně proti okupaci a připravovali celkovou reformu ministerstva vnitra. Jednalo se o hlavní představitele v čele s ministrem Pavlem. Tito lidé byli odstraněni na přímé rozkazy sovětských představitelů tak, aby již dále nemohli nabourávat morálku ostatních pracovníků ministerstva.

Druhá fáze potom přichází s počátkem roku 1969, kdy od 1. ledna dochází k federalizaci země. Tento, původně reformní záměr, jak decentralizovat moc, je využit jako prostředek k boji s dalšími skupinami, které by mohly ohrozit normalizační snahy. Zaměstnanci jsou tak přeřazováni na nové pozice, většinou jsou však tyto pozice na nižší úrovni, než ty předchozí. Některým zaměstnancům je pak jejich post zrušen úplně, a tak jsou nuceni odejít.

Třetí fáze začíná nedlouho po výročí prvního roku okupace v srpnu 1969. Na zářijovém zasedání ÚV KSČ je definitivně rozhodnuto o tom, že nutné zatočit s kontrarevolučními a antisocialistickými silami. Vedoucí představitelé se začínají plně na veřejnosti hlásit k normalizaci poměrů. Výsledkem pak je proces výměny stranických průkazů, který je zahájen v lednu 1970. Touto výměnou jsou také postiženi zaměstnanci ministerstva vnitra. Poslední fáze normalizace pak definitivně způsobí zánik posledních reformních pracovníků na ministerstvu vnitra. Proces ovšem není ukončen naráz, probíhá na základě demokratického centralismu a trvá až do roku 1975. Je to dáno také již zmíněným faktem, že KSČ neměla dostatečně velký počet kádrů, které by mohla do tak důležitých pozic dosadit. Otázka stranických kádrů pak může podporovat myšlenku, že ačkoliv se ministerstvo vnitra mohlo jevit jako konzervativní a odolné vůči reformní snaze, tak to nemusí být zcela pravda, protože trvalo několik let, než se podařilo plně nahradit bývalé pracovníky. To může svědčit o tom, že ministerstvo vnitra bylo poměrně silně zasaženo reformními myšlenkami.

Co se týče jednotlivých zástupců politických skupin, tak i zde můžeme sledovat určitý předstih oproti běžné politické scéně. Opět to může být dáno samotnou povahou ministerstva vnitra jako konzervativního a těžko reformovatelného aparátu nebo rolí sovětských poradců, ale i zde je vývoj poněkud napřed. O tom může svědčit například chování ministra Pelnáře, který byl podle této práce zařazen mezi realisticky smýšlející politiky. Pelnář nastupuje do funkce na podzim 1968, ještě předtím než z politického hlediska můžeme o realistické skupině jako takové hovořit. Ta se začíná dávat dohromady kolem Gustáva Husáka až s počátkem roku 1969. Podobně tomu tak je i v případě státního tajemníka Jána Majera. Když potom později je jasné, že Gustáv Husák a realistická skupina na počátku roku 1970 drží moc ve svých rukou a začíná se naplno hovořit o nutnosti normalizace, tak na ministerstvo vnitra přichází Radko Kaska, člověk, který spolupracoval s KGB a údajně měl jedním z těch, kdo se podílel na předání tzv.

Zvacího dopisu v roce 1968. Z pohledu politických skupin, které na československé politické scéně fungovaly, je opět patrné, že vývoj na ministerstvu vnitra byl skutečně o několik měsíců napřed, než tomu bylo ve zbytku společnosti.

V případě ministerstva vnitra tak hovoříme o normalizaci, ačkoliv ještě ve zbytku společnosti se ještě o této variantě návratu zpět k pevné vládě KSČ nehovořilo. Ministerstvo vnitra tak do značné míry předznamenávalo vývoj ve zbytku společnosti. Bylo to dáno již výše uvedenými fakty. Zatímco tak v roce 1970 začíná většinová populace poznávat, co je tou normalizací poměrů ve skutečnosti myšleno, tak ministerstvo vnitra je oázou klidu. Může se tak soustředit na některé dílčí kroky. Především se jedná o již uvedenou snahu nahradit všechny pracovníky, kteří se neosvědčili, novými a naprosto loajálními kádry. Dále je třeba změnit praktické fungování ministerstva tak, aby opět bylo silně centralizováno a mohlo být plně využíváno také pro vnitřní kontrolu obyvatelstva a bylo plně podřízeno KSČ. Tomu napomáhá opětovné přerozdělení kompetencí mezi ministrem a jeho náměstkou. Jistou slabinou se ukázala být absence zásahových složek, které by mohly zasahovat proti případným demonstracím. V roce 1969 z tohoto faktu měli vedoucí představitelé oprávněné obavy. Proto byl dán návrh na vytvoření zásahových a pohotovostních oddílů, které budou dobře vybavené a vycvičené na střety s demonstrujícími.

Ministerstvo vnitra tak dokázalo splnit roli jednoho z klíčových pilířů zdroje moci KSČ. Po celou dobu stálo pevně za svým vedením, především tím konzervativním. I přesto se našli lidé, kteří chtěli zreformovat praktické fungování ministerstva, nicméně byli brzy odhaleni a nuceni odejít ze svých pozic. Později, když společnost ještě doufala ve změnu, tak ministerstvo vnitra se ukázalo být znovu tím rázným prvkem, který jakýmkoliv reformním snahám bránil v úspěchu. Když si pak společnost musela pomalu zvykat na opětovné utahování ideologických šroubů, bylo ministerstvo vnitra uprostřed řešení drobných nesrovnalostí tak, aby napříště bylo ještě silnější a brutálnější ve střetech s demonstrujícími a práci proti případným oponentům režimu.

ZÁVĚR

Komunistický režim během své dlouholeté vlády v Československu nebyl určitě jednotlým obdobím, jak to ostatně může také ukázat tato práce. Střídala se období tuhých represí s obdobími mírnějšími a volněji. Dá se říci, že poslední střídání těchto období proběhlo právě mezi lety 1968-1975. V této době se definitivně etabloval režim, který bude později nazýván Husákovským Československem. Gustáv Husák byl politikem, který zažil během své dlouhé politické kariéry plno zvratů, kdy jednou byl na vrcholu moci a poté ho režim, kterému sloužil, uvěznil na dlouhou dobu do kriminálu. On však byl stále pevně přesvědčen o neomylnosti komunistické myšlenky, a když dostal v roce 1968 příležitost zasáhnout do politického dění v Československu, bez váhání této příležitosti využil ve svůj prospěch.

Poté, co velmi obratně využil mocenského souboje dvou ostatních politických skupin, začal Husák praktikovat politiku naprosté podřízenosti Sovětskému svazu. Ve svých pamětech popisoval, jak si zpočátku naivně představoval, že Sověti nechají aspoň nějaký prostor pro jeho vlastní iniciativu. Ve skutečnosti se musel naprosto podřít, což ho později uvedlo do stavu otupění a pouhého praktického vykonávání moskevských rozhodnutí.²⁷⁰ Jeho osud se tak bezpochyby dá srovnávat s osudem stranického aparátника popisovaným v knize Ladislava Mňačka.²⁷¹

V roce 1968 byl ovšem Gustáv Husák plný elánu a toužil dosáhnout svého dávného cíle, a sice stanout v čele komunistické strany. To se mu v dubnu 1969 podařilo. Ovšem toto Husákovské vítězství nebylo snadné. Kořeny jeho úspěchu se musí hledat již v srpnu 1968, kdy tehdy odletěl do Moskvy společně s prezidentem Svobodou, ačkoliv neměl zcela jasný politický mandát. Zde se vepsal do paměti sovětským představitelům jako vhodný kandidát na post prvního tajemníka. A když v březnu a dubnu 1969 musel nelehkou situaci v Československu opětovně řešit sovětský ministr obrany, bylo už patrné, že dojde k výměně Alexandera Dubčeka.

Husák, poté co byl zvolen ústředním výborem, nastoupil nelehkou cestu. Již od jara se totiž Československo mohutně připravovalo na potenciální demonstrace spojené s prvním výročím vpádu spojeneckých vojsk do Československa. Teprve poté, co se podařilo rázně potlačit demonstrace, mohl Husák přikročit k definitivní normalizaci poměrů v Československu. Pojem normalizace nebo také konsolidace

²⁷⁰ PLEVZA, Viliam: *Vzostupy a pády: G. Husák prehovoril*. Bratislava 1991, 198 s.

²⁷¹ MŇAČKO, Ladislav: *Jak chutná moc*. Praha 1990, 181 s.

se tak silně negativně zapsal do myslí Čechoslováků, kteří se museli smířit s opětovným utužováním režimu.

Když se tedy podíváme na vývoj v Československu z pohledu tehdejších politických elit, tak ho můžeme rozdělit na několik fází. První fáze trvá od počátku roku 1968 až do srpna téhož roku. V této fázi jsou u moci reformně smýšlející komunisté vedení Alexanderem Dubčekem. Je zde snaha o změnu fungování komunistického režimu nikoliv jeho přestavbu v režim demokratický. Druhá fáze začíná s příchodem vojsk Varšavské smlouvy. Tato fáze pak trvá do konce roku 1968. V tomto období není zcela patrné, která skupina má převahu. Zásadní politické souboje se neodehrávají na veřejnosti, ale v tichosti uvnitř stranických sekretariátů. V této fázi pomalu začíná vznikat skupina lidí, která bude později nazvána skupinou realistů, kteří pak definitivně uchopí moc. Třetí fáze začíná s rokem 1969, kdy se z Československa stává federální stát. V dubnu 1969 je pak Husák zvolen prvním tajemníkem KSČ. Třetí fáze končí úspěšným potlačením demonstrací v srpnu 1969. Poslední, čtvrtá fáze, je pak v této práci fází nejdelší, protože ta už zachycuje praktický chod normalizace. Na podzim 1969 je schválen její plán a v roce 1970 je pak přijat dokument Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti, který určuje výklad událostí roku 1968.

Cílem této práce bylo vysvětlit právě události, které se staly v rozmezí let 1968-1975 a které přispěly k tomu, že se Gustáv Husák dostal do čela KSČ a později také do čela státu. Výzkumná otázka byla stanovena takto:

„Které faktory vedly k tomu, že se podařilo politické skupině uvnitř Komunistické strany Československa vedené Gustávem Husákem (skupina tzv. realistů) uchopit moc po událostech v roce 1968 v Československé socialistické republice?“

Práce došla k závěru, že by se daly stanovit tři základní faktory, které mohly určovat politický směr uvnitř Československa. Prvním faktorem je vztah Československa a Sovětského svazu. Jedná se o nejdůležitější faktor, neboť jak vyplývá ze zkoumaných dokumentů a monografií, Sovětský svaz měl neustálý zájem se vměšovat do československých událostí. Byl tak hlavním politickým hybatelem v Československu. Českoslovenští politici se stali pouhými vykonavateli vůle sovětských politiků. Je však zajímavé, že při okupaci a následné normalizaci využili Sověti své zkušenosti z Maďarska roku 1956 a rozhodli se, že navenek musí

normalizace vypadat jako akt československých politiků, jinými slovy, že se jedná o vnitřní záležitost Československa, do které se Sověti nehodlají angažovat. Tato taktika ovšem později příliš nevyšla, protože až po přímém sovětském nátlaku bez jakéhokoliv skrývání a maskování došlo v dubnu 1969 ke zvolení Gustáva Husáka.

Druhým faktorem bylo praktické fungování komunistické strany. KSČ byla hlavní politickou silou, která ovšem nebyla ve sledovaném období jednotná. Uvnitř se daly vysledovat tři proudy, které mezi sebou soupeřily o moc. Jednalo se o reformisty, konzervativce a realisty. Nejdříve spolu sváděly souboj skupiny reformistů a konzervativců. Reformisté měli od ledna 1968 převahu a snažili se jí také využít ke změně fungování komunistického režimu. Jejich hlavními představiteli byly Dubček, Smrskovský, Pavel a další. Proti nim vystupovalo konzervativní křídlo KSČ, které se jakýmkoliv změnám bránilo a trvalo na přísné dodržování sovětských pokynů. V jejich čele stáli například Biřák, Indra nebo Kaska. Konzervativci z hlediska délky doby, po kterou se podíleli na moci, byli jednoznačně nejúspěšnější skupinou. Vychází to z faktu, že byli přímo podporováni Sovětským svazem, kterému věrně sloužili. Třetí skupinou pak byla skupina realistů. Ta se začala utvářet až po srpnu 1968. Jejím cílem bylo uchopit moc, ovšem pragmaticky se zachovat jak vůči Sovětskému svazu tak vůči československé veřejnosti. Proto byla tato skupina složena z lidí, kteří dříve zastávali spíše reformní názory. Jednalo se tedy o Husáka, Černíka, Pelnáře nebo Majera. Realistům se sice podařilo obsadit klíčové pozice ve vedení strany a státu, nicméně i přesto byli brzděni konzervativním křídlem, se kterým se do značné míry museli dělit o moc.

Třetím faktorem pak je úloha bezpečnostních složek. Bezpečnostní složky byly od počátku komunistického režimu jedním z pilířů jeho moci. V průběhu let 1968-1975 byly bezpečnostní složky zasázeny podobnou vlnou, jakou byla zasázena celá společnost. Byla zde také snaha je reformovat, ovšem ta se brzy změnila ve vypořádání se s reformně smýšlejícími pracovníky. Do bezpečnostních složek řadíme složky ministerstva vnitra, ČSLA a Lidové milice. Bezpečnostní složky měly tu zajímavou pozici, že se na jedné straně podílely na přímém výkonu sovětských požadavků a na druhé straně ony samy určovaly do značné míry sílu a tempo normalizace.

Za čtvrtý faktor by se dala označit celá společnost, která zpočátku byla velice důležitou součástí celého obrodného procesu. Nicméně tou důležitou součástí

vydržela být pouze do srpna 1968, poté již došlo k naprostému uzavření všech jednání. Veškerá rozhodnutí tak byla činěna s vyloučením veřejnosti, a ačkoliv se proti této politice zvedla vlna nevole v srpnu 1969, i přesto bylo zřejmé, že vládnoucí elita si nechá veškerá rozhodnutí sama pro sebe. Právě z tohoto důvodu nebyla společnost jako celek zařazena jako faktor, který by měl nějaký silný vliv na politický život v Československu.

Jak přesně fungovaly vztahy mezi jednotlivými politickými skupinami a které faktory byly nejdůležitější, si můžeme nejlépe ukázat na příkladu fungování ministerstva vnitra. Zde se totiž odehrál stejný vývoj, jako ve zbytku celé společnosti. Vývoj na ministerstvu vnitra byl ovšem do značné míry v předstihu oproti vývoji ve zbytku společnosti. Když tak například na počátku roku 1970 společnost postupně začala vstřebávat normalizační plány, bylo ministerstvo vnitra plně normalizováno a zbývalo se vypořádat pouze s některými méně závažnými případy kontrarevolučních sil.

Na ministerstvu vnitra fungovaly stejné politické skupiny jako ve zbytku společnosti. Byli zde tak zastoupeni reformisté, realisté i konzervativci. Zatímco ovšem na podzim roku 1968 byla společnost do značné míry paralyzována a nebylo jasné, kdo se chopí moci, na ministerstvu vnitra již stáli v čele lidé realisticky smýšlející. Fakticky se tak stalo ještě předtím, než samotná realistická skupina vznikla. Později, když se na politické scéně usazovali realisté, tak MV bylo pevně ovládáno konzervativním křídlem. Tento vývoj je samozřejmě pochopitelný, neboť jak je uvedeno výše, tak MV a bezpečnostní složky obecně byly jedním z klíčových faktorů, které umožnily pevné uchopení moci. Proto musely být konsolidovány mnohem dříve než zbytek společnosti.

Podobně, jako politická scéna procházela určitými fází vývoje ve sledovaném období, procházelo také ministerstvo vnitra několika klíčovými zvraty. Tyto fáze jsou popsány blíže ve třetí kapitole. Pro MV byl také důležitý srpen 1968. Před ním totiž MV procházelo podobnou snahou o reformy, jako tomu bylo ve zbytku společnosti. Srpen 1968 měl přinést také zlom a do značné míry ho přinesl. Na rozdíl od politické scény, kde po srpnu došlo k určitému ustálení, a nebyli vyměněni hlavní představitelé reformního hnutí, byl na MV proveden razantní zásah a hlavní představitelé reformních myšlenek byli odstraněni. Proto také můžeme už zde hovořit o první fázi normalizace poměrů na MV. Druhá fáze vývoje na MV je spojená s federalizací země. Ta totiž umožnila provést druhou fázi

normalizace MV. Jelikož totiž docházelo k přerozdělování kompetencí mezi tři nově vzniklá ministerstva, nebylo složité, aby došlo ke zrušení míst pro reformně smýšlející pracovníky. Třetí fáze vývoje na MV pak přišla v březnu-dubnu 1969, kdy jednak docházelo ke střetům s demonstrujícími a bezpečnostní složky se tak postupně začaly opět stmelovat a také se do čela KSČ dostal Gustáv Husák, což signalizovalo, že se bude pokračovat ve směru, který byl již na MV dávno vytyčen. Čtvrtá fáze je pak rozhodující pro celkovou morálku bezpečnostní složek a také potvrdila fakt, že vládnoucí garnitura se může plně na své bezpečnostní sbory plně spolehnout. Bezpečnostní složky během čtvrté fáze vývoje ostře zakročily během prvního výročí vstupu vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Poslední, pátá fáze, pak nastává již na podzim 1969 a trvá prakticky až do roku 1975, kdy je definitivně nastolena politika normalizace. V bezpečnostních složkách, podobně jako ve zbytku společnosti probíhá výměna stranických průkazů, nicméně zde se jedná již o závěrečnou fázi normalizace. Tato fáze umožnila opravdu důkladnou očistu ministerstva vnitra. Na druhé straně ovšem přinesla problémy se stranickými kádry, kterých byl náhle nedostatek. Problém se stranickými kádry byl postupně řešen v následujících letech.

Jak je tedy patrné z výše uvedeného, tak normalizace na ministerstvu vnitra postupovala mnohem rychleji a razantněji než na ostatních místech v Československu. Byly identifikovány tři fáze normalizace. První proběhla ihned po srpnu 1968, kdy museli odejít nejviditelnější představitelé reformních komunistů. Během druhé fáze, která byla spojena s normalizací, bylo třeba rezort stabilizovat tak, aby bylo možné bezpečnostní složky v boji proti případným demonstracím. To se podařilo a pořádkové jednotky tak mohly zasáhnout s velkou mírou brutality v březnu a srpnu 1969. Třetí fáze normalizace pak umožnila skutečně důkladné vypořádání se se zbytky reformních sil na ministerstvu vnitra.

V práci byly zkoumány tyto hypotézy:

H1: Bezpečnostní složky jsou nejdůležitějším faktorem uchopení moci pro politickou skupinu uvnitř Komunistické strany Československa.

H2: Během invaze vojsk Varšavské smlouvy se aparát bezpečnostních složek jevil jako konzervativní a naprosto loajální Sovětskému svazu.

H3: Proces normalizace nezasáhl aparát bezpečnostních složek, protože zde působili pouze lidé naprosto oddaní konzervativnímu a realistickému křídlu uvnitř Komunistické strany Československa.

Hypotéza H1 se nedá považovat za prokázanou, neboť jak bylo patrné již z pramenů přímo z ministerstva vnitra, tak samotné ministerstvo bylo pod silným tlakem sovětských představitelů, takže se muselo do značné míry přizpůsobovat jeho rozhodnutí. Z tohoto pohledu se tedy jeví jako nejdůležitější faktor uchopení moci vztah politické skupiny se Sovětským svazem.

Hypotézu H2 můžeme považovat za částečně prokázanou. Na jedné straně zde sice byla snaha o to, aby MV stalo otevřeným ministerstvem, které nesleduje občany Československa, na druhé straně zde ovšem byla vlivná skupina, která se bránila jakýmkoliv reformním snahám a navíc později aktivně podporovala invazi vojsk Varšavské smlouvy. Je však zajímavé, že se většina stranických organizací uvnitř MV pevně postavila za legální vládu Československa, i přesto, že s ní po ideologické stránce nesouhlasila a odmítala postup některých kolaborantů.

Hypotézu H3 nelze považovat za prokázanou, neboť jak je patrné z předchozí analýzy jednotlivých fází normalizace MV, bylo nutné i zde přikročit k ráznému vypořádání se s reformními pracovníky. Samozřejmě MV nebylo zasaženo reformním myšlením, jako tomu bylo ve zbytku společnosti, nicméně bylo třeba dát jasný signál směrem k jeho zaměstnancům, že jiné myšlenky, než ty, které se kloní ke konzervativnímu myšlení, nebudou akceptovány. Bezpečnostní složky z tohoto pohledu musí být naprosto oddané jejím představitelům, a proto bylo třeba být velice pečlivý v případě normalizace složek MV.

Tato práce se snažila přinést především analytický pohled dna celou problematiku, nicméně je zde několik problémů. Prvním je fakt, že samotná práce popisuje události, které se staly v minulosti. Obecně se dá říci, že existuje velké množství odborné literatury, která se ovšem touto problematikou zabývá z historického pohledu. Tento fakt se do značné míry odráží v této práci, protože jsou zde pasáže, které jsou popisné, nikoliv analytické. Na druhou stranu je důležité mít základní přehled o všech událostech té doby a teprve potom je možné přinést skutečně analytický pohled. Když pomineme odbornou literaturu, můžeme vycházet z literatury zkoumaného období, ovšem zde je problém s tím, že tato literatura je silně ideologicky zbarvená a její vypovídací hodnota je tak značně

snížena. Proto je třeba tuto literaturu chápat jako do značné míry doplňkovou k literatuře odborné, popřípadě ji konfrontovat s primárními prameny. Druhým problematickým faktem této práce je, že nejsou zcela zřejmé vazby mezi jednotlivými politickými aktéry. Ve sledovaném období probíhala řada schůzek a porad, o nichž nemáme informace a proto je výsledná analýza postavená na odhadech toho, jak se kdo choval, popřípadě jaké vyslovoval sympatie ve svých veřejných vystoupeních.

Ministerstvo vnitra může být ukázkovým příkladem, jak proběhla normalizace v Československu. Ačkoliv se to zdá málo pravděpodobné, tak bylo velice silně zasaženo. Bylo to dáno především snahou mít skutečně loajální aparát, který se nebude bát opětovně použít sílu proti demonstrujícím. Zároveň s tím se nám zde ukazuje i způsob, jak probíhal mocenský souboj mezi jednotlivými politickými skupinami. Ovšem na rozdíl od zbytku společnosti, zde byl vývoj poněkud napřed, a tak se tehdy dalo možná usuzovat na základě fungování ministerstva vnitra o vývoji ve zbytku společnosti. Ministerstvo vnitra bylo velice zajímavým a naprosto věrohodným modelem toho, jak bude probíhat mocenský boj politickými skupinami v celé společnosti. Navíc se ukázalo, že i v takovém aparátu, kde by se dalo očekávat výhradně konzervativní myšlení, se našli jedinci, kteří se nebáli se názorově odlišit. Za toto odlišení byli podobně jako zbytek společnosti potrestáni.

ANOTACE

Jméno a příjmení	Jiří Kuttelwascher
Katedra	Katedra politologie a evropských studií
Vedoucí práce	Doc. Mgr. Pavel Šaradín, Ph.D.
Rok obhajoby	2012

Název práce	Proces normalizace v Československu po roce 1968 na příkladu ministerstva vnitra
Název práce v angličtině	The proces of normalization in the Czechoslovakia after the year 1968 on the exmample of ministry of interior
Anotace práce	Tato diplomová práce se věnuje politické situaci v Československu od roku 1968 do roku 1975. Jejím cílem je ukázat mocenský souboj mezi politickými skupinami uvnitř Komunistické strany Československa o moc. Tento souboj je zkoumán na konkrétním příkladu fungování ministerstva vnitra ve sledovaném období. Diplomová práce vychází z obecných teoretických rámců věnujících se povaze totalitního a komunistického režimu. Dále přináší chronologický přehled událostí od počátku roku 1968 do roku 1975. Hlavní postavou v tomto období je Gustáv Husák a právě jeho nástup k moci je předmětem zkoumání. Jako modelová situace pro jeho nástup do čela Komunistické strany Československa pak slouží právě ministerstvo vnitra, kde je možné pozorovat podobný mocenský souboj, jako se odehrává na vrcholných politických a stranických postech.
Klíčová slova	Normalizace, ministerstvo vnitra, Gustáv Husák, Komunistický strana Československa
Anotace v angličtině	The aim of the thesis is to show the political clash between political groups inside the Communist party of Czechoslovakia. This clash is tested on the concrete example of the ministry of interior. The final thesis is based on the theoretical framework which is focused on totalitarian and communist regimes. In the following part of the final thesis, there is a chronological overview from 1968 to 1975. The main person in the final thesis is Gustáv Husák and his rising to the leadership of the Communist party of Czechoslovakia. The ministry of interior is here tested as a model situation, because there is simile political clash as in the high politics.
Klíčová slova v angličtině	Normalization, mnistry of interior, Gustáv Husák, The Communist party of Czechoslovakia
Rozsah práce	34684 slov, 202723 znaků bez mezer, 237411 znaků včetně mezer
Jazyk práce	Český jazyk

PRAMENY A LITERATURA

PRAMENY

Alexander Dubček požádal o uvolnění z funkce. Rudé právo 18. 4. 1969, s. 1.
<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1969/4/18/1.png> (11. 10. 2011)

Bez důvěry veřejnosti nemůže Bezpečnost plnit úkoly. Rudé právo 7. 5. 1968, s. 1-2,
<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php> (19. 10. 2011)

České dějiny jsou v ruských archivech. IHNET http://hn.ihned.cz/2-17946040-500000_d-56
(13. 10. 2011)

Dokument Proces H, který přibližuje soudní proces s Miladou Horákovou,
<http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10153697395-proces-h/20756226864/> (15. 8. 2011)

HUSÁK, Gustáv: *Projevy a stati: duben 1969 – leden 1970.* s. 197-201.

Informační zpráva o očištění federálního ministerstva vnitra ČSSR od pravicově-opurtinistických a antisocialistických sil. Archiv bezpečnostních složek Praha, ABS A2/3-869

Kontrarozvědná ochrana vojenských cvičení. Instruktažní video pro příslušníky ČSLA, 1987, Videoarchiv Ústavu pro studium totalitních režimů.

Kádrové změny ve vedoucích funkcích na ministerstvu vnitra, 4. 6. 1968. NA, f. Předsednictvo 1966 – 1971, sv. 73, a. j. 97, bod 1)

O kultu osobnosti a jeho důsledcích. Projev Nikity Sergejeviče Chruščova na XX. sjezdu KSSS (25. února 1956), <http://www.praguecoldwar.cz/kult.htm> (13. 9. 2011)

Paměti Vasila Bil'aka I,II. Cesty 1991. 344 s.

Plán mimořádných bezpečnostních opatření k zajištění srpnových událostí po linii VB. Archiv bezpečnostních složek Praha, ABS A10-229.

Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ

Průběžná analýza směrů a intenzity činnosti pravicových sil orientovaných na výročí srpnových událostí za období červen-červenec 1969. Archiv bezpečnostních složek Praha, ABS A10-153.

Přes dvojnásobné vítězství nad mistry světa českoslovenští hokejisté až třetí. Rudé právo, 31. 3. 1969, s. 1. <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1969/3/31/1.png> (11. 10. 2011)

Rezignace prezidenta republiky. Rudé právo, 23. 3. 1968, s. 1,
<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1968/3/23/1.png> (3. 10. 2011)

Rozhovor s Ladislavem Bittmanem. Videoarchiv Ústavu pro studium totalitních režimů.
Kazeta 8, ev. č. 912, délka 4 hod.

Seznam útvarů SNB složky Státní bezpečnosti a jejich organizační řády.
<http://www.abscr.cz/cs/seznam-utvaru-snb> (18. 10. 2011)

Slovo do vlastních řad. Rudé právo, 17. 5. 1969, s. 1.
<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1969/5/17/1.png> (12. 10. 2011)

SÚA, f. *Antonín Novotný, Vzpomínky prezidenta.*

Ústavní zákon č. 171 ze dne 19. 12. 1968 o zřízení ministerstev a federálních výborů,
<http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1968-171> (19. 10. 2011)

Ústavní zákon ze dne 11. července 1960 (100/1960 Sb.), Ústava Československé socialistické republiky. http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html (19. 9. 2011)

Ústřední výbor KSČ zvolil soudruha Gustáva Husáka prvním tajemníkem ÚV KSČ. Rudé právo 18. 4. 1969, s. 1. <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1969/4/18/1.png> (11. 10. 2011)

Zákon č. 128 ze dne 20. 12. 1970 o vymezení působnosti Československé socialistické republiky ve věcech vnitřního pořádku a bezpečnosti.
<http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1970/sb38-70.pdf>
(24. 10. 2011)

Zpráva k událostem a postup jednotlivých funkcionářů MV v srpnových dnech 1968. Archiv bezpečnostních složek Praha, ABS A2/3-182.

Zpráva o morálně politickém stavu příslušníků ministerstva vnitra. Archiv bezpečnostních složek, Praha, ABS A2/3-189.

Zpráva o průběhu a výsledcích opatření uskutečněných k zajištění pořádku a klidu. Archiv bezpečnostních složek Praha, ABS A10-252.

Zpráva o státo-bezpečnostní situaci v ČSSR za rok 1969. Archiv bezpečnostních složek Praha, ABS A2/3-913.

LITERATURA

ARENDTOVÁ, Hannah: *Původ totalitarismu*. Praha 1996, 680 s.

Authoritarianism. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/44640/authoritarianism> (7. 9. 2011)

BALL, Terence – DAGGER, Richard: *Democratic centralism*.
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/691998/democratic-centralism> (6.9.2011)

BÁRTA, Milan: *Pražské jaro a normalizace v aparátu ministerstva vnitra*. Rigorózní práce, Katedra historie filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 2010, 133 s.

BLAŽEK, Petr - EICHLER, Patrik, JAREŠ, Jakub: *Jan Palach 69*. Filozofická fakulta UK v Praze, Togga, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2009.

Bolshevik. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/72272/Bolshevik> (8. 9. 2011)

CABADA, Ladislav – KUBÁT, Michal: *Úvod do studia politické vědy*. Praha 2004, 494 s.

CABADA, Ladislav – VODIČKA, Karel: *Politický systém České republiky*. Praha 2003, 351 s.

DRULÁK, Petr: *Jak zkoumat politiku*. Praha 2009, 255 s.

DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra – KUNC, Jiří: *O přechodech k demokracii*. Praha 1994, 160 s.

FIALA, Petr, - HOLZER, Jan – MAREŠ, Miroslav – PŠEJA, Pavel: *Komunismus v České republice*. Brno 1999, 315 s.

HEYWOOD, Andrew: *Politologické ideologie*. Praha 2005, s. 128.

HEYWOOD, Andrew: *Politologie*. Praha 2004, s. 119.

HOPPE, Jiří: *Opozice 68. Sociální demokracie, KAN a K231*. Praha 2009, 390 s.

HRADECKÁ, Vladimíra - KOUDELKA, František: *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969 - 1974*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998. 243 s.

JUDT, Tony: *Poválečná Evropa*. Praha 2009, 888 s.

KALOUS Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948 – 1989*. Praha 2009, 231 s.

KAPLAN, Karel – KOSATÍK, Pavel: *Gottwaldovi muži*. Praha 2004, 334 s.

KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy*. Praha 2000, 326 s.

KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha 2006, 1109 s.

- KUTTELWASCHER, Jiří: *Rozdíl mezi Marxovou teorií a Leninovou praxí*. Esej do předmětu Politická filozofie 3, Olomouc 2008. 12 s.
- LENIN, Vladimír Iljič: *Co dělat?* Praha 1972, 300 s.
- LENIN, Vladimír Iljič: *Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu*. Praha 1986, 310 s.
- MADRY, Jindřich: *Sovětská okupace Československa a role ozbrojených sil 1969-1970*. Praha 1994, 169 s.
- MALIA, Martin: *Sovětská tragedie*. Praha 2004, 568 s.
- MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel: *Politické strany 1861-2004*. Brno 2005, 1826 s.
- MARX, Karl: *Manifest komunistické strany*. Praha 1949, 97 s.
- MARX, Karl: *Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta*. Praha 1949, 118 s.
- MICHÁLKOVÁ, Marie – JANÁČEK, František: *Příběh zvacího dopisu*. http://www.68.usd.cas.cz/files/studie/Pribeh_zvaciho_dopisu.pdf (3. 10. 2011)
- MŇAČKO, Ladislav: *Jak chutná moc*. Praha 1990, 181 s.
- NOLTE, Ernst: *Fašismus ve své epoše*. Praha 1999, 695 s.
- LINZ, Juan: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. London 2000, s. 159–262.
- PERNES, Jiří: *Komunistická strana Československa*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel: *Politické strany II. 1938–2004*. Brno 2005, s. 1132.
- PERNES Jiří: *Takoví nám vládli*. Praha 2009, 326 s.
- PIPES, Richard: *Dějiny ruské revoluce*. Praha 1998, 396 s.
- PLEVZA, Viliam: *Vzostupy a pády: G. Husák prehovoril*. Bratislava 1991, 198 s.
- PRINGLE, Robert: *KGB*. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/315989/KGB> (6.9.2011)
- Přehled dějin KSČ. Ústav marxismu-leninismu*, Praha 1976, 375 s.
- ŘÍCHOVÁ, Blanka: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha 2006, 304 s.
- SARTORI, Giovanni: *Theory of Democracy Revisited*. Chatham House Publishers 1987, 542 s.
- STÖRIG, Hans Joachim: *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří 2007, 630 s.
- TŮMA, Oldřich: *Srpen '69. Edice dokumentů*. Praha 1996, 344 s.

ABSTRAKT

Tato diplomová práce se věnuje politické situaci v Československu od roku 1968 do roku 1975. Jejím cílem je ukázat mocenský souboj mezi politickými skupinami uvnitř Komunistické strany Československa o moc. Tento souboj je zkoumán na konkrétním příkladu fungování ministerstva vnitra ve sledovaném období. Diplomová práce vychází z obecných teoretických rámců věnujících se povaze totalitního a komunistického režimu. Dále přináší chronologický přehled událostí od počátku roku 1968 do roku 1975. Hlavní postavou v tomto období je Gustáv Husák a právě jeho nástup k moci je předmětem zkoumání. Jako modelová situace pro jeho nástup do čela Komunistické strany Československa pak slouží právě ministerstvo vnitra, kde je možné pozorovat podobný mocenský souboj, jako se odehrává na vrcholných politických a stranických postech. V práci jsou zkoumány tři hypotézy.

ABSTRACT

This final thesis applies to the political situation in the Czechoslovakia from 1968 to 1975. The aim of the thesis is to show the political clash between political groups inside the Communist party of Czechoslovakia. This clash is tested on the concrete example of the ministry of interior. The final thesis is based on the theoretical framework which is focused on totalitarian and communist regimes. In the following part of the final thesis, there is a chronological overview from 1968 to 1975. The main person in the final thesis is Gustáv Husák and his rising to the leadership of the Communist party of Czechoslovakia. The ministry of interior is here tested as a model situation, because there is simile political clash as in the high politics. There are examined three hypotheses in the work.